

КРАЄЗНАВСТВО

Запорізьке

науково-популярний
електронний часопис

2' (06) 2018

zpkrai.jimdo.com

zpkrai@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
Запорізька Обласна Організація

КРАЄЗНАВСТВО

Запорозьське

Науково-популярний електронний часопис

Заснований 2016 року
Запорізькою обласною організацією
Національної спілки краєзнавців України

2(6)' 2018

З М І С Т

ПРОЕКТ «ЗАПОРОЗЬКИЙ СПАДОК»

I Всеукраїнська науково-практична краєзнавча конференція «Нематеріальна культурна спадщина Запорозжя – живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку» (в межах заходів до 170-річчя від дня народження Якова Новицького)	3
РЕЗОЛЮЦІЯ I Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Нематеріальна культурна спадщина Запорозжя – живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку»	13
Арабаджи О. С. Етнографічний музей «Кале» (м. Мелітополь) як осередок збереження історичної пам'яті та культури караїмського народу	14
Божкова Г. Л. Дослідження НКС на Миколаївщині: традиції, напрями та перспективи.	19
Бугера І. С. Родина полковника Лизогуба та чернігівське козацтво у трьохсотрічній історії церкви св. Катерини м. Чернігова	25
Векленко В. О. Музей Хреста на Хортиці	38
Кукса Н. Форми збереження, реконструкції, популяризації нематеріальної культурної спадщини чигиринщини: культурницько-просвітницька розважальна програма «Ігри, розваги та забавлянки старого суботова»	51
Микитченко С. І. Збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» у світлі новітніх методологічних тенденцій в музейній справі	57
Нестеренко Н. В. Народнописенні знахідки Я. П. Новицького у селі Новогупалівка у 2-й половині XIX ст.	67
Тетеря С. А. Георгій Ткаченко та Переяславщина (у спогадах сучасників)	82
Сокульський А. Л., Сокульський Є. А. Ландшафт і творчі задатки людини	89
Наші автори	98
Вимоги щодо оформлення статей	99

Виходить щомісячно

Електронна версія: zpkrai.jimdo.com

Засновники:

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

zoonsku.jimdo.com zoonsku@ukr.net

Головний редактор:

Сурченко Сергій Володимирович

Редакційна колегія:

Денисенко Олена Володимирівна, заступник Головного редактора

Лисенко Тетяна Миколаївна, член редакційної колегії

Петроченко Віктор Іванович, член редакційної колегії

Карасенко Богдан (логотип, обкладинка)

Адреса редакції:

69000, м. Запоріжжя, бул. Центральний, 3,

«МУЗЕЙ МІСТА ЗА ПОРОГАМИ» Національного заповідника «Хортиця»

Електронна скриня:

zpkrai@ukr.net

На першій сторінці обкладинки:

Фото з Державного архіву Запорізької області (колаж)

ПРОЕКТ «ЗАПОРІЗЬКИЙ СПАДОК»

I Всеукраїнська науково-практична краєзнавча конференція

**«Нематеріальна культурна спадщина
Запоріжжя – живий скарб України:
проблеми дослідження, збереження
та розвитку»**

(в межах заходів до 170-річчя від дня народження
Якова Новицького)

10 листопада 2017 року в м.Запоріжжя в межах заходів до 170-річчя від дня народження Якова Новицького відбулась перша науково-практична краєзнавча конференція, присвячена питанням нематеріальної спадщини - «Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя – живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку».

**Організатор: Запорізька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

Співорганізатори: *Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького*
Запорізька обласна організація Національної спілки майстрів
народного мистецтва України
Національний заповідник «Хортиця»
КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва» ЗОР
Департамент культури, туризму, національностей та релігії ЗОДА
Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека
Запорізький обласний краєзнавчий музей
Запорізький обласний художній музей

Місце проведення: «МУЗЕЙ МІСТА ЗА ПОРОГАМИ» Національного заповідника «Хортиця» (м. Запоріжжя, бул. Центральний, 3, «Будинок взуття», 2-й поверх).

На обговорення краєзнавцям, митцям та науковцям були винесені дуже важливі проблеми, щодо питань нематеріальної культурної спадщини, які гостро стоять не тільки перед запоріжцями, а є важливими для всієї громадськості та наукової спільноти України та світу:

1. Дослідження нематеріальної культурної спадщини в Україні: сучасний стан, регіональні особливості, проблемні питання та шляхи їх вирішення.
2. Ідентифікація та фіксація елементів нематеріальної культурної спадщини: український та міжнародний досвід, особливості Запорізького регіону.
3. Етнографічні експедиції та інші форми дослідження і вивчення нематеріальної культурної спадщини в середовищі проживання її носіїв.
4. Народні ремесла та промисли як частини нематеріальної культурної спадщини України: сучасний стан, проблеми відродження та перспективи розвитку.
5. Українська мова як джерело нематеріальної спадщини та спосіб трансляції культури та національного характеру.
6. Народні музичні традиції та фольклор у збереженні етнічної мови культури та проблемні питання їх фіксації та популяризації як елементів нематеріальної спадщини.
7. Стан та перспективи захисту, збереження та розвитку нематеріальної культурної спадщини – важливої складової культурної самобутності та самоідентифікації.
8. Місце та роль Національних творчих спілок та майстрів традиційного народного мистецтва в секторі нематеріальної культурної спадщини України.
9. Мистецька освіта в контексті розвитку традиційної художньої культури та передачі традиційних знань і навичок. Механізми спадкоємності елементів нематеріальної культурної спадщини.
10. IT-технології як інструмент фіксації та популяризації елементів нематеріальної культурної спадщини та інтеграції їх у цифровий простір.
11. Збереження і фіксація культурної спадщини бібліотеками та архівами.
12. Краєзнавча, туристична діяльність та фестивальний рух як способи збереження і популяризації нематеріальної культурної спадщини.
13. Роль музеїв та музейних освітніх програм у збереженні та реконструкції нематеріальної культурної спадщини. Етномузеї, етнопарки, скансени як найбільш ефективна форма збереження та презентації культурної спадщини.
14. Інтерпретація (авторська) нематеріальної культурної спадщини в літературі та мистецтві.
15. Особливості формування та перспективи внесення елементів до обласних переліків та національного реєстру нематеріальної культурної спадщини.
16. Нематеріальна культурна спадщина як соціально-економічний ресурс розвитку регіону та країни.

Запропонований на обговорення перелік питань не став вичерпним і тому кожен учасник мав змогу підняти саме ті проблеми, які хвилюють його більш за все.

В межах Конференції відбулась Презентація *Петриківського вишитого рушника із зібрання Запорізького художнього музею та елементів культурної спадщини Запорізького краю*, які були представлені роботами запорізьких майстрів.

Учасники конференції в Музеї міста за порогами, м. Запоріжжя, 10.11.2017

Пленарне засідання розпочалось з привітання учасників конференції:

Герман Оксана Миколаївна – в. о. директора КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва» Запорізької обласної ради;

Денисенко Олена Володимирівна – Голова Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області;

Янкович Інга Адольфівна – директор Запорізького обласного художнього музею;

Брацило Людмила Федорівна – Почесний голова ГО «Запорізька обласна туристична асоціація», Голова комісії з етнографічного краєзнавства Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області;

Палівода Тетяна Миколаївна – завідувач відділу краєзнавства Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Нагальність проблем, які були винесені на обговорення дослідників, показало пленарне засідання, в межах якого навіть не всі бажаючі мали змогу виступити перед присутніми. Саме тому доповіді учасників конференції, які переформатовані у наукові та популярні статті, будуть розміщені у двох номерах електронного часопису ЗОО НСКУ.

Привітання учасникам конференції від Голови ЗОО НСКУ Денисенко О. В. (ліворуч) та в. о. директора КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва» ЗОР Герман О. М. (праворуч)

Привітання з початком роботи учасникам конференції від Брацило Л. Ф. – Почесної голови ГО «Запорізька обласна туристична асоціація», Голови комісії з етнографічного краєзнавства ЗОО НСКУ

Янкович І. А. – директор Запорізького обласного художнього музею презентувала учасникам конференції Петриківського вишитого рушника із зібрання очолюваного нею музею

Москаленко С. В., Голова Запорізького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України, висвітлив роль спілки у збереженні НКС

Пленарне засідання доповіддю *«Джерела дослідження нематеріальної культурної спадщини Запорізького регіону»* розпочав **Білівненко Сергій** (м. Запоріжжя), Голова Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області, Голова Правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, канд. істор. наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, заступник Голови ЗОО НСКУ.

Логічним продовженням стала доповідь *«Етнографічні експедиції історичного факультету Запорізького національного університету як засіб фіксації елементів нематеріальної культурної спадщини степової України»*, яку оголосив перед присутніми студент IV курсу історичного факультету Запорізького національного університету **Олександр Хренов** (м. Запоріжжя).

Нестеренко Олена (м. Запоріжжя), провідний методист народної творчості відділу інформаційно-методичної роботи, народної творчості та аматорського мистецтва КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва Запорізької обласної ради», член Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини

Запорізької області, член ЗОО НСКУ, розповіла учасникам конференції про «Особливості формування та перспективи внесення елементів до обласного переліку та національного реєстру нематеріальної культурної спадщини України».

Білівненко Сергій Миколайович –
Голова Обласної комісії з формування переліку
елементів НКС Запорізької області

Нестеренко Олена Володимирівна –
член Обласної комісії з формування переліку
елементів НКС Запорізької області

Наступним блоком на конференції стали виступи представників спільнот, які є носіями елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області:

Арабаджи Олена, канд. географ. наук, проректор, доцент Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, (м. Мелітополь, Запорізька обл.) з доповіддю «*Етнографічний музей «Кале» (м. Мелітополь) як осередок збереження історичної пам'яті та культури караїмського народу*»;

Сергєєва Тетяна, викладач-методист, спеціаліст вищої категорії, завідувач методичного кабінету КЗ «Мелітопольське училище культури» ЗОР, керівник народного фольклорного ансамблю «Веснянка», керівник студентського фольклорного ансамблю «Візерунок» (м. Мелітополь, Запорізька обл.) з доповіддю «*Збереження народнопісенних традицій Запорізького краю, їх фіксація та популяризація як нематеріальної спадщини*».

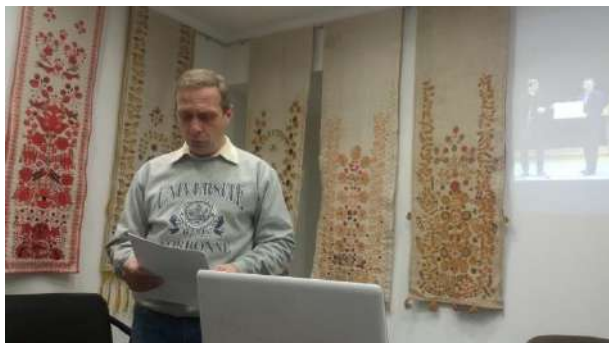
Досвідом збереження пісенних традицій з учасниками конференції поділився **Станкевич Віктор**, завідувач сектором культури, туризму, національностей і релігій Дніпровської райдержадміністрації Дніпропетровської області, про що розповів у своїй доповіді «*Криниця*» – фольклорно-етнографічний гурт м. Підгороднього (Дніпровський р-н Дніпропетровської обл.).

Арабаджи Олена – носій елемента НКС
«Традиція приготування караїмських пиріжків
(еть аякълакь) – рецепти караїмів міста
Мелітополя Запорізької області»

Сергєєва Тетяна – носій елемента обласного
переліку НКС «Степовий розспів
Запорізького краю»

Станкевич Віктор – носій елементу світової культурної спадщини під захистом ЮНЕСКО «Козацькі пісні Дніпропетровщини»

Нестеренко Наталія, вчитель-методист Новогупалівської НВК Вільнянського району Запорізької області

Відомий в Запорізькій області дослідник та активний популяризатор краєзнавчих знань **Нестеренко Наталія**, вчитель-методист Новогупалівської НВК (с. Новогупалівка, Вільнянський р-н, Запорізька область) розповіла присутнім про «Народнопісенні знахідки Я. П. Новицького у селі Новогупалівка у 2 половині XIX ст. (свідчення про сокровенну пам'ять і багату культуру українців)».

До програми конференції ввійшли також наступні доповіді, багато з яких будуть опубліковані в цьому на наступних наших виданнях:

Гончаренко Тамара (м. Запоріжжя, Запорізький обласний художній музей, старший науковий співробітник відділу науково-фондової роботи та реставрації)

«Петриківський вишитий рушник у зібранні Запорізького художнього музею та відродження козацького рушника сучасними майстринями Запоріжжя».

Москаленко Сергій (м. Запоріжжя, Голова Запорізького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України)

«Роль Національної спілки майстрів народного мистецтва України у збереженні та розвитку НКС».

Мелай Валентина (м.Токмак, Запорізької області, майстер народної художньої вишивки, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України)

«Відроджена старовина».

Сурченко Сергій (м. Запоріжжя, Національний заповідник «Хортиця», старший науковий співробітник відділу музейних комунацій, член правління Національної спілки краєзнавців України, Головний редактор електронного видання Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України «Краєзнавство Запоріжжя»)

«Традиції та технології використання глини в будівництві житла на землях Запоріжжя».

Нагорна Ганна (м. Запоріжжя, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека, бібліограф відділу краєзнавства)

«Збереження і фіксація нематеріальної культурної спадщини в Запорізькій обласній універсальній науковій бібліотеці».

Свиридовська Ольга (м. Запоріжжя, Голова Запорізького осередку ГО «Всеукраїнське об'єднання «Патріот»)

«Українська скриня» Запоріжжя».

Кукса Надія (с. Суботів, Чигиринський р-н, Черкаська обл., Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», завідувачка відділу «Суботівський історичний музей»)

«Форми збереження, реконструкції, популяризації культурної спадщини чигиринщини: культурно-просвітницька розважальна програма «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова».

Бугера Ірина (м. Чернігів, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», молодший науковий співробітник)

«Родина полковника Лизогуба та чернігівське козацтво у трьохсотрічній історії церкви св. Катерини м. Чернігова».

Тетеря Світлана (м. Переяслав-Хмельницький, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», завідувач науково-дослідного сектора «Музей кобзарства»)

«Георгій Ткаченко та Переяславіщина у спогадах сучасників».

Пашник Світоvit (м. Запоріжжя, Верховний волхв ДЦ «Руське Православне Коло», голова комісії із сакрального краєзнавства Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України)

«Образ Андрія Первозваного в легендах про його похід по Дніпру: символічний та мітологічний аспект».

Палійчук Олена (м. Запоріжжя, Національний заповідник «Хортиця», науковий співробітник відділу науково-просвітницької роботи, голова комісії з освітянського краєзнавства Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України)

«Музейна етнопедagogіка (Презентація)».

Божкова Ганна (м. Миколаїв, Миколаївський Обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, канд. істор. наук, методист)

«Дослідження НКС Миколаївщини: проблеми та перспективи».

Микитченко Світлана (м. Переяслав-Хмельницький, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», завідувач науково-освітнього відділу екскурсійно-масової роботи)

«Збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» у світлі новітніх методологічних тенденцій в музейній справі».

Браццо Людмила (м. Запоріжжя, Почесний голова ГО «Запорізька обласна туристична асоціація», член комісії з етнографічного краєзнавства Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України)

«Особливості традиційної української календарної обрядовості Запорізького краю».

Виставка Петриківського вишитого рушника із зібрання Запорізького художнього музею та майстри традиційної української вишивки

Притула Олександр (м. Запоріжжя, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету, к. п. н., доктор філософії в галузі педагогіки, Президент Всеукраїнської федерації «Спас», радник міністра молоді і спорту України, член координаційної ради з питань розвитку козацтва при КМУ)

«Здоровий спосіб життя в традиції запорізьких козаків».

Павленко Ірина (м. Запоріжжя, Запорізький національний університет, зав. кафедри словянської філології, доктор філологічних наук, професор, член Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області)

«Сучасний стан народної ліричної пісні на теренах історичного Запоріжжя».

Денисенко Олена (м. Запоріжжя, Голова Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Запорізької області)

«Правове регулювання створення та діяльності етноклубів: українські реалії та світові стандарти».

Біліченко Лідія (м. Миколаїв, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студентка IV курсу факультету політичних наук, кафедри історії)

«Православна церква на території Південної України у 20–40-х рр. XX ст.».

Організатори I Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя – живий скарб України: проблеми дослідження, збереження та розвитку» всилують слова щирої вдячності, всім хто особисто взяв участь у її підготовці та проведенні, а також надіслав свої матеріали. Сподіваємось, що конференція стане візитівкою нашої області та стане таким необхідним для спілкування майданчиком з обговорення як проблем так і досягнень, позитивного досвіду з питань виявлення, фіксації, збереження та розвитку традицій нашого прадавнього роду.

РЕЗОЛЮЦІЯ
I Всеукраїнської науково-практичної
краєзнавчої конференції
«Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя –
живий скарб України: проблеми дослідження,
збереження та розвитку»

10 листопада 2017 р.

м. Запоріжжя

Нематеріальна культурна спадщина Запоріжжя, її вивчення, збереження, популяризація та подальший розвиток повинні стати пріоритетними напрямками культурної та економічної політики України. Цей живий скарб нації є фактором культурної ідентичності, основою національного самовираження та культурного розмаїття.

Для імплементації Конвенції Юнеско про охорону нематеріальної культурної спадщини необхідна нормативно-правова база, програма поетапних дій з охорони та збереження НКС і належне фінансування її реалізації на державному рівні.

Для успішної реалізації завдань з охорони НКС Запорізького краю необхідна організаційна та фінансова підтримка з боку місцевих органів, виконавчої влади і місцевого самоврядування, зокрема, забезпечення професійної підготовки кадрів (фольклористів, мистецтвознавців, експертів з нематеріальної культурної спадщини) та фінансування наукових досліджень з даної проблематики.

Заслухавши доповіді Учасники конференції постановили:

1. Звернутись до Запорізької обласної ради та Запорізької обласної державної адміністрації з клопотанням про фінансову підтримку заходів обласної Програми розвитку культури в Запорізькій області на 2018–2022 рр. в частині охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини Запорізької області, а саме:

- проведення моніторингу елементів НКС на обласному/місцевому рівні з метою поглибленого дослідження та фіксації;
- популяризація елементів НКС, внесених до обласного переліку елементів НКС Запорізької області.

2. Запорізькій обласній раді сприяти внесенню змін до чинного законодавства щодо надання відповідних повноважень об'єднаним територіальним громадам стосовно моніторингу, збереження та поширення інформації про НКС і взаємодію з представниками громадськості та ЗМІ.

3. Звернутись до Департаменту освіти і науки Запорізької ОДА з клопотанням про співпрацю з підпорядкованими навчальними закладами, науковими установами із залученням юних науковців-дослідників у напрямку пошуку, виявлення, дослідження елементів НКС Запорізької області.

Арабаджи О. С. (Запорізька обл., м. Мелітополь)

Етнографічний музей «Кале» (м. Мелітополь) як осередок збереження історичної пам'яті та культури караїмського народу

Історична та культурна спадщина караїмів, різноманітна міжкультурна діяльність мелітопольської караїмської громади – в експозиціях та діяльності караїмського етнографічного музею

Місто Мелітополь, славетне своєю історичною та етнокультурною спадщиною, є упродовж століть перехрестям різних народів і культур. На сьогодні в Мелітополі мешкають представники понад 100 різних національностей та народностей, серед яких гідно місце займають караїми – один із найменших по чисельності етносів у світі.

Історична та культурна спадщина караїмів, різноманітна міжкультурна діяльність мелітопольської караїмської громади знайшли відображення в експозиціях та діяльності караїмського етнографічного музею «Кале». Ініціаторами і спонсорами створення музею виступили члени мелітопольського караїмського товариства Юрій Макаров і Михайло Арабаджи. Вже саме відкриття караїмського музею, на якому були присутні гості з Києва, Дніпропетровська, Бердянська, Сімферополя, Феодосії, Євпаторії, а також Туреччини, Росії, Болгарії, стало значною подією в етнічному житті Мелітопольщини.

Музей «Кале» розташований в центрі Мелітополя, його вишукана архітектура прикрашає культурний ландшафт історичної частини міста. Прослухавши екскурсію й оглянувши експозиції музею, відвідувачі дізнаються, що караїми є аборигенами Криму і як етнос сформувалися в результаті змішування прадавнього населення краю з тюркськими племенами хазарського Каганату на основі спільності мови, звичаїв і релігії.

Після втрати хазарами влади в Криму караїми зберегли автономію в межах невеликого князівства з центром у місті-фортеці Джуфт-Кале («подвійна фортеця»), яка залишалася неприступною впродовж ряду віків [1, 34]. Частина караїмів на запрошення князя Данила Галицького в 1246 р. переселилася на захід України, а частина в 1396 р. – до Литви (Тракай) для охорони фортеці князя Вітовта. У кінці XVIII ст. караїми стали покидати Джуфт-Кале і розселилися по території Криму, України й Росії.

КАРАЇМИ (караї)

Це корінний народ України, який не має іншої Батьківщини, на сьогодні він нараховує близько 2000 осіб та є одним із найменших етносів світу.

Незважаючи на свою нечисленність, караїми впродовж багатьох століть зберігали мовну, релігійну й культурну цілісність.

Сучасна наука відносить караїмів до тюркської групи алтайської сім'ї народів.

Караїмська мова одна з найбільш древніх і чистих тюркських мов. Сучасна мова представлена кримським, тракайським і галицько-волинським діалектами.

Релігія караїмів – караїмізм, визнає Ветхий Завет та єдиного Бога (Тенґрі), почитає Христа, Моїсея і Магомета великими пророками. Караїмська віра сповідує любов до Бога і ближнього, основана на милосерді, терпимості та благодійності.

У минулому караїми були відважними воїнами, скотарями, виноградарями, ремісниками, торговцями. Незважаючи на свою нечисленність, караїми впродовж багатьох століть представляли напрочуд міцний етно-релігійний ізолят, усередині якого стабільно зберігалася історична мовна, релігійна й культурна цілісність. У ХХІ ст. караїми опинилися на межі зникнення, у світі їх нараховується близько двох тисяч, близько однієї тисячі проживає в Україні, у тому числі у Мелітополі – 50 осіб.

Увагу відвідувачів музею завжди притягує величезний портрет поважного старця в караїмському національному одязі. Це видатний караїмський письменник, археолог і сходознавець А. Фиркович. Прагнучи відродити духовні традиції й культуру караїмів, учений впродовж багатьох років мандрував Кримом, Кавказом, Палестиною та Єгиптом, збираючи старовинні книги й рукописи. У зібраній А. Фирковичем колекції знаходяться унікальні пам'ятки писемності староеврейською, самаритянською, караїмською, арабською та іншими мовами, що являють значний науковий інтерес.

Серед інших видатних імен караїмського народу, на стендах музею представлені діячі науки й мистецтва ХІХ–ХХ ст.: лікар-гуманіст Б. Казас; засновник Таврійського університету С. Крим; тюрколог, дипломат, академік С. Шапшал; військовий хірург А. Вишневський;

офтальмолог С. Кальфа; педагог, громадський діяч і поет І. Казас; балерина Анна Павлова; кінорежисер С. Юткевич; композитор С. Майкапар; художник С. Дудник (Мичрі); письменник А. Катик. Високим військовим мистецтвом свого часу прославилися караїми: генерал, герой Порт-Артура Я. Кефелі; маршал Радянського Союзу Р. Малиновський.

Окремі експозиції музею присвячені минулому й сьогоденню караїмів Мелітополя, які оселилися тут в середині XIX ст. Цьому сприяло надання молодому місту певних пільг: усі бажаючі переводилися в розряд міщан, купці звільнялися «від платежу гільдейських повинностей, а міщани від внеску міщанського окладу в казну впродовж п'яти років». Також однією з причин появи караїмів у Мелітополі була Кримська війна (1853–1856 рр.), коли караїми залишили свої домівки в Криму і переселилися на материк [2, 51].

Сім'я караїмів XIX ст.

Торговий дім Минаша

Мешкаючи в Мелітополі, караїми проявили себе в різних видах діяльності: торгівлі, культурі й науці. Так, наприкінці XIX ст. у місті почав роботу Торговий дім С. Минаша, що займався продажем промислових товарів та представляв відому автомобільну фірму «Бенц і К». Караїмський купець І. Стамболі побудував на власні кошти театр, який став центром культурного життя Мелітополя. Тут звучали драматичні й оперні спектаклі професійних столичних труп, сольні концерти відомих співаків і піаністів. Пізніше І. Стамболі відкрив електро-біограф (у сучасному розумінні – кінотеатр) та літній парк.

Одна із музейних експозицій розповідає про уродженця Мелітополя, дослідника Криворізького залізорудного басейну, доктора геолого-мінералогічних наук, професора Й. Танатара. Серед особистих речей науковця представлено цікавий експонат – диплом доктора філософії («IOSEPHO TANATAR MELITOPOLENSI»). Надрукований латиною, документ сповіщає про те, що його власник у 1911 р. з відзнакою (*Summa cum laude*) захистив у стінах Мюнхенського університету дисертацію на тему «Петрографічне вивчення Малого Кавказу» й удостоєний ступеня доктора філософії.

Цікавими для відвідувачів є також експозиції про сучасну діяльність мелітопольських караїмів, громада яких, незважаючи на свою малочисленність, є однією з найактивніших в Україні.

Національно-культурне караїмське товариство «Джамаат» було створене в 1991 р. й об'єднало 15 караїмських сімей. На сьогодні в активі товариства: видання під керівництвом Г. Ялпачика і С. Ялпачик навчальних посібників з вивчення караїмської мови; історичного нарису «Караїми Мелітополя»; встановлення меморіальних дошок І. Стамболі та Й. Танатару; пам'ятника на старому караїмському кладовищі; проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Культурно-духовні основи історичної долі кримських караїмів».

Серед експонатів караїмського розділу музею – предмети домашнього побуту, старовинні світлини караїмських родів, листівки, які надані музею сім'ями Агтар,

Арабаджи, Стамболі, Ялпачик. Ці оригінальні речі дають привід для роздумів, з їх допомогою відбувається «занурення» в минуле своєї сім'ї і свого народу. При знайомстві з сімейними архівами й фотографіями караїмів деякі відвідувачі музею замислюються над вивченням власного родоводу.

Не так давно в музеї з'явилися «хранителі» – воскові фігури караїма та караїмки в національному одязі, які споживають традиційний і улюблений напій караїмів – міцну каву. Караїмське прислів'я твердить, що дерево прикрашає листя, а людину – одяг.

Чоловік-караїм вбраний у шаровари й каптан, підперезаний шовковим поясом, на голові – чорна кругла невисока каракулева шапка. Цей головний убір, найбільш характерна частина чоловічого одягу караїмів, зберігся у старшого покоління й до наших днів. Тепер небагато караїмів носить його постійно, але обов'язково вдягають на свята та з нагоди сумних подій.

Жінка-караїмка вдягнена у святкове національне вбрання. На лобі караїмки особлива краса у вигляді діадеми, на голові – оксамитова шапочка (фес), розшита бісером і монетами. Караїмської жінки, залежно від достатку сім'ї, прикрашалися перлинними намистами, кулонами з крученого золота, перлинними сітками. Обов'язковою прикрасою, навіть для найбільш багатих караїмок, були намиста з монет. Багаті святкові сукні та прикраси нерідко переходили у спадок із покоління в покоління. Поряд з восковими фігурами знаходиться портрет караїмської жінки у святковому вбранні. Це авторська робота уродженки Мелітополя, відомої караїмської художниці С. Хаджи. «Караїмів дуже мало, але ми є, і я сподіваюся, що моя творчість нагадуватиме про цей зникаючий народ. І коли нас не стане, про караїмів розповідатимуть мої картини», – відзначила художниця, передаючи в дар музею свою картину.

Караїмський пиріжок

Традиційна караїмська гостинність

На сьогодні етнографічний музей «Кале» став рідною домівкою для мелітопольських караїмів. Тут проходять заняття недільної школи з вивчення караїмської мови, репетиції юнацького фольклорного ансамблю, відзначаються національні свята, які супроводжуються караїмською музикою і, звичайно ж, дегустацією національних страв. Караїмська кухня завжди славилася своїми стравами і є однією з яскравих рис народу. Караїмська господиня завжди прагнула погостувати смачною їжею кожного, хто входив до оселі, оскільки вважалося, що це приносить сім'ї щастя. Тому поряд з музеєм розташовується кафе національної караїмської кухні, де готуються знамениті караїмські пиріжки (ет аяаклак); пироги з сирого м'яса (кобете); чебуреки (чир-чир); мініатюрні, розміром з наперсток пельмені (хамурдолма); голубці з виноградного листа (сарма). Відвідувачів пригощають фруктовим узваром (кьошаф) і традиційною чорною кавою – на такій приємній ноті закінчується знайомство з караїмами – малочисленним етносом України, який має свою тисячолітню історію, своєрідну релігію і самобутню культуру.

Джерела та література

1. Новикова М. Святыни народів Крима. – Симферополь : Таврия, 1991. – 70 с.
2. Крилов М. В., Арабаджи О. С. Формування національного складу населення Запорізького Приазов'я // Етносоціальне буття народів Запорізького краю в геокультурному контексті. – Симферополь : Таврія, 2005. – С. 45–58.

Божкова Г. Л. (м. Миколаїв)

Дослідження НКС на Миколаївщині: традиції, напрями та перспективи

Миколаївська область у загальносвітовому процесі збереження культурної спадщини людства

В 2016 р. Миколаївська область приєдналась до загальносвітового процесу, метою якого є збереження культурної спадщини людства – процесу, який розпочався у 2003 році із прийняттям Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини та приєднання України до цього руху у 2008 р. До речі, саме українська сторона, ще у 1991 р. звернула увагу світової громадськості на проблему охорони пам'яток нематеріальної культури та виступила одним із ініціаторів створення Міжнародного центру з питань збереження нематеріальної культурної спадщини (НКС), як механізму координації зусиль в цій галузі [1].

Засідання Обласної комісії з формування переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Миколаївської області

Роботу з практичної реалізації положень Закону України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 2008 р. у Миколаївській області взяло на себе Управління культури, національностей та релігій облдержадміністрації. Координаційна, організаційна та методична робота в цьому напрямку проводиться Миколаївським обласним центром народної творчості та культурно-освітньої роботи (МОЦНТ та КОР) під керівництвом заслуженої артистки України Н. Баштової.

Робота миколаївського ОЦНТ в контексті збереження НКС базується на величезному досвіді та надбаннях багатьох років попередньої роботи. Зокрема, впродовж останніх двадцяти років, на регулярній основі проводились етнографічні експедиції по селах району, в результаті яких було зібрано значний масив автентичного пісенного фольклору. Унікальні календарні, обрядові, родинно-побутові пісні, весільні та танцювальні поспівки, частівки та заспіви, історичні пісні, балади, козацькі та рекрутські пісні, народні замовляння, звичаї та обряди, традиції народного театру тощо було записано засл. працівниками культури О. Шпачинським, А. Затурянном та Г. Стрелецькою, к. мист. н. В. Хоменко та В. Івановим, засл. арт. України І. Обревко, методистами МОЦНТ та КОР В. Бойченко, В. Ромко, Г. Елерт, С. Бабуриною, С. Пилипчук, Т. Скубченко та ін. [2–12].

Іншим напрямом роботи фахівців Центру стало дослідження традицій українських ремесел, зокрема – вишивки, ткацтва, лозоплетіння, гончарства, валяння тощо. В області працює близько п'яти тисяч майстрів, які в своїй роботі спираються на давні народні традиції, відтворюють старовинні технології. Дослідження в цій галузі впродовж багатьох років координуються керівником творчого об'єднання майстрів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя», заслуженим працівником культури В. Кривцовою.

Пісні народного фольклорного вокального ансамблю «Калужаночки» є окрасою Списку нематеріальної культурної спадщини Березнегуватського району (учасники колективу серед експозиції народознавчого музею «Дідова хата» с. Калуга)

Важливим напрямом діяльності по дослідженню НКС є, безумовно, робота на місцях. Згідно із методичними рекомендаціями МОЦНТ та КОР, в кожному районі Миколаївської області було створено ініціативні групи, до складу яких увійшли представники місцевих органів влади, фахівці районних методичних центрів, будинків культури, музеїв, бібліотек, керівники та учасники фольклорних колективів, краєзнавці тощо.

Величезна робота зі збору інформації про різноманітні елементи НКС проводиться співробітниками бібліотек та музеїв Миколаївщини. На сьогоднішній момент в області діє розгалужена мережа сільських історичних, історико-краєзнавчих, етнографічних музеїв, серед яких – музей селянського побуту «Берегиня» с.Доброжанівки Врадіївського району, Сланецький народний історичний музей, історико-краєзнавчий музей «Пошук» с. Лимани; народний краєзнавчий музей с. Курячі Лози; народний музей історії села та виноградарства с. Радсад; народний музей історії села та господарства с. Степового; музей народного побуту смт Новий Буг; історико-етнографічний музей с. Галаганівки, музей болгарської культури мкр Тернівка, музей українського побуту при міській станції юннатів м. Миколаєва тощо. Загалом, на сьогоднішній момент на Миколаївщині діє 159 музейних установ, більшість яких проводять роботу по вивченню та збереженню культурної спадщини.

Сьогодні ми бачимо перші результати роботи з дослідження НКС в області, зокрема, зібрано матеріал по таких цікавих та унікальних елементах як:

місто Миколаїв, мікрорайон Матвіївка

- рецепт приготування борщу з бичками;
- народні пісні ансамблю «Червоняночка» Матвіївського будинку культури Миколаївської міської ради.

місто Миколаїв, мікрорайон Тернівка

- обряди болгарської культури «Сурва», «Мартениця», «Бабин ден».

Баштанський район

- традиції святкування зимових свят на Баштанщині: Різдва Христового, Маланки, Василя, Водохреща в селах Добре, Добра Криниця, Ново-Сергіївка, Інгулка, Старогорожено;
- народний костюм кінця XIX – початку XX століття, село Добра Криниця;
- технології традиційної вишивки села Інгулка.

Баштанська ОТГ

- традиційна обрядова весільна випічка міста Баштанка.

Березнегуватський район

- народні пісні села Шумлянка та Калуга від учасників фольклорного колективу «Калужаночки» Калужького сільського будинку культури Березнегуватського району;
- народні пісні сіл Новосевастополь і Тетянівка Березнегуватського району від учасників фольклорного колективу «Журавушка». Народні пісні села Червонопілля Березнегуватського району;
- говірки сіл Маліївка та Новоочаків — історичні поселення білорусів;
- пасхальні традиції оздоблення писанок села Лепетиха.

Братський район

- традиції святкування болгарського народного обряду «Трифона зарізана»;
- традиційне молдавське весілля села Обухівка;
- старовинні козачі легенди «Легенда про Макітрину балку» та «Легенда про те, як козак дубом став».

Веселинівський район

- Святвечір в селі Староолексіївка.

Вітовський район

- віник — бренд села Калинівка;
- особливості риболовлі села Лимани;
- клаптикові килимки села Зайчевське;
- технологія виготовлення чачі в селі Михайло-Ларине.

Врадіївський район

- традиції села Богемка Доброжанівської сільради;
- традиції святкування Різдва у Владіївському районі;
- обряд викупу нареченої сіл Новопавлівка та Ковалівка.

Єланецький район

- пісенне мистецтво фольклорного народного колективу «Джерело» Гражданського сільського клубу;
- обряд «Катання весільної свічки» в селі Гражданка;
- вишивка ікон і портретів від Любові Добровенко, село Великосербулівка;
- вишивка побутових виробів: рушників, скатертин, серветок від Марії Волос, смт Єланець.
- вишивка сюжетних картин від Олександри Порхун, смт Єланець;
- випікання короваїв і плачинд у селі Великосербулівка.

Казанківський район

- автентичний місцевий фольклор села Троїцько-Сафонове;
- рекрутські пісні Казанківщини;

- обоянське весілля на Казанківщині.

Кривоозерський район

- різдвяний вертеп в смт Криве Озеро;
- обряд маланкування села Курячі Лози;
- обряд «Розстріл куті» села Мала Мечетня;
- обряд святкування Івана Купала смт Криве Озеро;
- традиційні технології приготування копченої ковбаси;
- весільні обряди та традиції.

Новобузький район

- випікання святкового короваю;
- особливості відзначення різдвяних свят на Новобужжі.

Новоодеський район

- фольклорні пісні сіл Степове – колишня Кіровка – та Троїцьке;
- свадьба в селі Степове;
- різдвяні свята на Новоодещині;
- весільна випічка Новоодещини.

Традиційне обрядове дійство «Вертеп» на Різдво у селищі міського типу Криве Озеро

Свято «Маланка» або «Цигани» села Курячі Лози Кривоозерського району

Обласним ЦНТ та КОР ініційовано програми: «Народна скарбничка», в рамках якої проводиться дослідження традицій святкування Різдва на Миколаївщині (за результатами роботи проводиться щорічний конкурс-огляд «Чаро-дій»); програми дослідження весільних традицій нашого краю та традицій святкування Св. Миколая, акція «Мистецтво одного села» тощо.

Серед пріоритетних напрямків дослідження НКС Миколаївщини – вивчення та збереження давніх козацьких традицій краю. Адже на території нашої області з часів

Нової Січі, діяли дві козацькі паланки – Бугогардівська (центром якої був Гард-на Бузі, неподалік від сучасного Южноукраїнська) та Прогноївська. Після ліквідації в 1775 р. Запорізької Січі, значна частина паланкових козаків оселилася на території сучасної Миколаївщини, з тих поселень почалася історія цілої низки сучасних сіл та міст області, зокрема – сіл Гайдамацьке (сучасна Арбузинка), Семенівка, Воеводське, Костянтинівка, Кашперо-Миколаївка, Привольне, Інгулка, Щербані, Лиса Гора, Соколи – загалом, на сьогоднішній момент відомо про 116 козацьких поселень [13, с. 6–9]. Робота в цьому напрямку координується із представниками різноманітних козацьких об'єднань Миколаївщини.

Організатори свята Водохреща – представники козацької громади Миколаївщини: Максим Кутержинський, Антоніна Квасниця, Павло Риколенко, Сергій Щербаков

Миколаївщина – край, який став рідним домом для представників більш як сотні народностей, тому одним із важливих напрямків роботи ОЦНТ є вивчення традиційної культури етнічних спільнот краю, адже на нашій земля тісно переплелися традиції українців та болгар, молдаван та поляків, білорусів, вірменів, росіян та поляків, представників десятків інших національностей. В цьому плані ми співпрацюємо із Радою національних товариств, активістами різноманітних національно-культурних організацій області.

Зокрема, активну роботу зі збереження та популяризації елементів національної культури проводить болгарська община мкр.Тернівка. Тут дбайливо зберігають та відтворюють старовинні народні обряди, зокрема – традиції святкування болгарських світ Сурва, Мартениці та Бабін ден. Обряд святкування «Трифона-зарізана», який проводиться представниками молдавської общини Кривоозерщини, був зафіксований та описаний фахівцями районного будинку культури. Цікаві традиції має чеська община с. Богемка, «візитною картою» якої став чеський фольклорний ансамбль «Фраєрки».

Дослідження та збереження НКС є задачею комплексною, яку неможливо вирішити без залучення широкого кола спеціалістів в цій сфері. В роботі ми спираємось на підтримку фахівців: етнографів і етнологів, істориків, філологів, педагогів та соціологів тощо. Досягнуто домовленостей про співпрацю із низкою вишів Миколаївщини, зокрема – Чорноморським національним університетом ім. Петра Могили, Миколаївським національним університетом ім. В. Сухомлинського, Національним університетом кораблебудування ім. адмірала Макарова, Миколаївським коледжем культури та мистецтв, низкою інших установ та організацій. При МОЦНТ та КОР створено постійно діючу Комісію зі збору, обробки матеріалів та складання облікових карток елементів НКС Миколаївщини, до складу якої увійшли провідні фахівці в цій сфері.

В подальших планах Миколаївського ОЦНТ та КОР – розширення роботи в напрямі дослідження нематеріальної культурної спадщини краю, налагодження співпраці із відповідними установами інших областей України, передусім – південного регіону, із представниками ОТГ, відповідальними за цей сектор роботи, пошук перспективних партнерів, зацікавлених у роботі в галузі дослідження НКС. Сьогодні фахівці Миколаївського ОЦНТ та КОР ми працюють над розробкою та впровадженням нових обласних комплексних програм, реалізація яких дозволить максимально ґрунтовно та професійно вирішувати надзвичайно складну, але таку важливу задачу збереження та популяризації нематеріальної духовної спадщини України.

Джерела та література

1. Протокол про співробітництво між УРСР і Організацією Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) від 13 квітня 1991 року. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_644. – Заголовок з екрану.
2. Обряди і звичаї українського народу півдня України (Миколаївської області). – Миколаїв : Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 1994. – 12 с.
3. Українські народні пісні Миколаївщини / Укл. : Затурян А. І., Макаренко О. П. – Миколаїв : Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 1994. – 38 с.
4. Українські народні пісні Миколаївщини: Врадіївський район / Упорядники : В. Л. Хоменко, В. В. Рамко. – Миколаїв : Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 1995. – 51 с.
5. Ой, над Бугом : українські народні пісні, записані на Миколаївщині / Упорядник: Шпачинський О. А. – Миколаїв: Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 1996. – 71 с.
6. Українські народні пісні Миколаївщини / укладач: Бойченко В.Б. – Миколаїв: Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2001. – 12 с.
7. Гапонов Д. О. Співає «Дмитрівчанка» : Збірник пісень с. Дмитрівки Очаківського району Миколаївської області / Д. О. Гапонов. – Миколаїв: Миколаївський обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2001.– 12 с.
8. Усатюк О. В. Українські народні свята, звичаї та обряди та їх зв'язок з народним календарем : методичні поради / О. В. Усатюк. – Миколаїв: Миколаївський обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2005. – 8 с.
9. Бабусині пісні : до 25-річчя фольклорного ансамблю «Бабусина пісня» / Упорядники: О. О. Снідан, Л. В. Чучмай. – Баштанка: Баштанський районний краєзнавчий музей, 2012. – 18 с.
10. Стрелецька Г. П. Народні традиції та звичаї Миколаївщини у сьогодні : із досвіду роботи працівників культури області / Галина Петрівна Стрелецька. – Миколаїв: Миколаївський обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2012. – 101 с.
11. Стрелецька Г. П. Чисті джерела : Збірка автентичних творів фольклорних експедицій в Казанківський та Доманівський райони Миколаївської області / Галина Петрівна Стрелецька. – Миколаїв: Миколаївський обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2013. – 41с.
12. Чисті джерела : Збірка автентичних творів фольклорних експедицій у Веселинівський, Новоодеський та Єланецький райони Миколаївської області. Вип. II. / Упорядник С. Г. Пилипчук. – Миколаїв: Миколаївський обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, 2016. – 40 с.
13. Козацькі поселення на Миколаївщині. Історія і легенди / В. Дрізо, О. О. Царельник. Т. І. Іваницька та ін. / Наук. ред. В. В. Щукін – Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2001.

Бугера І. С. (м. Чернігів)

«Родина полковника Лизогуба та чернігівське козацтво у трьохсотрічній історії церкви св. Катерини м. Чернігова»

Коротка історія родини Лизогубів у XVII-XVIII ст. та діяльність славетних представників цього козацького роду

В середовищі дослідників історії та архітектури міста Чернігова 18 століття зведення церкви св. Катерини пов'язують з родиною Лизогубів. В даній статті коротко подається історія родини Лизогубів у XVII-XVIII ст. та діяльність славетних представників козацького роду. На основі документів та описів Катерининського храму показано зв'язок родини Лизогубів з деякими будівлями Чернігівщини, та, особливо, церкви св. Катерини м. Чернігова. Представники козацьких родин м. Чернігова були парафіянами церкви протягом XVIII та XIX ст. У XXI ст. церква була передана у користування козацькій релігійній громаді УПЦ КП і продовжує традиції військової церкви, започатковані 300 років тому. У публікації наводяться документи та описи храму, що показують зв'язок козацтва м. Чернігова у XVIII–XXI ст. з історією та діяльністю церкви св. Катерини м. Чернігова.

Ключові слова: церква св. Катерини, полковник, будівництво, козацтво, чернігівський полк, іконостас, герб.

В історії українського козацтва родина Лизогубів залишилась як родина творців, меценатів і справжніх патріотів. Протягом майже трьох століть представники козацького роду Лизогубів були активними дійовими особами української історії, і згадки про цю велику родину зберігають не тільки численні документи XVII – початку XX століть, а й чудові пам'ятки історії та культури, створені їхнім коштом. А Катерининська церква 1715 р., що височить на в'їзді до старовинного міста Чернігова з боку Києва досі нагадує про відвагу козацького Чернігівського полку та славетного полковника Якова Лизогуба.

Катерининська церква – струнка, біла й ошатна споруда на високому пагорбі одразу привертає увагу людей своїм чітким силуетом і пружними позолоченими банями. Зведення споруди пов'язане з діяльністю представників козацького старшинського роду Лизогубів. До побудови храму причетні Яків Кіндратович Лизогуб, його син та онук.

Герб родини Лизогубів.
Реконструкція К. Ягодовського

Родоначальником роду Лизогубів вважається козак Кіндрат Іванович Лизогуб з містечка Глем'язів на Переяславщині [1, 43]. Його два сини вступили до козачого війська і скоро за свої видатні здібності Іван Лизогуб у 1661 році став Уманським полковником, а Яків у 1662 році – Каневським. Яків Лизогуб їздив посланцем від гетьмана І. Брюховецького до Москви, від гетьмана Дорошенка – на Лівобережжя. Побоявшись популярності Лизогуба на Правобережжі, Дорошенко 1669 році змістив Якова Кіндратовича на посаду генерального осавула. Однак поступово Лизогуб перестав поділяти погляди Петра Дорошенка, став більше схилитись до Івана Самойловича і вимушений був переїхати на лівий берег Дніпра, до Конотопа.

Вже 1687 р. він повернувся у велику політику, взяв участь у Кримському поході та у змові проти Івана Самойловича. На Коломацькій козацькій раді Я. Лизогуб підтримав пропозицію старшини про обрання новим гетьманом України генерального осавула Івана Степановича Мазепу і за це отримав уряд чернігівського полковника замість Григорія Самойловича, заарештованого разом з батьком. Новий гетьман за вірну службу подарував Я. Лизогубу село Соснівку, а у 1689 р. за участь у другому Кримському поході передав йому села Слабин, Бігач, Шестовицю, Золотинку, Козероги, Андріївку, Гнилушу (тепер Лебедівка), Соколівку [2, 472].

У 1689 році Яків Лизогуб, як людина, з точки зору гетьмана, досвідчена у справах військових і дипломатичних, разом з трьома найстарішими українськими полковниками супроводжував гетьмана до Москви, куди останній їхав представитись царям Івану та Петру Олексійовичам.

У травні 1696 році під час Азовського походу командування 15-тисячним українським козацьким військом було доручене Якову Лизогубу, який призначений був наказним гетьманом. Козацький Чернігівський полк відіграв вирішальну роль у взятті фортеці, а Яків Лизогуб особливо відзначився своєю хоробрістю і талантом полководця [3, 105].

Основу війська під час Азовського походу склали 4 полки – Чернігівський, Гадяцький, Лубенський та Прилуцький. Під час рішучого штурму українські козаки

Хрест, яким нагороджений Чернігівський козацький полк за взяття фортеці Азов 1696 р.

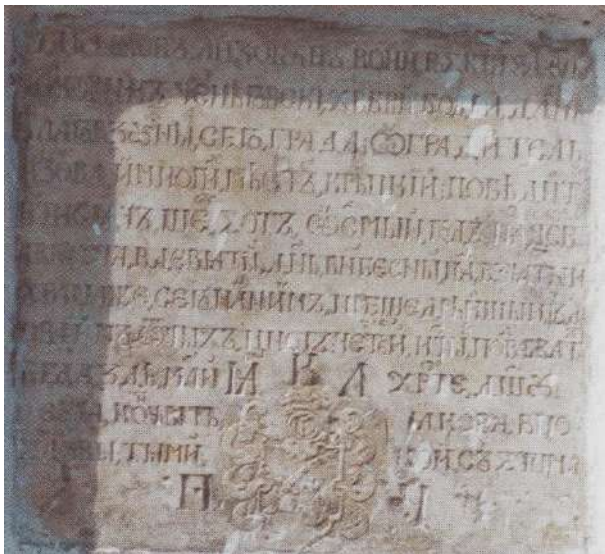
захопили один бастіон і гармати, які були на ньому, та повернули їх на турків. Їм на підмогу прийшли донські козаки та московські стрільці. У неділю 19 липня 1696 р. о другій годині дня турки здалися. Після великого бенкету 30 липня козацьке військо рушило додому. Петро I оцінив подвиги Якова Лизогуба і у листі до патріарха Адріана від 20 липня 1696 р., зокрема, писав: «Малороссийские войска, при которых неотступно пребывал муж добродетельный и военных трудов искусный, Гетман наказной, Яков Лизогуб, полковник Черниговский... Мы велели дать малороссийским войскам 15000 рублей наказному гетьману с полковниками и сотникам и знатным товариствам, особь каждому червонными золотыми».

Яків Кіндратович Лизогуб особисто отримав 40 соболів, 100 рублів і 30 червінців [4, 523–524], Чернігівський полк же був нагороджений срібним хрестом, який нині зберігається в Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського. Цей хрест, розміром 31×16,5 см, складається із металевих пластин, а в середину вставлений дерев'яний хрест як основа. Викарбувані на ньому Бог – Отець, два

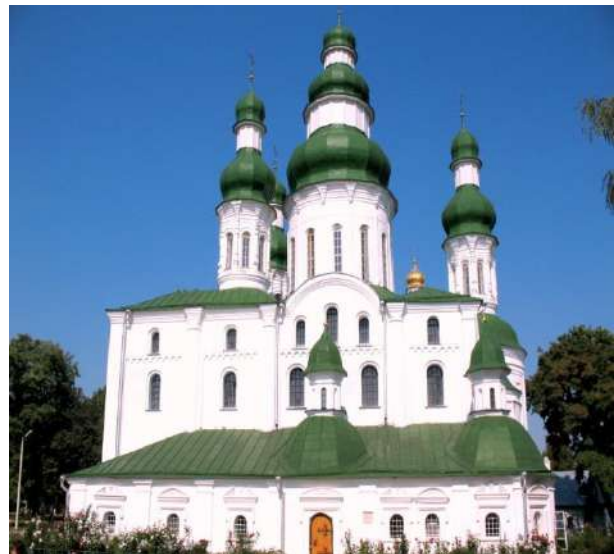
ангели і голуб, нижче – Розп'яття, Богоматір на повний зріст та Іоан Богослов.

На верхній пластині збереглося тавро з літерами «С. Є», яке свідчить про виготовлення хреста у 1696 р. На звороті є одинадцять гладеньких медальйонів. На п'яти медальйонах та на держаку вигравіюваний двома майстрами уставом і курсивом напис тогочасною староукраїнською мовою. В ньому говориться: «Во блгвременное црствование великаго гдра цра и великаго княз Петра Алезсеевича/ всея вел и малыя бъл : рос: самодерца / за щасливого реименту: ясне: вел: его: мил: пна: Іоанна: Мазепы: гетмана: воска его: црского: прстлого вел: запорозкого/ радътелни ради служби под Азовом, Єго мл пана Іакова Лизогуба полковника черниговского на то час маючого в зледеню и над иними полками зверхно / крест сей гсднь з полковою црквію и всеми утврами црковними євлієм и сосудами / з его вел гдра казни пожалован в полк Черниговскій лета от создания мир: 7204 а от воплощ: Бга слова 1696 мца авг: А (1)». Цей напис з'явився, мабуть, вже після отримання в подарунок хреста [5, 91].

Героєм азовської битви повернувся старий полковник до Чернігова, де і помер 9 серпня 1698 р. Своїм заповітом Яків Кіндратович Чернігівське полковництво передав синові Юхиму, а маєтності й інші багатства – порівну всім членам родини [6, 9].

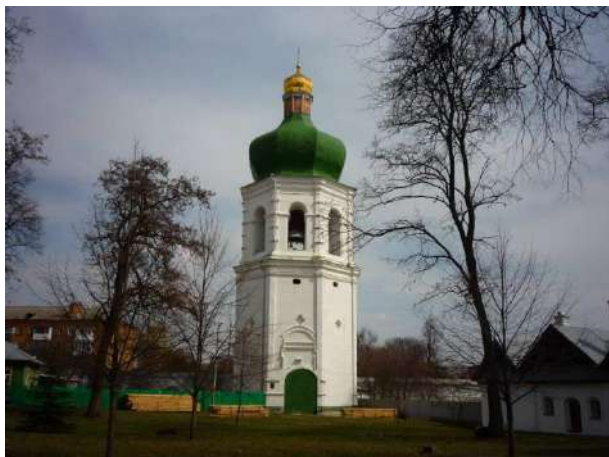

Епітафія на усипальниці Я. Лизогуба.
Фото автора

Усипальниця Якова Лизогуба – церква св. Іакова з північного боку Успенського собору Єлецького монастиря м. Чернігова.
Фото автора

Я. Лизогуб належав до тих можновладців, які суттєво сприяли розвитку національної культури. У своєму заповіті значні суми він виділив київським та чернігівським монастирям і церквам: Києво-Печерській лаврі, собору св. Софії, Чернігівським Борисоглібському та Троїцько-Іллінському монастирям надавалось по 100 золотих. Чернігівському Єлецькому монастирю, де заповів себе поховати, – тисячу золотих. На ці кошти до південно-західної частини Успенського собору монастиря було прибудовано усипальницю, яка після освячення 1701 р. отримала назву церкви св. Іакова. Праворуч від входу до неї на стіні збереглась плита з епітафією, яка сповіщає, що тут похований Я. К. Лизогуб: «Зде Иаков Лизогуб воин роскій славный, Полковник Черниговский, храбрій, добрій, давный, Благоразумный сего града оградитель, Азова и многих мест крепкій победитель В тысяч шестьсот осмый год на девять десятый Августа в девятый день в Небесный град взятый Храма же сего над ним прещедрейший здатель Ефим отчих цнот, честей истый подражатель Егда zde молитесь, кончить словы тыми, Христе, душу Иакова впокой со святыми» [7, 53].

Дзвіниця Чернігівського Єлецького монастиря.
Фото автора

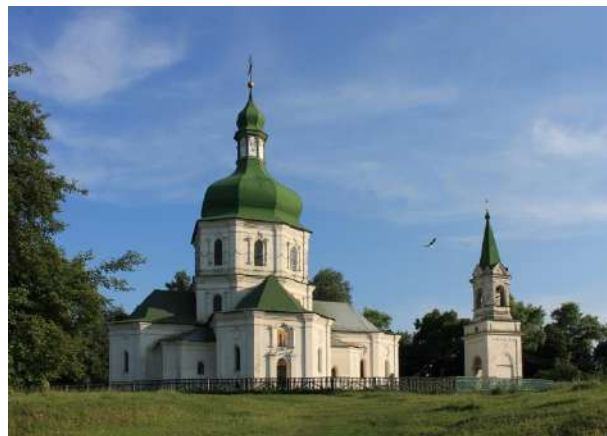
Будинок Лизогуба на Чернігівській фортеці.
Фото автора

Дослідники вважають, що 1700 р. Яків або Юхим Лизогуби спорудили дзвіницю Єлецького монастиря.

Донині зберігся в Чернігові Будинок полкової канцелярії або Будинок Лизогуба – один з небагатьох зразків житлової архітектури України кінця XVII ст., споруджений зусиллями Якова Кіндратовича.

Кам'яниця Лизогуба у Седневі.
Фото автора

Воскресенська церква у Седневі.
Фото автора

Садиба Лизогубів у Седневі почала складатися в кінці XVII ст., коли містечко стало маєтністю Якова Кіндратовича. На його замовлення зведено житлові, культові і господарські споруди, почав формуватися парк. До середини XIX ст. седнівська садиба Лизогубів являла собою мальовничий архітектурний ансамбль. З первісного стану садиби збереглися кам'яниця Лизогубів (одноповерхова хата з сіньми і двома кімнатами), Воскресенська церква та Седнівський парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва [8, 56–67].

Юхим Якович Лизогуб Чернігівське полковництво успадкував від батька Якова Кіндратовича разом з маєтностями у Слабині, Шестовиці, Золотинці, Козерогах, Андріївкою та Гнилушою згідно з його заповітом. «Ефим Лизогуб известен лишь тем, что женат на дочери Петра Дорошенка» – пише про полковника О. Лазаревський [9, 108]. По собі залишив пам'ять не як військовий діяч, а як будівничий, оскільки саме він разом із Яковом Кіндратовичем зводить в Єлецькому монастирі усипальню Лизогубів та монастирську дзвіницю.

На вулиці Східночеській (нині О. Молодчого) № 1 у Чернігові знаходився головний будинок садиби Лизогубів, започаткованої Юхимом Яковичем на початку XVIII ст., що складалася з головного будинку, флігеля, кам'яниці (невеликої будівлі з цегли – з величезним льохом і скромною світлицею) та саду. Головний будинок садиби був розібраний у 1987 р.

Яків та Семен Юхимовичі успадкували від батька хист будівничих. Найкращим пам'ятником собі вони залишили Катерининську церкву, яку спорудили на власні кошти. Іконостас Катерининської церкви також був влаштований братами Яковом та Семеном Лизогубами на початку XVIII ст.

Будівництвом Катерининської церкви в Чернігові Яків Юхимович увічнив героїзм Чернігівського козацького полку. Ця пам'ятка мала стати своєрідним військовим меморіалом на честь переможного походу українського війська на чолі з наказним гетьманом Яковом Кіндратовичем Лизогубом до Азова у 1696 р. У будівництво церкви були вкладені значні кошти нащадків полковника й інших представників козацької старшини. Цей монументальний баштоподібний храм у стилі українського бароко був освячений в 1715 р., але думка про побудову нової мурованої церкви Катерини могла виникнути вже у другій половині 1696 р.

Перше писемне свідчення про Катерининську церкву належить історику, статистику і етнографу О. Шафонському. В 1786 р. у своїй праці про Чернігівське намісництво, яка вийшла друком у Києві 1851 р., він зазначив, що церква зведена коштом і стараннями померлих братів Семена і Якова Лизогубів згідно з заповітом їх батька – чернігівського полковника Юхима Лизогуба [10, 288]. Щоправда, невідоме походження цих відомостей, але в подальшому вони стали основою для дослідження Катерининської церкви істориками більш пізніх часів. Чернігівський полковник Юхим Лизогуб помер між січнем і 27 вересня 1704 р., то виходить, що почалось будівництво церкви у 1705 р. чи навіть у 1706 р. А на першому мальованому плані міста - «Абрисі Чернігівському», створеному, вірогідно, влітку 1706 р. після відвідин Чернігова Петром I, церква намальована вже збудованою, хоча зображення її досить умовне, що дає можливість припустити, що на той час храм був не завершений будівництвом [11].

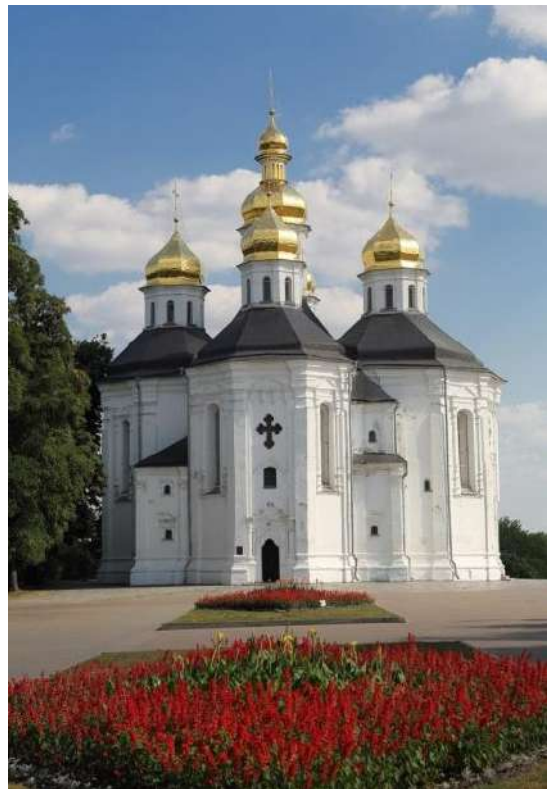

Фото М. Турчина

Над рисунком напис «Екатерининская», а під ним – «каменная», церква тут зображена тридільною, з трьома банями. Звідси виходить, що комплекс будівельних робіт почав виконуватись ще в кінці XVII ст., можливо, вже після смерті Я. К. Лизогуба 9 серпня 1698 р. Початок будівництва Катерининської церкви можна віднести до кінця XVII ст. Робота будівельників закінчилась у 1706–1707 рр., потім проводились опоряджувальні роботи.

Важливе значення мала публікація Ф. Гумілевським напису на Євангелії 1688 р.: «Подал до церкви мурованої Катерининської черниговской раб божий Іаков Ефимович Лизогуб, генеральний бунчужний, року 1715 апр. 14». Інше Євангеліє, львівського друку, 1690 р. має напис: «дано до храму св. великомученицы Екатерины рабом божим Ерофеем

Петровим року 1698». Ф. Гумілевський зробив висновок, що в цьому написі мала на увазі більш рання дерев'яна церква, яка стояла на цьому місці [12, 66].

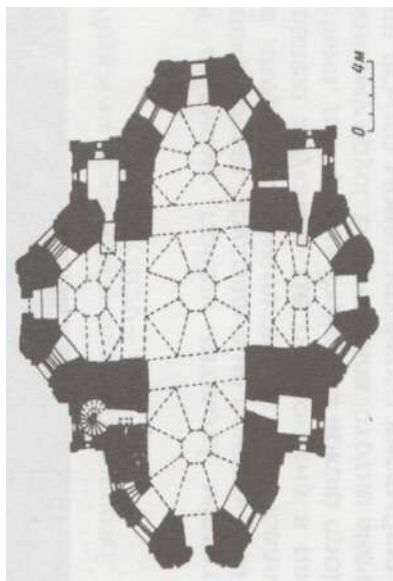
Архітектор і дослідник українського зодчества Віктор Вечерський у своїй праці «Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України» про Катерининську церкву у Чернігові пише, що вона «є найвизначнішою в Україні пам'яткою стилю українського (козачого) відродження XVII – XVIII ст., що збереглась в автентичному вигляді, справила вирішальний вплив на розвиток української архітектури й є містобудівною домінантою історичного середмістя» [13, 64-65].

Чернігівський архітектор і краєзнавець А. Карнабед писав: «Катерининська церква – меморіальна споруда..., тому не випадково тут є центрична композиція. Її основу становить центральна найвища частина – так званий четверик, до якої прилягають по осях північ – південь і захід – схід трохи нижчі восьмигранні в плані об'єми – восьмерики, так, як це робили українські будівничі в дерев'яних культових будовах. Центричність і баштоподібність пам'ятки підкреслюють низькі приміщення між гранчастими частинами – восьмериками.

Завдяки цьому створено струнку і компактну п'ятибанну споруду, пірамідальний, динамічно зростаючий догори об'єм якої чудово завершує високий пагорб на сході стародавнього Подолу» [14, 43–45.].

Декоративне оздоблення
вікна церкви.
Фото М. Турчина

План церкви св. Катерини.
За М. Цапенком

Оздоблення порталу
Катерининської церкви.
Фото М. Турчина

Катерининська церква – це хрестова в плані центрична п'ятибанна споруда. Грані струнких восьмериків підкреслені пілястрами (лопатками), які переходять вгорі у багатопрофільний карниз. В основі споруди високий цоколь, який оперізує споруду з усіх боків і створює враження про неї як про меморіальний пам'ятник. Високі вікна на фасадах восьмериків обрамлені лиштвами із напівколонок з перехватами і трикутних фронтончиків. Портали трьох входів мають вишукані форми. Вони надзвичайно виразні і пластичні. Своєю соковитою пластикою вони створюють складну гру світла і тіні. Їхнє обрамлення являє собою спарені круглі і гранчасті напівколонки, які підтримують розіркнені фронтончики. Головним був західний вхід, найбільш пишно прикрашений багатопрофільними декоративними деталями аж до карнизу.

Архітектурні оздоби фасаду з вікном у вигляді хреста. Фото М. Турчина

Багатопрофільний карниз на фасаді церкви св. Катерини. Фото М. Турчина

Обрамлення порталів пов'язані з іншими елементами архітектурного декору фасадів, що знаходяться вище, за допомогою вертикальних тяг. Цим прийомом виявляється на фасадах нерозчленованість інтер'єру і підкреслюється стрункість всіх чотирьох рамен.

Вертикальні лінії основного об'єму лише вгорі зупиняються багатопрофільною горизонтальною лінією карнизу, переходячи вище нього через мальовничі лінії головних барокових бань до барабанів і вище – до завершення.

Підкупольний простір церкви.
Фото М. Турчина

Інтер'єр храму. Вигляд 2014 року. Фото М. Турчина

Саме в декорі фасадів найбільше виявилось барокових рис. Всередині споруди рамена просторового хреста нічим не розділені й до того ж відсутні хори з південної і північної сторін, що дає можливість зорво одразу охопити інтер'єр. Чотири підпружні, дещо стрільчасті, арки тримають підбанник і купол. Білий колір стін, склепінь, арок і куполів дає відчуття простору, світла і свободи. Настінні розписи відсутні і жодних відомостей про них немає. Головною рисою інтер'єру пам'ятки є розкриття простору вгору. Цьому сприяє відсутність хор (за винятком західного восьмерика) і горизонтальних ліній, як і на фасадах. А тому інтер'єр храму сприймається зразу у всій своїй своєрідності і динаміці архітектурно-конструктивного рішення. У східному рамені влаштований вівтар, інші призначені для розміщення віруючих. Два східні невеликі приміщення між восьмериками слугують дияконником і ризницею, а два західні використовуються як комори. Поруч із південно-західною комірчиною влаштовані сходи на хори [15, 137].

Освячення храму відбулось у 1715 р., і до нього в церкві встановили пишний іконостас, зроблений на кошти братів Лизогубів ще на початку XVIII ст. Це був великий триярусний іконостас із позолоченим різьбленням та «зразками італійського живопису», який органічно вписувався в інтер'єр приміщення. Вирізьблені на його тумбах зображення гербів родини Лизогубів та напис на зворотному боці ікони Спасителя: «року 1715 стали ікони сіи трудами Якима» вказують на родину – донаторів храму та іконописця Якима.

Цей первинний іконостас був з мереживом акантового плетіння, оздобленим коштовними прикрасами. Філарет Гумілевський у своїй праці «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», складений в середині XIX століття, відмічає поганий стан первісного іконостасу: він вже зіпсувався від старості, і верхній ярус знято через поганий його стан.

Від первісного іконостасу до початку XX ст. зберігалися Царські врата, вирізьблені з дерева (до наших днів не збереглися). В XIX ст. після встановлення нового іконостасу ці Царські врата перенесли до теплої Покровської церкви, прибудованої до Катерининської церкви із заходу [16, 37-38].

Царські врата Катерининської церкви.
Фото з каталогу виставки
до XIV Археологічного з'їзду 1908 р.

На вратах було зображено фігури євангелістів і прабатьків Ісуса Христа. Постаці розташовані в 7 рядів: внизу лежать Давид та Ісєей; вище йшли, чергуючись, ряди євангелістів (по 2) і праотців (по 4); потім зображувався сюжет Благовіщення, знову – двоє праотців, врата завершувалися постаттю Ісуса Христа. Їх було прикрашено піввінками акантового листя, грон винограду та виноградної лози. Залишки фарби свідчили, що врата були зеленого кольору [17, 152].

Під час XIV Археологічного з'їзду, що проходив у Чернігові в 1908 році, Царські врата з Катерининської церкви були представлені на виставці, підготовленій до з'їзду Єпархіальним давньосховищем. В описі до них зазначається, що «Царские врата из Черниговской Екатерининской церкви с деревом Евсея; роскошный образец малорусской резьбы по дереву 18 века с рельефными оракурами пророков и тонко резанным травяным орнаментом» [18, 96].

Професор Н. Покровський запропонував просити Вчену Раду XIV Археологічного з'їзду передати ці Царські врата «как памятник отличной, изящной резной работы, редкая в Чернигове», місцевому церковно-археологічному музею, але їхня подальша доля невідома [19, 88].

Український історик В. Модзалевський писав у 1913 р.: «...Внутренность Екатерининской церкви поражает пустынной торжественностью. Четыре стрельчатых арки несут средний купол; как всегда на Украине – церковь залита светом; но, увы, в ней уже нет старого пышного иконостаса с гербами Лизогубов на тумбах» [20, 122].

Хотілося би сподіватись, що серед парафіян Катерининської церкви будуть і представники роду Лизогубів – засновників і будівничих храму, але при аналізі її

сповідних та метричних книг їх не було виявлено. Очевидно, родина Лизогубів не мала двора на території парафії Катерининської церкви, що підтверджують і сповідні книги Вознесенської церкви, в «деревне Бобровица» за 1743 р.: саме там зафіксовано двір «бунчукового козака» Костянтина Лизогуба, сина Семена [21, 11].

До парафіян Катерининської церкви військового стану належав значковий товариш Чернігівського полку Олексія Петровича Губаревського, можливо, наказний чернігівський сотник [22, 85]. Він розпочинав службу у 1705 р. козаком полкової сотні Чернігівського полку, був у походах під Замостям, під Любарем, на лінійних роботах під Києвом; мав житловий та приїжджий двори, шинок та хутір під Черніговом. Він належав до привілейованого прошарку козацтва – неурядової козацької старшини [23, 97].

За сповідною книгою церков Чернігівського полку за 1740 р. до Катерининської церкви приписано «козаків значкових та рядових» 3, їх дружини та діти (5 хлопців та 3 дівчат), за 1743 р. – 6 козаків, їх дружини та 7 дітей. Серед парафіян церкви військового стану значиться також двір Феодора Антонієва – можливо, значкового товариша Чернігівського полку Федіра Антоновича, заможного козака, гармаша, тобто артилериста, Семена Григоровича Римара, вдівця, що проживав з двома своїми синами – Андрієм 30 років та 23-річним Дмитром; а також канцелярист Чернігівської полкової канцелярії Іван Васильович Морасевський з дружиною та дочкою та писар полкової артилерії Іван Андрійович Добровний з дружиною та двома малими дітьми.

У сповідній книзі церкви за 1760 р. серед осіб військових записано 6 козаків, серед них Данило Романович Криволап, 7 жінок та 11 дітей [24, арк. 35-39], за 1771 р. – п'ять дворів військових, серед них – полкового хорунжого Василя Яковлева [25, 12].

На початку XVIII ст. (1810 р.) до Катерининської церкви було приписано 128 парафіян чоловічої статі та 160 – жіночої, серед них – 11 військових, всі відставні солдати, з дружинами та дітьми.

Змінилась ситуація з кількістю парафіян Катерининського храму у XVIII ст., оскільки до його парафії приєднали більшу частину приходу церкви Покрови Пресвятої Богородиці, що розміщувалась поблизу і згоріла 1834 року. У 1837-38 рр. з західного боку до Катерининської церкви здійснено було прямокутну кам'яну прибудову з дзвіницею, і в ній влаштована тепла Покровська церква «на пам'ять потомству о старом Покровском приходе» [26, 70].

Таким чином значно збільшилась кількість парафіян Катерино-Покровського храму у другій половині XIX ст. Згідно з метричними книгами, станом на 1875 р. в її приході записано вже 27 дворів військових, а це – 134 особи чоловічої статі та 197 жінок [27, арк. 33]. А на початку XX ст. парафіянами церкви були 186 дворів, в яких проживало 461 особа чоловічої статі та 603 – жіночої [28, арк. 16].

Після політичних подій 1917 року в Україні розпочалась активна антирелігійна кампанія комуністичної влади. У зв'язку з новим устроєм та введенням нових правил обліку членів новоутворених релігійних громад, про кількість парафіян храму дізнаємося з документів, що зберігались у підвідділі культів Чернігівського окрвиконкому. Так, у православної громаді Катерининської церкви станом на 1924 рік зареєстровано 105 осіб, і їх облік ведеться згідно з віком, писемністю та родом занять: тут записані робітники, теслярі, прачки і т.д. Релігійна громада Катерино-Покровської церкви у 1927 р. мала вже зовсім невелику кількість членів: згідно з книгою обліку релігійних громад, до неї входить лише 28 осіб – 13 чоловіків та 15 жінок [29, 84–96].

Скоріше за все, вже з того ж 1927 року церква була закрита і богослужіння в ній не проводились близько 80-ти років.

Хвиля відродження української православної церкви у 90-х рр. XX ст. покликала до життя і нові церковні громади у Чернігові. Навесні 1990 р. ініціативна група місцевих мешканців відновила роботу козацької православної громади Катерининської церкви. Головою парафіяльної ради обрано було Віктора Левченка. 1992 року громада була

zareestrovana рішенням № 66 обласної державної адміністрації від 3 червня 1992 року. А сам храм на той час використовувався як музей декоративного мистецтва Чернігівщини і тодішня влада відмовилась передати його громаді.

22 червня 1992 р. козацька православна релігійна громада подала вперше прохання про передачу храму віруючим. Але воно, як і велика кількість наступних, було відхилене.

Багаторічне листування з Верховною Радою України, Кабінетом міністрів України, Адміністрацією Президента України та іншими органами влади було загалом безплідним. Лише 16 грудня 1996 р. міністр юстиції Сергій Головатий підтвердив визнання козацької православної громади Катерининської церкви правонаступницею тієї громади, яка утримувала храм до його закриття радянською владою.

Громаді довелось застосовувати різноманітні методи боротьби за церкву – аж до силової спроби богослужіння, якому завадив підрозділ спецпризначення міліції. Крім того, громада проводила косметичні ремонти будівлі церкви, проводила регулярні богослужіння перед зачиненими дверима свого храму на чолі з козацьким священиком протоієреєм Петром (Кириченко), свята Різдва Христового, Трійці, Покрови, святої Катерини.

5 квітня 2006 р. голова Чернігівської обласної державної адміністрації Микола Лаврик підписав розпорядження № 151 про передачу Катерининської церкви у користування релігійній громаді УПЦ КП, і цим документом розпочато нову сторінку життя храму та діяльності козацької релігійної громади.

Генеральним директором Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» та головою Козацької православної громади храму святої Катерини м. Чернігова Української Православної Церкви Київського Патріархату Андрієм Лісовим був підписаний акт прийняття-передачі пам'ятки архітектури початку XVIII ст. у безоплатне користування. Але противники київського патріархату в особі представників ПСПУ заблокували вхід до храму, поставивши великий намет перед дверима, залишивши таким чином у споруді закритими твори декоративного мистецтва, ще не вивезені історичним музеєм.

Розпочалися судові позови, які за два роки завершилися позитивно для козацької православної громади. 22 травня 2008 року Ухвалою Вищого адміністративного суду України була підтверджена законність передачі Катерининської церкви вірянам Української православної церкви Київського патріархату.

Зазначена ухвала набрала чинності з моменту проголошення і оскарженню не підлягала. Проте, лише 19 липня 2008 р. духовенство УПЦ КП на чолі з єпископом Чернігівським і Ніжинським Іларіоном та головою козацької православної громади Андрієм Лісовим, разом з козаками та мирянами змогли увійти до храму і провести Літургію. Духовенством, козаками та мирянами було визначено, що храм стане кафедральним собором Чернігівсько-Ніжинської єпархії УПЦ КП і продовжить традиції військової церкви, якою вона була з дня свого заснування. Намет «похідної церкви» московського патріархату, всупереч рішенням судів, стояв поряд з будівлею храму ще шість років, аж до Революції Гідності 2014 року.

Коли церковна громада увійшла до храму, де вже понад сім десятиліть не лунала молитва, перед нею постало складне завдання – повернути святині її колишню духовну велич, створити належні умови для проведення богослужінь. Після блокування пам'ятки система опалення була пошкоджена, внаслідок чого підвищився рівень вологості; стіни споруди набули жовто-сірого відтінку. Були знищені всі ознаки православного храму: вівтар, іконостас, усе начиння, необхідне для церковних служб.

Ці несприятливі обставини згуртували громаду та духовенство, і вже 7 грудня 2008 р., вперше з часу закриття храму на початку XX ст., у Катерининській церкві відзначалося престольне свято. А вже через рік, 7 грудня 2009 р., відбулося перше в історії козацького храму Патріарше богослужіння.

Відтоді Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет щорічно приїздить до Чернігова і очолює Божественну літургію у козацькому кафедральному соборі св. вмц. Катерини. Нині у храмі служать чотири священники: протоієреї Роман Кіник (настоятель), Євген Орда, Володимир Лящинський, ієрей Миколай Апанасенко, протодиякон Анатолій Гарбуз і диякон Олександр Товканюк.

На відзнаку 300-річчя освячення козацької церкви, згідно з рішенням Парафіяльної ради виготовлена пам'ятна медаль з правом спадкоємності «300 років козацького кафедрального собору Святої Катерини м. Чернігова» [29, 160–162].

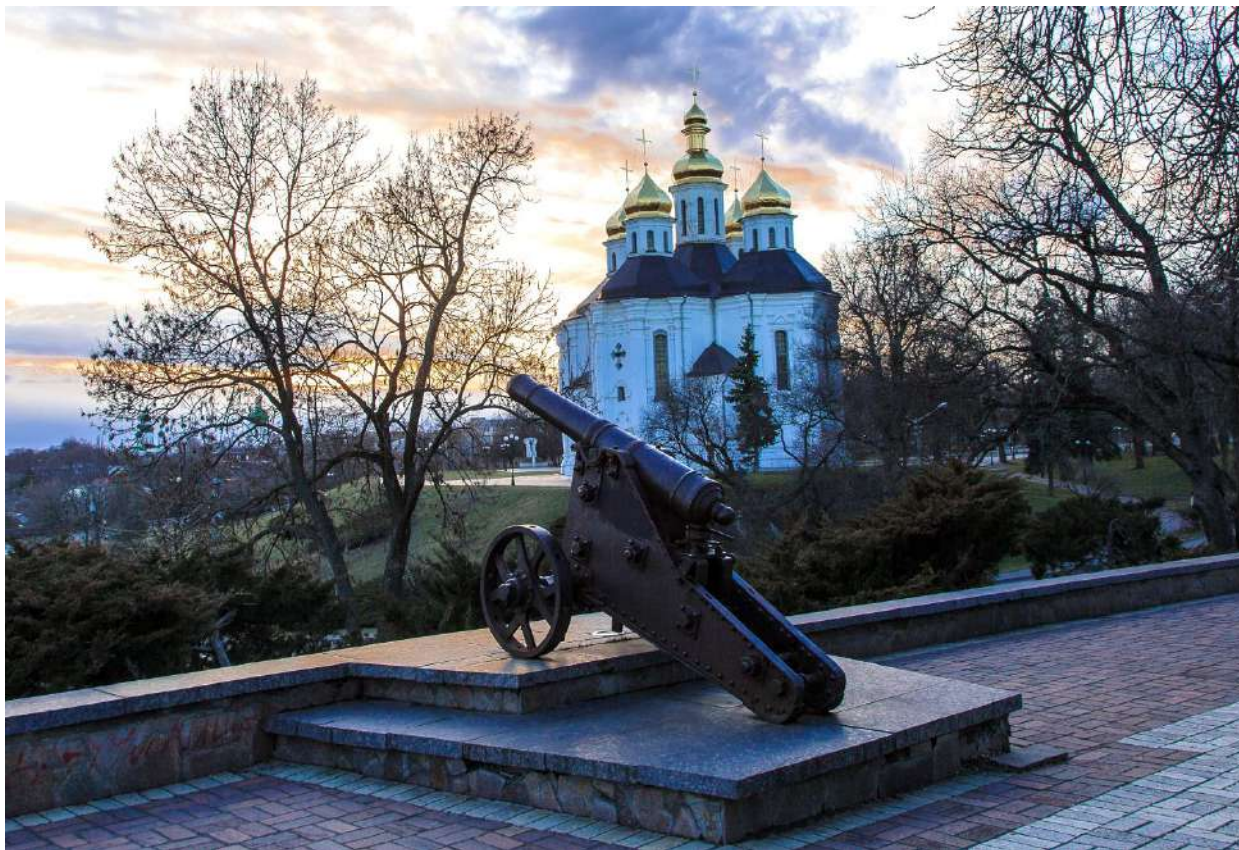
Сучасний іконостас Катерининської церкви.
Фото автора

Герби в іконостасі Катерининської церкви. Фото автора

День великомучениці Катерини, 7 грудня, у 2016 р. став особливим для парафіян чернігівської церкви: у храмі відбулось освячення нового різьбленого з дерева іконостаса. Виготовляли його протягом року різьбляри з м. Рівне під керівництвом художника Віталія Бугринця. Вирізьблений в стилі бароко триярусний іконостас 12 метрів в ширину та 12 висотою оздоблений колонами, оповитими виноградною лозою. В іконостасі вміщено 40 ікон, написаних волинськими майстрами з м. Луцьк. Серед них ікони Покрови Пресвятої Богородиці, святої великомучениці Катерини, останнього кошового Запорозької Січі святого Петра Калнишевського, святих чернігівського князя Михаїла та його боярина Федора та інші. Крім того, на зразок першого іконостасу церкви, поставленого на кошти братів Лизогубів, у новому іконостасі під місцевим чином вміщені різьблені герби в картушах. Під іконою святого праведного Петра Калнишевського – герб Війська Запорізького із зображеною постаттю козака, озброєного мушкетом та шаблею, під образом Богородиці – чернігівського полковника і гетьмана Павла Полуботка, під іконою Спасителя – гетьмана Івана Мазепи. Герб чернігівського полковницького роду Лизогубів, фундаторів храму поставлений під храмовою іконою Святої Катерини.

«Ці герби нагадують про наше минуле, про козацьких провідників і меценатів Церкви Української, через дари яких з'явилася архітектурна епоха козацького бароко, чиєю яскравою перлиною є храм св. Катерини», – зазначив в інтерв'ю представникам ЗМІ архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій (Зоря) [30, 301–302].

Катерининська церква м. Чернігова та фортечна гармата. Вид з Валу.
Фото М. Турчина

Козацький кафедральний собор св. вміц. Катерини – унікальна духовна й мистецька перлина Чернігівської землі. Цей неперевершений зразок козацького бароко ось уже 300 років стверджує незламність українського духу, досі нагадує про відвагу козацького Чернігівського полку та славетного полковника Якова Лизогуба, і в наш час продовжує традиції військового собору, яким був від свого освячення у 1715 році.

Джерела та література

1. Самохіна Н. Родина Лизогубів та її внесок у розвиток культури / Н. Самохіна // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 42–58.
2. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини : енциклопедія / В. В. Кривошея. – К.: Стилос, 2010. – 792 с.
3. Лазаревский А. Люди старой Малороссии (Лизогубы) / А. Лазаревский // Киевская Старина. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – № 1. – С. 101–125.
4. Величко С. Літопис / Величко С. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
5. Арендар Г. П. Церковні старожитності Чернігова XVII – XVIII століть / Г. П. Арендар // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 90–96.
6. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба / І. Ситий // Пам'ять століть. – 1996. – № 3.
7. Черниговский Елецкий Свято-Успенский женский монастырь : исторический очерк. – Киев : Информационно-издательский центр Украинской Православной Церкви, 1999. – 88 с.
8. Катерининська церква в Чернігові / [А. Доценко, І. Шевчик, С. Сергєєв та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 184 с.
9. Лазаревский А. Люди старой Малороссии (Лизогубы) / А. Лазаревский // Киевская Старина. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – № 1. – С. 101–125.
10. Шафонский А. О городе Чернигове / А. Шафонский // Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 237–309.

11. Абрис Чернигова, 1706 // Исторический очерк и обзор фондов рукописного отдела библиотеки академических наук. Карты, планы, чертежи, рисунки и гравюры собрания Петра I. – Москва-Ленинград : Изд-во Академии Наук СССР, 1961. – С. 35.
12. Гумилевский Ф. Чернигов / Ф. Гумилевский // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 5. – 444 с.
13. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / В. В. Вечерський ; Державна служба охорони культурної спадщини, НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – К. : Видавничий дім А.С.С., 2005. – 584 с.
14. Карнабіда А. А. Чернігів : архітектурно-історичний нарис / А. А. Карнабіда – К. : Будівельник, 1980. – 127 с.
15. Адруг А. К. Архітектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть / А Адруг. – Чернігів: Чернігівський ЦНТЕІ, 2008. – 223 с.
16. Катерининська церква в Чернігові / [А. Доценко, І. Шевчик, С. Сергєєв та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 184 с.
17. Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX-вековой ее истории. – К. : Фото-лито-типография «С. В. Кульженко», 1911.
18. Труды XIV археологического съезда в Чернигове. – М. – 1911. – Т. II.
19. Труды XIV археологического съезда в Чернигове. – М. – 1911. – Т. III.
20. Модзалевский В. Л. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов / В. Л. Модзалевский, П. Н. Савицкий; [підгот. до друку і передмова О. Б. Коваленка] // Чернігівська старовина: зб. наук. праць, присвячених 1300-річчю Чернігова. – Чернігів, 1992. – С. 101–142.
21. Травкіна О. І. Метричні та сповідні книги Катерининської церкви м. Чернігова як археографічне джерело до історії парафії у XVIII ст. / О. І. Травкіна // Чернігівські старожитності : зб. наук. праць. Випуск 3(6). – Ч. : Вид-во «Десна Поліграф», 2016. – С. 6–15.
22. Ревізія Чернігівського полку 1732 р. / [Упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець, передмова Ірина Кривошея] – Чернігів : Вид. Лозовий В. М., 2014. – 720 с.
23. Кривошея В. В. Неурядова старшина Гетьманщини. / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея – К. : «Стилос», 2009. – 432 с.
24. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 314, 664 арк.
25. Травкіна О. І. Вказ. праця.
26. Катерининська церква в Чернігові / [А. Доценко, І. Шевчик, С. Сергєєв та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 184 с.
27. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 2, спр. 4947.
28. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 3, спр. 16, 611 арк.
29. Катерининська церква в Чернігові / [А. Доценко, І. Шевчик, С. Сергєєв та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 184 с.
30. Бугера І. С. Чернігівське козацтво в історії церкви св. Катерини / І. Бугера // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. праць. Вип. 26. – Київ, 2017. – С. 296–303.

Векленко В. О. (м. Дніпро)

Музей Хреста на Хортиці

Напередодні свята Покрови на Хортиці у Свято-Покровській церкві відбулась унікальна виставка – «Християнська спадщина нашої землі»

Громадський Історико-етнографічний ставрографічний Музей Хреста (Етноцентр «Козацький хутір «Галушківка», Дніпропетровська обл.) – є унікальним і єдиним як для України, так і у всій Східній Європі музеєм. Його фонди та експозиції сьогодні вже налічують понад 3500 експонатів, що репрезентують більш ніж двадцять областей України.

Куратор виставки – Віктор Олексійович Векленко, науковий співробітник Інституту суспільних досліджень, засновник і директор Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста, автор книги «Натільні хрести Самарі-Богородицької фортеці». Фото <http://pamjatky.org.ua>

Ідея створення подібного Музею почала народжуватися досить давно – ще коли розпочиналися дослідження старовинного козацького міста Самарь, на місці котрого пізніше збудували Богородицьку фортецю. Тоді серед перших знахідок було досить багато натільних хрестиків XVII–XVIII століть, які треба було визначити, датувати і пов'язати з тими чи іншими подіями на території пам'ятки. Літератури з цього питання було обмаль, приходилося спілкуватися з різного роду шукачами, а іноді – і купувати у них якісь речі. Так почала накопичуватися невелика колекція хрестиків.

Пізніше, з 2010 року, разом з православною крамницею «Ангел Хранитель» та всесвітньо відомим православним ювеліром з Санкт-Петербурга Юрієм Федоровим, почав створюватися концепт виставок «Образ Хреста від давнини до сучасності». За три роки було здійснено три виставки в Дніпропетровські і п'ять – у Києві. І саме на першій Київській виставці один з найкращих фахівців із ставрографії (науки про хрести) пострадянського простору, – Світлана Гнутова з Центрального музею давньоруської культури і мистецтва імені Андрія Рубльова, – поділилась ідеями про створення саме такого Музею, деякі з яких було втілено у новонародженому закладі на Дніпропетровщині.

Дуже важко перерахувати всі ті цікавинки, які може побачити відвідувач. Проте найважливіше в експозиціях – науковий підхід. Експонати розділені територіально, хронологічно й типологічно.

Серед експонатів Музею Хреста є чимало родзинок. Більше двох десятків натільних хрестів запорозьких козаків та десятки виробів у стилі запорозької традиції. Багато хрестиків, які фахівці визначили саме як українські. Унікальні хрести з кістки та

кераміки. Хрестики, які і досі не можуть визначити сучасні науковці. Тількини, які ілюструють сторінки історії українських сіл різних регіонів.

Усі представлені хрести і хрестики показують частину тогочасної української духовної культури, зв'язки між різними християнськими регіонами України. Серед його експонатів знайшлося достойне місце і знахідкам з греко-католицьких земель, і старовірським виробам, об'єднавши усі прояви християнської культури різних конфесій українських земель.

Вже не в перше для Запоріжжя непересічною подією стає пересувана виставка музею Хреста. Цьогоріч «Християнська спадщина нашої землі» була представлена напередодні свята Покрови у Свято-Покровській церкві на Хортиці.

На виставці експонувалось більше чотирьохсот предметів з чотирнадцяти областей нашої Батьківщини, виготовлених між VI і XX століттями: Запорозької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Черкаської, Чернігівської, Полтавської, Сумської, Хмельницької, Харківської, Одеської, Волинської, Вінницької, Івано-Франківської областей, АР Крим. Вражає розмаїття хрестів наших далеких пращурів – від тих, що зустрічались по всіх українських землях, так і до тих, що мали певні регіони побутування – як то у запорозьких козаків, на Слобожанщині, Середньому Подніпров'ї та інших.

Отже, звернімося до історії та розглянемо ближче експонати виставки.

Християнство на українські землі прийшло значною мірою зі Східної Римської імперії через Крим. Підтвердженням цього є те, що на території Автономної республіки Крим багато років знаходили натільні хрести саме за цих часів – як візантійських, так і київсько-руських.

Знаходять в Криму і класичні українські натільні та нагрудні хрестики – чоловічі та жіночі, а також просто жіночі маленькі з хрестових намист. Ці знахідки пояснюються тим, що саме в Криму десь у XIX столітті з'являється досить багато вихідців зі Слобожанщини.

Ми не знаємо в якій якості у XVII–XVIII столітті українці й українки потрапляли до Криму, але в XIX-му скоріш за все це вже були саме ті переселенці, які почали перетворювати степову частину півострову на землеробські осередки. Знахідки свідчать, що як і на решті українських земель в Криму у XIX столітті було досить багато католиків.

Донеччина сьогодні це кривава рана нашої країни. Тому особливо важливим на тлі сучасних подій є те, про що розповідають дослідникам віднайдені в цьому регіоні натільні хрести, як чоловічі, так і жіночі – вже у XII та XVIII століттях на цих землях жило дуже багато українців, а з другої половини XVIII століття – запорозьких козаків.

Що ж таке запорозький хрест? Це вирубаний з металевої платівки хрест із розширеними кінцями, закінчення яких зводиться на трикутник. На самому хресті за допомогою зубильця вирубувався візерунок.

Цікаво, що пізніше, у XIX столітті, коли більшість хрестиків стали штампованими з латуні, запорозька традиція форм збереглася і розширилася у низці різновидів.

У Бахмутському районі зустрічаються слобожанські хрестики

В Музеї Хреста крім натільних і нагрудних хрестиків зберігаються й інші різноманітні вироби, що пов'язані із цією тематикою, зокрема – металеві накладки на дерев'яні Розп'яття. Цікаве розмаїття постатей Розп'ятого Господа із Запорозької та Одеської областей показують різне бачення майстрів.

Запорозька область. Зрозуміло, що ця територія, передусім, пов'язана із історією запорозького козацтва. Про них нагадують запорозькі натільні хрести.

Запорозькі хрести

Проте, незважаючи на численні знахідки на території області хрестів часів Київської Русі – Великого князівства Литовського (XII та XVIII ст.ст.), основний період масового залюднення цієї території XIX століття. І ці хрестики, в тому числі і запорозької традиції, – свідчать саме про цей час.

Хрести запорозької традиції

Історично і географічно поряд із Запоріжжям знаходиться Надпоріжжя – територія сучасної Дніпропетровщини, де **Нікопольщина** – одна з самих багатих на знахідки часів Київської Русі – Великого князівства Литовського.

На цих землях було віднайдено багато різноманітних загальнозживаних та регіональних українських хрестів.

Привертають увагу жіночі хрестики-прикраси із скляними вставочками; частіше подібні знаходять на Полтавщині й Черкащині.

Не менш цікавим є хрест козацької традиції Середнього Подніпров'я, який є і похідним і від запорозьких зразків, і від черкаських

А це – кістяний хрест: зразок паломницьких хрестів Києво-Печерської Лаври другої половини XIX ст.

Натільні хрести XIX ст.

Католицькі хрести

Запорозькі хрести перш. пол. XVIII-XIX ст.

Зрозуміло, що для розуміння етнічної історії земель Війська Запорозького низового у XIX ст. показовими є загальноукраїнські чоловічі та жіночі хрестики, але найважливішими є саме вже після козацькі запорозькі хрести із квітковим візерунком першої половини XIX століття – такі знаходять частіше і вони належать до того періоду, коли була жива пам'ять про запорозьке козацтво і були живими ще справжні запорозькі козаки.

Не менш цікавий комплекс хрестів з території колишнього села Карабінівка ще одного району Дніпропетровщини – **Павлоградського**.

Загальноукраїнські чоловічі та жіночі хрестики

Маленькі хрестики з жіночих хрестових намист

Регіональні хрестики – слобожанські

Жіночі хрестики із скляними вставками
Середнього Подніпр'я

Металева накладка на католицьке дерев'яне розп'яття із Львівщини, де Господь показаний із опущеними руками

Рідкісний комплекс з дівочої кімнати з Рівненщини, який був подарований дівчинці на перше причастя. Він цікавий тим, власне Розп'яття – греко-католицьке, бо Ісус розп'ятий на чотирьох цвяхах, але дуже цікавим є напис. Справа в тім, що у православних і греко-католиків угорі знаходиться напис кирилицею ІНЦІ (Ісус Назарейський Цар Іудейський), у католиків – латиницею INRI (Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum). На цьому ж латиницею написано INCI, тобто кириличне скорочення, але латинськими літерами

Харківщина, Ізюмський район. Яскрава ілюстрація до заселення Слобожанщини. Класичні московитські хрести та українські хрести XVII століття показують хвилі залюднення цієї території.

Класичні московитські хрести 17 століття

Українські жіночі й чоловічі XVII–XVIII віків

Маленькі жіночі українські хрестики XVIII–XIX ст. демонструють зразки тогочасної української моди

Але найцікавішими тут є і запорозькі хрести, і їхнє перетворення на слобожанські.

Тобто спочатку трішки змінюється загальна форма – кінці вже не трикутні, потім додаються промінці у зовнішніх кутах середохрестя. Потім – клепами прикріплюється фігура Розп'ятого Господа, а ще пізніше – ці жіночі нагрудні хрести стали відливатися цілком.

Черкащина здавна славилася своїми майстрами і особливо у другій половині XVIII–XIX століттях, коли відбувся розквіт саме українського бачення культових виробів.

Черкащина стала прабатьківщиною рідкісного типу жіночих нагрудних хрестів (*гора*), які поєднали в собі православні й католицькі традиції, а ще – запорозькі і місцеві, Середнього Подніпров'я.

Хрестики. Маньківський р-н

Хрестики. Звенигородський р-н

Знахідки з двох районів області також показують поєднання загальноукраїнських традицій з католицькими і запорозькими, а іноді – і з давньоруськими.

Полтавщина, легендарна Опішня,
унікальний центр українського гончарства.
Проте, виявляється, тут робили не тільки посуд, але й іноді виготовляли й не менш цікаві речі.
Керамічний з поливою хрестик – він достатньо пізній, йому десь приблизно 100 років. Але привертає увагу Христове селянське обличчя, зачіска і козацькі густі вуса. Він може слугувати таким собі зразком розіп'ятої України.

Накладка на дерев'яне розп'яття з Вінницької області

Латунна накладка на розп'яття з Сумщини

Накладка на дерев'яне розп'яття з Хмельницької області

Київщина – земля, звідки на всі руські землі почало поширюватись християнство. Свідками цього є численні хрестики.

Хрестики з каменю

Хрестики з бронзи

Натільні чи нагрудні іконки

Мощовики-енколпіони носили заможні люди, бо і метал був дуже дорогий і в такі хрести в середину вкладалися часточки мощей і носили їх поперек одягу.

Енколпіони – нагрудні хрести-мощовики XII–XIV ст.

І ще трішки Слобожанщини. **Сумщина** – територія на межі української і московської традицій з глибоким давнім руським корінням.

Численні маленькі українські жіночі хрестики з намист

Запорозька традиція хрестів

Місцеві слобожанські хрестики

Нагрудні жіночі хрестики-прикраси
Черкащини й Полтавщини

Експонати Музею Хреста і ця виставка показують величезний спільний культурний простір усіх українських етнічних земель, навіть тих, які зараз знаходяться за межами державних кордонів України. При цьому наші далекі пращури дозволяли собі своє особливе бачення християнської традиції в декоративно-прикладному мистецтві – Запоріжжя й Слобожанщина, Полісся й Наддніпрянщина, Прикарпаття та інші регіони.

Кукса Н. В. (Черкаська обл., м. Чигирин)

Форми збереження, реконструкції, популяризації нематеріальної культурної спадщини Чигиринщини: культурницько-просвітницька розважальна програма «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова»

Досвід організації активного відпочинку в історичному середовищі на основі національних традицій та використанням автентичного місцевого матеріалу

Останнім часом все більшої популярності набувають інноваційні форми і методи взаємодії музейного середовища з соціумом. Сьогодні традиційним екскурсійним обслуговуванням зацікавити пересічного відвідувача стає все важче. Особливо гостро це відчувається серед учнівського та молодіжного контингенту. І яким би відомим не був музей, якою довершеною не була б його експозиція, з метою залучення більшої кількості відвідувачів, його працівники повинні прийняти виклики часу і шукати нові форми залучення потенційних екскурсантів.

Час від часу наших гостей цікавило, що ми можемо запропонувати, окрім екскурсії. Науковці відділу «Суботівський історичний музей» НІКЗ «Чигирин», на території якого наявні три пам'ятки національного значення, серед яких найбільш затребуваною слід вважати усипальницю Богдана Хмельницького Свято-Іллінську церкву, не маючи постійної експозиції, намагаються різнопланово використовувати історичний ландшафт, де окрім оглядової та тематичних екскурсій проводяться майстер-класи, пізнавальні квести тощо.

Згодом виникла ідея об'єднати запроваджені раніше інтерактивні форми і методи роботи у рамки культурницько-просвітницької розважальної програми «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова». Основна мета атракції – організація активного відпочинку населення різних вікових та соціальних категорій в історичному середовищі на основі національних традицій з максимальним використанням автентичного місцевого матеріалу (від походження назви села Суботова до середини ХІХ ст.), що позитивно впливає на виховання у молоді національної самосвідомості, пробудження патріотичних почуттів. Адже яке ще село в Україні, окрім Суботова, може репрезентувати безцінний віковий

духовний скарб – ігри, розваги, забавлянки попередніх століть, які зумів зібрати і зберегти перший у світі етнограф дитинства Марко Грушевський [2, с. 75–80].

Оскільки територія відділу включає замчище Хмельницьких, що знаходиться на місі, тут наявні просторі майданчики, які й були визначені як місця проведення атракцій. Особливо принадно виявилася територія, прилегла до музейного об'єкта «Українська хата середини XIX ст.», де облаштовано садибу гончара – селянина середнього достатку.

Після нетривалої екскурсії відвідувачі можуть поринути у світ розваг середини XIX–XX століть.

Розморочування та заморожування морок з мотузок

Окрім рухливих ігор, естафети з використанням предметів народного побуту, перегонів на візках пропонуються забавлянки «на кмітливість» – розморочування та заморожування морок з мотузок, виготовлених з натуральних матеріалів.

Можна навчитися виплітати віночок з польових квітів (за бажання учасники майстер-класу долучаються до власноручної заготівлі рослин для віночка – їх вистачає безпосередньо поблизу місця проведення майстер-класу). Здавалося б, що може бути простішим виплітання такого віночка? Однак з'ясувалося, що й це споконвічне заняття

українців на сьогодні настільки призабулося, що далеко не кожен навіть сільський мешканець може його виконати. Особливо зворушує наших гостей місце проведення цього майстер класу – це може бути призьба автентичної хати, якій майже 200 років, застелена домотканою рядниною. А за несприятливих погодніх умов майстер-клас проводиться у світлиці [3, с. 172–177].

Не менш затребуваним є і майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки. Його зазвичай проводять екскурсоводи відділу, а також відома чигиринська майстриня-лялькарка Олена Черноус. За 15 хвилин кожний бажаючий може навчитися крутити вузлову ляльку. Особливого наповнення цьому по суті магічному дійству надає розповідь майстрині про ляльку-мотанку як традиційний родинний оберіг українців. Робиться акцент на тому, що найдавнішою відомою на сьогодні в Україні є колекція саме суботівських вузлових ляльок кінця XIX – початку XX ст., зібраних подружжям Марком та Марією Грушевськими. Невеличка лялечка, виготовлена власноруч учасником майстер-класу, залишається йому на згадку. Показово, що згадувані здавалося б традиційні жіночі майстер-класи користуються неабиякою популярністю і серед хлопців та молодих чоловіків.

Охоче долучаються відвідувачі і до майстер-класів з плетіння тинка з гілок чи лози, виготовлення простих народних іграшок з підручних матеріалів. Основний акцент робиться на тому, що всі ці нехитрі забавлянки збережені попередніми поколіннями, не запозичені, і визначають неповторний колорит Чигиринщини.

Програму не можна вважати сталою – постійно урізноманітнюються види діяльності як її організаторів, так і учасників.

Запропонована відвідувачам атракція досить довготривала – розрахована на 3-5 годин. Проте, зважаючи на побажання клієнтів, практикується кілька скорочених її варіантів тривалістю 1–2 год.

Потенційними клієнтами можуть бути організовані групи, які заздалегідь замовляють атракції. Однак поряд з цим практикується залучення і спонтанних відвідувачів, переважна більшість яких – сім'ї, які виявили бажання відвідати замчище Хмельницьких та «Українську хату». Зазвичай це буває у вихідні та святкові дні, коли оглянути пам'ятки Суботова приїздять численні екскурсанти. Як приклад вдалого використання промоції можна назвати «Дні європейської культури в Україні» (19-21 вересня 2015 р.), коли було залучено більше 300 відвідувачів з різних регіонів країни.

Варто зазначити, що розроблено варіанти програми з врахуванням місця проведення, яким може бути і територія, прилегла до пам'ятки ландшафту місцевого значення «Три криниці».

Атракція носить сезонний характер у зв'язку з тим, що Суботів віддалений від міст з великою кількістю населення, і відвідувачів у зимовий час доволі мало. Можна було б практикувати не менш цікаві традиційні зимові розваги [1, с. 135–139].

Оскільки Суботів, широко відомий серед турсператорів та пересічних громадян насамперед як мала батьківщина Богдана Хмельницького, намагаємося рекламувати програму через соціальні мережі. З цією метою створено групу «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова» у *Facebook* і *ВКонтакте*. Час від часу афішки з новими пропозиціями виставляються на сторінці «Суботівський історичний музей» у *Facebook*.

На згадку про участь у атракції та з метою її подальшої популяризації кожному з учасників видається посвідка з зазначенням його імені та дати проведення, завірена мокрою печаткою, де вказано назву заходу. Посвідка являє собою панораму Суботова кінця XIX – початку XX ст.

Дана промоція доволі трудомістка і потребує спеціальної підготовки аніматорів. У нашому випадку вони є місцевими мешканцями, які добре орієнтуються у традиційних іграх та розвагах населення краю, проводять збір польових матеріалів та мають наукові напрацювання з відповідної тематики.

Колектив науковців відділу постійно у пошуках нових інтерактивних форм і методів роботи з потенційними відвідувачами, що сприяє популяризації культурної спадщини Чигиринщини.

Джерела та література

1. Кукса Н. Ігри та розваги населення Чигиринщини зимового циклу: погляд крізь століття (за Марком Грушевським) // Переяславіка. Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. статей. – Вип. 6 (8). – 2012. – С. 135–139.
2. Кукса Н. В. Творча спадщина українського етнографа і фольклориста Марка Грушевського // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 12 (15). – С. 75–80.
3. Шмиголь С. Інтерактивні методи популяризації історико-культурної спадщини серед учнівської молоді: майстер-клас з виготовлення традиційного українського віночка // Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 95-річчю з часу заснування Харківського історичного музею, 17 квітня 2015 р. – С. 172–177.
4. Кукса Н. В. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» – один із провідних осередків розбудови шкільного краєзнавства на Черкащині // Жовківські читання 2011. Збірник статей першої наукової конференції «Музей у сучасному світі» / Упорядник С. Каськун. – Львів : Растр-7, 2011. – С. 147–151.

Микитченко С. І.
(Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький)

Збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» у світлі новітніх методологічних тенденцій в музейній справі

Досвід перенесення в сьогодення, збереження, використання та популяризація традиційних звичаїв та обрядів – культурно-історичного надбання українського народу

Сьогодні перед музеями стоять складні питання відповідності сучасним вимогам вивчення, збереження, використання та популяризації культурної спадщини, вміння задовольнити потреби вибагливого відвідувача, як зробити так, щоб він прийшов до музею знову, чим і у якій формі можна зацікавити сучасну людину – споживача культурних цінностей? Саме ці питання й повинні бути на порядку денному сучасного музею, а їх вирішення спонукає до пошуку нових форм та методів у музейній роботі, використання інноваційних технологій, а також врахування міждисциплінарного характеру поставлених проблем та застосування для їх вирішення здобутків різних наук: історії, соціології, філософії, археології, культурології, музеєзнавства, психології, педагогіки, економічних наук тощо.

Особливої актуальності окреслені питання набувають, коли йдеться про збереження, відродження та популяризацію українських традиційних народних свят як одного з важливих елементів народної культури, адже вона є основою розвитку культури всього українського суспільства. Тому одне із основних завдань, над яким повинні працювати музеї, – це перенести в сьогодення та залишити нащадкам культурно-історичне надбання – традиційні звичаї і обряди, як неписані закони, народжені разом з народом і передані з покоління в покоління.

Традиційні народні свята та обряди – важливі складові духовного життя українського народу. У них знаходить своє відображення етнічна своєрідність, естетика, моральні цінності, ментальність, історія наших предків. Традиційні народні свята та обряди належать до числа інститутів, породжених релігійними уявленнями, побутом, аграрним укладом українців. Найдавніша обрядовість своїм корінням сягає первісних, язичницьких вірувань. Свята і обряди календарного циклу регламентували всі сфери життя українця:

виробничу, суспільну, сімейну тощо. Їх головною метою було відвернути стихійне лихо, вплинути на врожайність і т. д. Усвідомлюючи важливість народних традицій, православна церква значно пізніше сприйняла вже складену систему обрядових свят і надала їй християнського забарвлення.

Музей архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.
Традиційне українське весілля Переяславщини, 24.10.2013 р.

Протягом століть відбувався процес еволюції народних свят і обрядів, змінювалася їх форма, трансформувалися їхні сутність та призначення. З одного боку, свята й обряди українців впродовж усієї історії зазнавали цензурних заборон та переслідувань, сутність обрядів викривлювалася, роль їх применшувалась або перебільшувалась як язичницькою, так і християнською та комуністичною ідеологіями. З іншого боку, і православна церква, і радянська держава усвідомлювали величезну культурну цінність та спроможність народної обрядовості, через що вони вдавалися до різних заходів з метою інтегрувати її у свою ідеологію.

У сучасних умовах культурного розвитку нашої держави дослідження традиційних народних свят і обрядів стає особливо актуальним, а з'ясування історичної еволюції форм та змісту українських свят і обрядів постає як важливе наукове завдання.

Для успішного вирішення поставлених у дослідженні завдань насамперед звернемося до з'ясування понять традиції, свята та обряду. Поняття традиції служить загальною назвою як для матеріальних і духовних цінностей, котрі сприймаються людьми як спадщина, так і для процесу й форм соціального дослідження. Форми реалізації традиції різноманітні, але основними з них є звичай, свято й обряд. До того ж, обряд може виступати елементом традиції, звичаю, свята, різновидом кожного з них [3, с. 27].

Щоб краще зрозуміти суть та призначення обряду, необхідно порівняти його із звичаєм та святом, які також представляють собою форми виявлення традиції. Звичай – загальноприйнятий порядок, спосіб дій, загальноприйнята норма поведінки: те що стало

звичним, засвоєним, визнаним, що увійшло у вжиток. Слово «звичай» походить від дієслова звикнути, тобто привикнути, привчитися до чогось, взяти щось за звичку. Таким чином, звичай – це звичка робити щось певним чином у праці, в побуті, в суспільному, духовному житті; це звичний, давно заведений, який став звичайним порядком, однотипні масові дії, які відтворюються тривалий час [2, с. 371].

Традиції служать засобом збереження та передачі досвіду, освячення порядків і форм життя, які встановилися, регламентації й контроль поведінки індивідів, зміцнення їх зв'язку із тією соціальною групою (нацією, суспільством), до якої вони належать. Зміст і роль звичаю й традиції по суті збігаються. Але вони відрізняються сферами дії. Сфера звичаю вужча, ніж традиції. Якщо традиція має місце у всіх сферах матеріального і духовного життя, то звичай існує лише в окремих його ділянках, головним чином у сферах праці, побуту, спілкування та сімейних відносин. Звичай неможливий там, де немає однакових чи хоча б подібних ситуацій, які повторюються, а отже, неможливі й однотипні вчинки, наприклад, у дослідницькій роботі, художній, технічній творчості. Успадкування змісту, способу, форм діяльності (тобто традиція) властиве для всіх ділянок суспільного життя, без цього просто не було б розвитку, а така форма реалізації традиції, як звичай, який представляє собою вчинки, котрі повторюються, має місце лише там, де тривалий час існують однакові ситуації [2, с. 393].

Мета звичаю – відтворити й закріпити вже вироблені способи й форми праці, спілкування, сімейно-побутових відносин, суспільної дисципліни, регулювання взаємовідносин між людьми. Досягається ця мета наочним прикладом, закликком чинити так, як чинить той, хто виконує звичай. В обряді не ставиться завдання досягнення реального практичного результату. Мета обряду – за допомогою символів і символічних дій висловити, передати, закріпити традиційні для якого-небудь суспільства, соціальної групи ідеї, ідеали, норми, цінності, зразки життєдіяльності, викликати у його учасників відповідні почуття, настрої, переживання, створити у процесі його проведення морально-психологічну атмосферу, яка сприяла б засвоєнню соціального досвіду, котрий передається за допомогою даного обряду [14, с. 17–19].

Обряд – це особлива колективна символічна дія, яка призначена для того, щоб наочно-образними засобами оформити й відзначити важливі події суспільного й особистого життя. Відмінною особливістю обряду є його символічність, умовність, образність. Обряд – це символ тих чи інших ідей, норм, ідеалів, цінностей, відношень, повчань, символ певної події, символічне втілення соціального досвіду. Характерним для обряду є художнє оформлення всього його комплексу. Український термін «обряд» походить від слова обряджати, що значить приводити в належний вигляд, упорядкувати, прикрасити, прибрати, зробити красивим, ошатним [3, с. 28].

Якщо в обряді головним є особлива символічна дія, то у святі – безпосередній вираз почуттів, настроїв, переживань у зв'язку з пам'ятними подіями в житті суспільства, колективу, сім'ї, особи. Таким чином, свято – день (чи дні), у який (чи які) урочисто відзначають значні, видатні події, історичні або календарні дати. У минулому, як і зараз, свята в більшості випадків були днями, присвяченими відпочинку. За ними у зв'язку із цим і закріпилася назва святкових, тобто вільних, незайнятих, неробочих, на відміну від буднів. Так виникло поняття свята. У дні пам'яті важливих подій і дат проводилися обряди на честь кого- чи чого-небудь. Звідси зв'язок свят із обрядами, котрий, проте, не переростає в їх тотожність. Свята й обряди були і є відносно самостійними явищами культури, засобами передачі досвіду від покоління до покоління [10, с. 81–83].

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, звичаї, обряди та свята, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть. Для духовного відродження українського народу на сучасному етапі розвитку нашої держави особливого значення набуває збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят і обрядів, і головна роль у цій справі належить музеям, що виконують функції збереження

соціально-культурної інформації, пізнання і передачі її за допомогою музейних засобів, відіграють важливу освітню, виховну, культурно-просвітницьку роль у сучасному житті, зберігаючи, примножуючи і доносячи до суспільства накопичені попередніми поколіннями досягнення.

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає постійного вдосконалення організації музейної справи, розробляються новітні підходи в музейній теорії та практиці. Сьогодні музей є інструментом впливу на свідомість особистості, засобом її виховання, тим соціальним інститутом, у якому акумулюється досвід попередніх поколінь з метою передачі його нащадкам. Тому сучасний музей повинен знаходити нові форми і методи взаємодії із суспільством.

Всеукраїнського фестивалю майстрів народної творчості «Переяславський ярмарок»

Показовим у цьому плані можна вважати проведення масових заходів у НІЕЗ «Переяслав» з метою збереження, відтворення та популяризації традиційних народних свят. Запровадження народних дозвіллевих традицій, відродження побутових

звичаїв, свят та обрядів стало одним із центральних принципів застосування новітніх методологічних підходів до культурно-освітньої діяльності НІЕЗ «Переяслав». На сьогодні в арсеналі Заповідника проведення масових народних гулянь з відтворенням традиційних обрядів українців на такі свята, як Різдво, Масниця, Зелена неділя – Трійця, а також під час проведення Всеукраїнського фестивалю майстрів народної творчості «Переяславський ярмарок».

Завдяки проведенню даних свят та заходів у Музеї архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини звичний відвідувачам експозиційний простір трансформується у природне середовище, у справжню атмосферу тогочасного села. Архітектурні пам'ятки, збережені під відкритим небом, дають відвідувачеві можливість нібито увійти всередину історичного простору, який може постійно трансформуватися. Ефект постійних переміщень не тільки в просторі, але і в часі посилюється завдяки історичним реконструкціям, відповідному ландшафту скансену та відтворюваним на його території обрядовим діям.

Реконструкція святкування традиційного українського весілля у «Переяславі»

Крім того, важливим для сприйняття є те, що відвідувачі під час проведення таких заходів не залишаються пасивними спостерігачами, а починають взаємодіяти з учасниками дійства, брати в ньому безпосередню участь. Дійство ніби затягує відвідувача, набуває характеру безпосередньої залученості у процес, що створює особливо яскраві враження від побаченого.

Традиційні обряди, високу сценічну культуру та автентичність під час відтворення традиційних народних свят допомагають продемонструвати народні аматорські фольклорні колективи та народні майстри, які постійно запрошуюються НІЕЗ «Переяслав».

У вирішенні проблеми збереження, відтворення та популяризації традиційних свят та обрядів українського народу звернення до фольклору є необхідним, оскільки в ньому знайшли своє відображення різні прояви життєдіяльності людини, її матеріальні й духовні потреби, історичне буття, соціальні відносини, характерні реалії сімейного і громадського побуту, вірування, естетичні ідеали, людські переживання і настрої. Від давнини до сучасності український фольклор пройшов складний багатовіковий шлях розвитку. Залежно від історичної долі народу в різні епохи, суспільних і політичних процесів, культурних впливів, зв'язків з фольклором інших народів народжувалися нові твори, зазнавали змін, збагачувалися новими темами, сюжетами, мотивами, образами, або ставали пережитками і забувалися попередні набутки усної народної творчості. Але в народній пам'яті тісно зберігалися і оберігалися найцінніші надбання фольклору, все те, що було зв'язане з життям, обрядовими і звичаєвими традиціями.

З цією важливою місією під час відтворення народних свят та давніх обрядів у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» справляються такі самодіяльні, аматорські, фольклорні та народні колективи, яких запрошують з різних куточків України, як «Зоряни» (відтворення обряду першого снопа), «Вербиченька» (народження Колодія), «Чарівниці», «Рожаниця» (фрагмент українського весілля – обряд вбирання молодої), «Браничанка» (рекрутський обряд) та ін.

«Різдвяне дійство» в НІЕЗ «Переяслав»

Окремо варто згадати про Різдвяні гуляння, які користуються особливою популярністю серед відвідувачів. Дійство зазвичай розпочинається зі святкового богослужіння у козацькій церкві Св. Покрови. Учні церковної недільної школи при храмі Св. Єфрема та учасники Вокальної студії «Фортуна» ЗОШ №7 міста Переяслава-Хмельницького відтворюють фрагмент вертепу, пов'язаного із євангельськими подіями народження Спасителя. Спільний спів колядок духовно об'єднує всіх присутніх, додає

святкового настрою. Цьому також сприяє професійне виконання колективом викладачів музичної школи ім. П. Сениці духовних творів на Різдвяну тематику, запрошених НІЕЗ «Переяслав» до участі в дійстві.

З 2006 року у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини проходить «Різдвяне дійство». Науковими співробітниками музею був розроблений маршрут колядницьких гуртів. Одночасно 6–7 колективів, у супроводі наукового співробітника, проходять по музею, так, що їх шлях не перехрещується. Співають пісень проходячи по маршруту, на подвір'ї та у хаті господаря. Особливо колоритно виглядає урочистий хід під святковий передзвін центральним трактом всієї громади, очолюваний пахолками із вертепом, різдвяними зірками, рядженими. Від хати до хати лунає звістка про початок Різдвяних свят, побажання на добре господарювання, щастя-долю.

Крім колядок, на вулицях музею-села лунають щедрівки, адже наші предки вірили, якщо щедро буде в хаті цього вечора, то і весь наступний рік буде щедрим на врожай, на добро, на дитячий сміх. Також у хатах відтворюють традиційний обряд водіння «кози».

На завершення колядницькі гурти збираються в центрі села, на базарній площі, щоб спільно заспівати віншувальних Різдвяних пісень з надією на мир та спокій в українських родинах. Мелодійні і неповторні, величаві і грайливі колядки, щедрівки єднають учасників дійства, працівників НІЕЗ «Переяслав», відвідувачів музею з глибоким і мудрим корінням нашого народу, створюють незабутні враження від заходу.

Розповідаючи про побачене своїм друзям, знайомим відвідувачі стають мимовільними розповсюджувачами реклами про захід та музей. Також цьому сприяють світлини, викладені ними в мережу Інтернет. Крім того, розповіді зі світлинами про проведені заходи публікуються в засобах масової інформації та на офіційному сайті НІЕЗ «Переяслав», популяризуючи народні свята та обряди, а також сам Заповідник.

«Зелені свята» у Переяславі

Таким чином, питання науково-технічного прогресу знаходять своє сполучення з музейною теорією та практикою. Широке поширення комп'ютера, мережевих технологій дозволяє по-новому глянути на масштаби і на подальшу трансформацію поняття музейної комунікації в умовах інформаційного суспільства. Сучасний музей все ширше використовує у своїй експозиційній та виставковій діяльності інноваційні комп'ютерні технології. Мультимедійні комп'ютерні системи можна розглядати як сучасний рівень подачі інформації відвідувачу. Вони забезпечують швидкий і зручний пошук інформації, надання великого її обсягу, можливість одночасної подачі різних типів інформації, показ матеріалів, що ніколи не експонувались, та ін.

Система заходів зі збереження, відтворення та популяризації народних свят в НІЕЗ «Переяслав» включає в себе також розповсюдження інформації про запланований захід електронного розсилання прес-релізів, публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет.

Сьогодні НІЕЗ «Переяслав» прагне стати більш інтерактивним, відповідати реальним потребам людей, адже музей повинен привертати увагу потенційних відвідувачів, зацікавити їх, бути відкритим для всіх. Це запорука успішного розвитку і функціонування Заповідника.

У сучасних умовах інформаційних технологій комунікаційні здібності музею обумовлюють його позиції в боротьбі за відвідувача, а наявність власного сайту в Інтернеті, присутність в соціальних мережах можуть значною мірою допомогти музею отримати свого відданого відвідувача [4, с. 8].

На жаль, на сьогодні в НІЕЗ «Переяслав» практично неосвоєною залишається можливість надання додаткових онлайн-сервісів: замовлення екскурсії, покупка квитків, покупки в музейному магазині, онлайн-навчання або онлайн-ігри на основі музейної колекції або історії. Також недостатньо використовується можливість встановити двосторонній зв'язок з відвідувачем, отримати його відгук про проведений захід. У даний час для цього вже рідше використовується форум на сайті музею і все частіше – сторінки НІЕЗ «Переяслав» у соціальних мережах, що дає можливість менш офіційної і більше довірливої розмови співробітника музею та його відвідувача. Майданчик соціальних мереж може дати також додаткові можливості для маркетингових досліджень і вибудовування стратегії Заповідника відносно них.

Використання музейного маркетингу є важливим кроком у запровадженні новітніх тенденцій в музейній справі. Для того, щоб передбачити динамічні зміни запитів і переваг потенційних музейних відвідувачів, музейні працівники повинні проводити попереднє оцінювання та диференціацію музейної аудиторії, враховувати її розподіл за географічним, психологічним, біологічним, поведінковим і демографічним принципами. Цей поділ також можна уточнити на рівні субкультур – шкільної, спортивної, міської чи сільської аудиторії та ін.

Наступні етапи оцінювання припускають спостереження, вивчення та аналіз глядацьких реакцій після проведення заходу з відтворення народного свята чи обряду з метою загальної оцінки виконаної роботи, а також для внесення необхідних корективів. На цих стадіях оцінювання проводиться вивчення впливу загального задуму дійства, обсягу інформації, якості сприйняття, доступності інформації та ін. Оцінювання проводиться за допомогою різних методик, головними з яких є спостереження, опитування, анкетування, поглиблені бесіди, тестування цільових груп.

Працівники музею повинні знати своїх відвідувачів, але, разом з тим, це не означає, що вся діяльність музею повинна йти тільки назустріч їхнім бажанням. Врешті-решт на ринку музейних послуг перемагає той, хто пропонує щось принципово нове, несподіване і тим самим формує попит. Тому сучасний музей повин бути вільним від рутини і стереотипів, стати більш мобільним, відкритим і корисним для суспільства.

Велику роль у збереженні, відтворенні та популяризації народних свят відіграють співробітники НІЕЗ «Переяслав», адже запровадження нових підходів до музейної роботи неможливе без активної позиції музейників, їхнього бажання щось змінити, популяризувати культурну спадщину в нинішній вік новітніх технологій, де головною цінністю є інформація.

Саме музейні працівники вступають з відвідувачем у діалог, першими виходять назустріч широкій аудиторії – місцевим жителям та гостям міста, представникам засобів масової інформації, потенційним спонсорам, меценатам, приватним фондам та ін. Тому на них лежить велика відповідальність за налагодження стійких контактів із відвідувачами, за ефективність проведеного заходу і врешті-решт – за якість наданого музейного продукту. Виходячи з цього, працівникам музею потрібно використовувати весь свій наявний потенціал – мудрість і досвід працівників старшого покоління, заповзятість, енергію й фантазію молодих, почати активно шукати нові форми роботи. Серед них у НІЕЗ «Переяслав» варто назвати театралізовані дійства, фестивалі, нетрадиційні форми роботи з дітьми під час проведення заходу – ігри, конкурси, рухове моделювання, що дозволяють найбільш ефективно ввести дітей у сферу історичного минулого. Таким чином, активність відвідувачів у процесі ознайомлення з історичним матеріалом забезпечує більш глибоку орієнтацію в ньому.

Під час проведення заходів з відтворення народних свят велике значення має атмосфера, створювана працівниками в музеї: хто зустрічає відвідувача при вході, як, з якими словами, з яким виразом обличчя, яким поглядом проводжають його доглядачі, відчуває відвідувач себе бажаним гостем чи неочікуваним прибульцем, відчуває він дружелюбність чи байдужість (або навіть ворожість) – усе це створює відповідну атмосферу заходу і є дуже важливою частиною пропонованого музейного продукту. Те ж саме стосується й дизайну та якості музейного середовища: експозиційних і не експозиційних приміщень, будівель, території, реклами, друкованої продукції і т. д. – усього, що знаходиться в музеї або асоціюється з ним. Як і театр, музей починається з вішалки, а для деяких категорій публіки нею ж і закінчується, оскільки не кожен відвідувач достатньо досвідчений, щоб оцінити шедевр або реліквію, поміщені в убогому просторі. У цьому плані НІЕЗ «Переяслав» має свої переваги перед іншими музейними установами, оскільки територія Музею архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини відрізняється особливою атмосферою, переносить відвідувача в історичну обстановку тогочасного села та своєю унікальністю сприяє кращому сприйняттю дійства та незабутнім враженням від нього.

НІЕЗ «Переяслав» приділяє належну увагу впровадженню в культурно-дозвіллеву діяльність різних верств населення традицій, народних звичаїв, обрядів та адаптуванню їх до сучасних умов, оскільки без знання і розуміння традиційної культури неможливе самоусвідомлення приналежності до свого народу – того визначального і неодмінно притаманного людині, що називається національною свідомістю і гідністю.

Отже, заходи зі збереження, відтворення та популяризації народних свят в НІЕЗ «Переяслав» доповнюють сучасну палітру культурного життя та спрямовані на розвиток, збереження і популяризацію традиційної української культури, формування активної громадянської позиції, відродження історичної пам'яті, утвердження високих морально-етичних якостей і розвиток художньо-естетичних смаків відвідувачів.

Джерела та література

1. Архів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Шамраєва А. М. Історична записка. – Т. 1. – Кн. 2. – К., 2004.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу // Етнографічний нарис. – Харків : Фоліо. – 2004. – 497 с.

3. Гаєвська Т. І. Обряд – як соціокультурний феномен // Питання культурології : зб. наук. статей. Вип. 20 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2004. – С. 26–30.
4. Городницька Б. Українським музеям бракує промоції та мобільності... / Б. Городницька // Високий Замок. – 2012. – 15–17 черв. – С. 9.
5. Гурець М. Роль музейної педагогіки у формуванні музейної культури молоді // Могилянські читання. Доля музейних зібрань : зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Ч. 2. – 380 с.
6. Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми. – К. : Вид-во «Сталь», 2004. – 384 с.
7. Культура і побут населення України: навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
8. Нариси української популярної культури [Електронний ресурс] / [О. Гриценко, О. Гончаренко, Є. Кононенко та ін.]; за ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_11.php.
9. Пасько І. В. Музейна справа як соціокультурне явище в Україні // Могилянські читання. Доля музейних зібрань : зб. наук. праць. – К., 2007. – Ч. 2. – 380 с.
10. Пономарьов А. П. Українська етнографія. – К. : Либідь, 1996. – 343 с.
11. Різник О. Поняття «традиційна культура» та її відображення в навчальних посібниках з культурології України і Росії // Традиційна культура українського народу в XXI ст.: стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 29 жовтня 2009) [Електронний ресурс] – К.: ДАКККиМ, 2009. – 272 с. – Режим доступу: [Http://www.culturalstudies.in.ua/zbirnik-2010.php](http://www.culturalstudies.in.ua/zbirnik-2010.php).
12. Скрипник Г. Українська культура як джерело державного самоствердження нації. // На сторожі української народної культури : матеріали міжнар. наук. конф. – К., 2008. – 264 с.
13. Слободянюк П. Я., Жалюк О. П. Фестивалі, конкурси, свята на Поділлі: новітні пошуки розвитку в умовах незалежної України / П. Я. Слободянюк, О. П. Жалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Озюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі» (22 жовтня 2010 р.). – С. 356–368.
14. Українські народні свята та звичаї. – К. : Освіта, 1993. – 236 с.
15. Цвігун Т. Зберегти автентичну культуру / Т. Цвігун // Світлиця. – 2009. – № 3–4. – С. 8–9.
16. Цимбалюк Н. М. Соціологія дозвілля: навч. посібник / Н. М. Цимбалюк / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2001. – 180 с.
17. Шляхтина Л. М., Фокин С. В. Основы музейного дела. – СПб., 2000. – С. 15.

Нестеренко Н. В.

(Запорізька обл., Вільнянський р-н, с. Новогупалівка)

Народнопісенні знахідки Я. П. Новицького у селі Новогупалівка у 2-й пол. XIX ст.

Свідчення видатного дослідника старожитностей про сокровенну пам'ять і багату культуру українців на землях запорозьких.

Не кожному селу пощастило так, як Новогупалівці. Адже воно стало об'єктом дослідження збирача запорозьких старожитностей – Якова Павловича Новицького, закоханого у козачину та пам'ять роду-народу. Літня пора року для нього завжди була найпліднішим часом, бо, як правило, минала на Хортиці або в околицях Олександрівська. Попри розкопки, учений вів детальні записи фольклорного та етнографічного матеріалу.

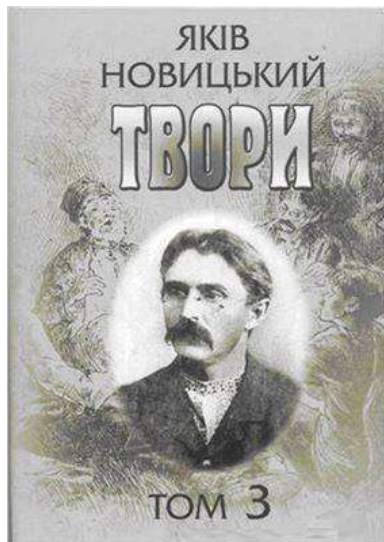
Яків Павлович Новицький

Так, у трьох номерах «Екатеринославских губернских ведомостей» (№№ 24, 25, 27) за 1887 рік Яків Павлович в «*Описании слободки Вольной Гупаловки Александровского узда*» [8] обнародував свої знахідки, зроблені у нашому селі, які пізніше стали першими розділами його наукового дослідження, вміщеного у збірнику статей Катеринославського наукового товариства з вивчення краю за 1905 рік – «*С берегов Днепра. (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования*» [7]. Слід наголосити, що ще на початку своєї пошукової та видавничої діяльності Новицький зіткнувся з мовною проблемою через заборону друку українських текстів, навіть етнографічних. Так, наприклад, у 1884 році В. Б. Антонович повідомив дослідника, що з його науковою розвідкою для «*Киевской старины*» сталося ускладнення: згідно з новими розпорядженнями, цензурою «всякий текст малорусский встречается весьма неохотно и проходит в печать только в редких случаях».

Такі ускладнення й далі виникали щодо більшості праць Новицького, де подавався етнографічний та фольклорний матеріал. Це примусило вченого перейти виключно на російську мову. Брак можливості писати і спілкуватися рідною мовою позначився й на його володінні нею. Для листування з М. М. Ткаченком та Д. І. Яворницьким він навіть склав словничок для перевірки правильності вживання слів, бо часто пропускав русизми.

Ось чому і робота «С берегов Днепра» написана такою, дещо незвичною, нескладною мовою. Адже те, що сприймалося ученим під час його спілкування з новогупалівцями було природнім, рідним, органічним, а він змушений був під тиском повальної русифікації «припасовувати», «перелицьовувати». Як це робив і М. В. Гоголь, пишучи про Україну, її неземну райську красу, багаті традиції та звичаї, які не просто бачив і знав, а серед яких виріс, які ввібрав у себе. Але замість живої народної мови – милозвучної, напоєної життєдайними соками рідної землі – також був змушений вживати «великий и могучий русский язык», котрий лише був засобом перекладу, але не міг

передати первозданності, своєрідності, неповторної цінності, свіжості чистого джерела українського слова.

Сучасне видання творів Новицького

Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т. 3. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2009. – 440 с.

Третій том зібрання творів видатного етнографа, фольклориста та краєзнавця Я. П. Новицького містить українські пісні записані ним упродовж 70-х років XIX – початку XX століття в Степовій Україні. Ці пісні вперше зібрані в єдине видання понад сто років поспіль, надають цільне уявлення про пісенну традицію Степового краю, його побуту, соціальні та історичні уявлення, вірування і звичаї, повсякденне життя населення земель колишніх Запорозьких Вольностей. Переважна більшість представлених в збірці пісень друкується вперше.

У своєму дослідженні перші два розділи Новицький присвятив записам розповідей носіїв живої народної пам'яті – старожилів нашого села. Про це свідчать підзаголовки до обох розділів, які є пунктами спланованої пошуково-краєзнавчої подорожі:

Розділ I: «Попутнее село Ново-Гупаловка», «История заселения», «Статистика», «Воспоминания стариков о привольной степи», «Название запорожских урочищ степи и связанные с ними предания», «Случаи находок», «Рассказы и легенды о запорожских кладах» ;

Розділ II: «Каменные бабы и их происхождение по верованиям народа», «Знахари, силачи и долговечные люди в старину», «Запорожская сторожка», «Песня про руйнование Сечи», «Воспоминания стариков: холодные зимы; драная зима; неурожайные годы; холерные и цинготные годы», «История церкви в Гупаловке», «Запорожский жертвенник» [7].

Цілком закономірно виникає питання про причину цієї поїздки. Відповідь дає сам автор: на початку III розділу Яків Павлович «жаліється»: «Знойный июль – самое несносное время для туриста, самый неблагоприятный месяц для статистика» [7]. Досвід дослідника-статистика Новицький набув ще у травні 1878 року під час служби в статистичному бюро Чернігівського губернського земства, яким керував відомий діяч у галузі статистики О. О. Русов. Яків Павлович взяв участь в експедиції для опису населення Борзинського повіту цієї губернії, тому знання і навички статистика постійно використовувались ним пізніше в історичних та етнографічних дослідженнях. Тому робота «С берегов Днепра» і свідчить про глибоке й ґрунтовне опрацювання вченим статистично-архівного матеріалу з використанням його у своєму краєзнавчому описі. Адже наведені ним факти для сучасних жителів Новогупалівки й подальших поколінь їхніх нащадків є безцінним неспростовним свідченням про історію, культуру, багатий духовний світ «славних прадідів великих» – січовиків-запорозьців та їх потомків, які свято зберігали скарби народної пам'яті. Що це дійсно так, переконаємось із подальших розповідей краєзнавця.

«Ново-Гупаловка официально и Вольная Гупаловка, Вербова в народе, село государственных крестьян. Сравнительно село недавнее, тем не менее оно интересно в историко-статистическом отношении, богато преданиями... Село расположено на балке и речке Вербовой, тянущейся с востока на юго-запад и впадающей в р. Вильну – небольшой приток Днепра,» – читаємо у Новицького [7]. А карта порожистої частини

Дніпра, вміщена у книзі ще одного любителя старовини, також земляка-запорозьця, народженого й виплеканого нашою вільнянською землею, Андріана Феофановича Кашенка «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» [5, 52], демонструє нам це наочно. Правда, без позначення населених пунктів. Але річка, названа Новицьким Вільною, на цій карті позначена так, як її назва дійшла й до наших днів, – Вільнянка.

«Улиця всего одна, служащая протяжением большой «битовой» дороги в Крым; переулков девять: Дворецкого, Мыщенка, Евтушенкив, Олійныка, Клименкив, Слипкив, Хливецького, Фесунив и Гидип – названы по именам старых поселенцев» – констатує далі краєзнавець [7]. Зараз важко сказати, яка із сучасних вулиць могла б бути саме тією «однією», бо вздовж течії річки Вербової, а тепер уже тільки її порожнього русла – Зеленої балки, простяглися дві найдовші вулиці села: Шевченка і Центральна (після перейменування вулиці Леніна), а вище від них – Маяковського. Усі вони, незважаючи на сучасні офіційні назви, заселені досить давно і спрямовані на південно-західний напрям, у бік згаданого Криму. Є в селі й носії прізвищ, названих дослідником, предки яких, дійсно, належали до корінних жителів села. Це всі перераховані прізвища, крім останнього, яке має досить дивне звучання (можливо, під час друкування була допущена помилка в наборі, тому що найближчим по звучанню є прізвище Гирів – від Гиря). Обжитим провулком з офіційною назвою зараз є тільки один – Польовий, інші ж служать лише для сполучення найдовших вулиць у певних місцях.

Працюючи над історичною географією краю, Новицький не міг не звернутися до близького з цією наукою напрямку – топоніміки, яка вивчає сукупність географічних назв тієї чи іншої місцевості. Без етимолого-топонімічних свідоцтв не обійшлась жодна його історико-етнографічна праця. Переважно джерелознавчою базою для проведення вченим досліджень були старожилі, які у більшості використовували не офіційні, а простонародні назви, обмежені певною територією використання.

Вчений однаково цінував як реалістичні, так і легендарні розповіді старожилів, використовуючи їх у своїх дослідженнях. Про це красномовно засвідчують його слова: «При изучении той или иной местности нам, на смену архива, всегда являлись деды, эти живые созерцатели прошлого». Мандруючи до Новогупалівки та її краєвидами, автор дав пояснення назвам кожного зустрінутого ним географічного об'єкту. З яким захопленням Новицький відзначає: «В народной памяти прекрасно сохранились запорожские названия окрестных урочищ, могил, балок, названий, связанных с интересными рассказами, преданиями и легендами прошлого» [7].

Лише нещодавно у топоніміці виникла нова гілка – годонімія, яка вивчає назви вулиць, провулків, майданів тощо. Яків Павлович же ще свого часу вважав необхідним наводити ці назви, якщо в них виявлялась місцева етнічна особливість. Яскравими прикладами таких годонімів якраз є записи вченого: «Село делится на два кутка Собакарипка и Рассея – первый назван по преобладающей фамилии Собакарип, второй – именем нескольких семейств переселенцев-великороссов» [7].

Як би здивувався зараз Новицький, переконавшись, що народній творчості немає меж. Адже і в сучасній Новогупалівці побутують також місцеві народні назви, які поряд з офіційними міцно тримають свої позиції, бо є зручними й зрозумілими як для людей старшого віку, так і для молодших поколінь. Часто у мові наших односельців можна почути висловлювання типу: «Стахановський ставок», «Піду на Габайцину», «Живе на Косянці чи на Собачому», «Переїхали з Коржівки на Рассею» та інші. Дійсно, у нашому селі паралельно з офіційними назвами цілком природно вживаються і народні, так звані годоніми, які допомагають розчленовувати село навіть не на вулиці, а на окремі кутки, бо так зручніше орієнтуватися на місцевості.

Так, наприклад, сучасна вулиця Шевченка має 3 кутки, які відповідно називаються: «Козаковське», «Земляна», «Габайцина»; вулиця Центральна (колишня Леніна) також має 3 відрізки: «Нижня», «Центр», «Рассея»; вулиця Маяковського поділена 4-ма

назвами: «Верхня», «Бендеритрассе», «Стаханова», «Косянка». Є й місцеві назви цілих вулиць. Так вулицю Горького й досі називають по-народному «Собаچه», а вулицю Молодіжну (після перейменування Комсомольської) – Коржівка. І кожна з перелічених назв має свою цікаву передісторію, а то навіть і кілька.

Наприклад, ніхто в селі не називав МТК (молочно-товарний комплекс) згідно його призначення – всі говорили «БАМ», бо споруджувався цей комплекс в період тріумфального Всесоюзного будівництва «магістралі віку» в часи СРСР. Заїжджій людині було дивно чути, коли діти на запитання, де працюють батьки, звично відповідали: «Мама – дояркою на БАМі». Як бачимо, і цей годонім є зразком народної творчості земляків.

Тому протягом кількох років учні нашої школи брали участь у Всеукраїнській історико-географічній експедиції учнівської молоді «Мікротопоніми України» і були нагороджені за свої дослідження листом-подякою Національної Ради з географічних назв. А зібраний матеріал був використаний при укладанні у 2004 році першого випуску «Історико-географічного і топонімічного словника» Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького під керівництвом Ю. П. Князькова [6].

Та є й у безцінній спадщині, залишеній для нас Яковом Павловичем Новицьким, загадка. Так у записі листа запорозьких козаків турецькому султану фольклорист вказав: «Рукопись добыта в селе Новогупаловке, Александровского уезда, в селе Слышко» [9]. Виникає цілком закономірне питання: Що це – ще одна місцева назва якогось сільського кутка чи навіть цілої вулиці? Але у своїх подорожніх записах «С берегов Днепра» автор наводить тільки дві місцеві назви – «Собакаривка» і «Рассея». На жаль, спроби дізнатися у сучасних старожилів про можливість її існування в давнину не увінчалися успіхом. Не дав такого пояснення і Яків Павлович. То ж насмілимося припустити, що під час технічного друку рукопису вченого, у типографії могли не розібрати почерку автора і сплутати чи неправильно витлумачити написане: це могло бути уточнення не географічного об'єкту, а вказівка на джерело інформації – «в семье Слипка» (тому що серед згадуваних уже прізвищ старожилів-новогупалівців дослідником зазначене й прізвище Сліпка, носії родовідних гілок якого й донині проживають у нашому селі).

Характеризуючи національний склад місцевого населення, Новицький пише спочатку про новогупалівських німців-колоністів, але наголошує: «Население – малороссы, великороссов мало», – і наводить цінні статистичні дані: «Дворов 126, душ муж. пола 681, жен. 673, обоего пола 1 354 души», – зробивши примітку «Сведения относятся ко времени составления очерка – в 1880 г.» А пояснюючи місцеві топонімічні назви, також посилається на національні ознаки: «Собакаривка» – по преобладающей фамилии Собакарив; «Рассея» – нескольких семейств переселенцев-великороссов» [7].

Як бачимо, люди різних національностей мирно уживалися на запорозьких землях. Тому і національний склад сучасної Новогупалівки теж не однорідний: є і корінне українське населення нащадків січовиків, і правнуки переселенців з Росії та Німеччини, і відносно недавні жителі-переселенці часів Союзу: вірмени, білоруси, росіяни та інші.

Безперечно, інформація Я. П. Новицького про заснування нашого села є неспростовним і безцінним джерелом для складання історичного літопису Новогупалівки, над яким працюють зараз учні. Ось про що повідав нам учений: «Основано село в 1819 г. на «кишле» незадолго перед этим выселившихся старых запорожских казаков и их потомков. Прежде чем говорить о «Вольной Гупаловке», скажем несколько слов о бывшем здесь запорожском селище».

По словам церковной летописи (а Новицький сам у примітці зазначає, що користувався «сведениями старейшего церковного архива при Александровском Покровском соборе», в архіві якого були майже всі історичні та статистичні дані «О селах и деревнях, состоящих в пределах нынешнего Александровского и Мариупольского уездов» – прим. автора), здесь, после 1770 г. при урочище Вербова балка поселились семейные

запорожці... В 1807 г. по «Исповедной росписи с. Петровское (Свистуново) Петропавловской церкви», здесь насчитываем 17 дворов, 22 семьи в числе 87 душ муж. и 74 жен. пола».

Далі Новицький пояснює: «В росписи находим такую заголовку: «Слободы Вербовой, живущие в оной дворяне и их домашни». Под домашними роспись понимает не только семейства домоладцев, но и «сусідив», «челядників», пастухов, рабочих, которых показано почти половина» [7]. Як бачимо, матеріальні статки тодішніх родин дозволяли наймати підсобних робітників для ведення господарства, кількість яких становила майже половину всього населення (ось чому кількість сімей більша, ніж кількість дворів).

«После 1809 г., – зазначає автор, – эти семейства, за исключением двух, оставили «урочище при балке Вербовой» и переселились «на казенную оброчную землю, по левую сторону течения вершины реки Большой Терсы». Причини переселення вчений не вказує, а знову наводить статистичні дані з різницею у 7 років: «По ревизской сказке 1816 г. при «Овраге Вербовом» мы находим только две семьи «из дворян казаков» Гаврила Артемова Зайченко 71 г. и Дениса Никитина Зайченко 69 г., в числе 13 душ муж. и 12 женск. пола». Цілком вірогідно, що це було хутірне поселення родичів. Адже Г. А. Зайченко був згаданий Новицьким ще серед найперших сімейних поселенців-запорожців й прожив тут, ймовірно, до кінця свого життя, бо, як зазначає дослідник, у наступних – 8-ій (1830 р.), 9-ій (1850 р.), 10-ій (1858 р.) – ревізійних переписах-«сказках» «фамилии Зайченко уже более не встречаем».

«Наконец, – повідомляє вчений, – в 1819 г. в урочище «при балке Вербовой» являются новые поселенцы из Новомосковского уезда села Гупаловки, на р. Орели. В «списке вновь причислившихся поселенцев» мы находим:

Таблица 1.2

	Семья	Душ мужского пола	Душ женского пола
Поселян	31	97	77
Казаков	11	27	32
Итого	42	124	109

На месте настоящего села, на балке Вербовой, первые поселенцы застали всего 3 хаты; затем вблизи, на балке Якимовой, застали еще свежие следы популицца «змандрувавших» запорожских казаков» [7].

Отже, цілком вірогідно, що саме «новосели» – гупалівці з Орелі й дали своєму поселенню назву, бо з приводу цього Новицький, дослідивши архівні дані, зазначає: «В сказках, следующих по порядку ревизий №№ 8, 9, 10 находим данные уже не об «Овраге Вербовом», но о казенном селе Ново-Гупаловке...» [7].

Згідно розповідей сучасних старожилів, існує дві версії такої назви.

Перша. Переселенці з Катеринославської губернії, дійсно, могли бути із села Гупалівки («що біля старої лінії укріплень на річці Орелі» – знаходимо у Д. І. Яворницького в його «Історії запорозьких козаків» [15]). Про це село згадує й О. Т. Гончар у своєму романі «Собор»: «Деся аж із Гупалівщини придибуляли старезні бабусі... Незабаром над шамранням гупалівських бабусь уже горував голос Шпачихи...» [2]. Існує така назва й зараз у сучасному Магдалинівському районі Дніпропетровської області. Отже, заснувавши нове поселення, гупалівці цілком природно могли назвати його Новою Гупалівкою – Новогупалівкою – з поваги до своїх попередніх коренів. Адже така форма була досить поширеною і загальноновживаною (типу Нововасилівка, Новомиколаївка, Новополтавка, Новомиргородівка тощо).

Друга. Розповідають, що очолював переселенські родини козак на прізвище Гупало. От із вдячності засновникові село й назвали на його честь. (До речі, і в цьому варіанті трактування назви села також є сенс, бо в селі, дійсно, були жителі з таким прізвищем, про що свідчать надгробні камені на місцевому кладовищі. Але, на превеликий жаль,

нашадків, що зберегли його, зараз уже немає. Може, виїхали, а, може, батьки не мали синів та онуків, які б продовжили рід Гупалів, і прізвище зникло).

«*Интересной историей заселения Ново-Гупаловки*» назвав Яків Павлович Новицький захоплюючі розповіді корінних жителів, які сприймаються з особливим піднесенням. Вражає вік «глибоких старцев» – інформаторів ученого: Прокофію Легезі – 76 років, Івану Леню – 77, Євтихію Дворецькому – 90! Якої ж міцної козацької закваски й гарту були наші земляки! От що значить – здорове життя серед природи! Про шанобливе ставлення новогупалівців до своїх пращурів-запорозців свідчить і розповідь діда Свирида Колесника: «*Эти люди были сильны и безстрашны, они отвоевали землю у турка*» [7]. На основі цих спогадів Новицький справедливо робить висновок: «*Говоря о предках, старики чаще всего вспоминают запорожцев, считая себя потомками их*» [7].

Тому так багато дізнався етнограф і про силачів, і про знахарів, і про характерників. Адже суворе життя навчило людей лікувати себе й худобу «заговорами и всяким зельем». Нікого й не дивувало тоді, що люди доживали до «ста и за сто лет». «*Долговечность, – зауважує вчений, – объясняют тем, что тогда люди лучше почитали Бога, чтили обычаи и язык предков*» [7].

Спілкування з жителями Новогупалівки збагатило багатогранні інтереси Якова Павловича не тільки як статистика, історика, краєзнавця, етнографа, а й як фольклориста настільки, що він захоплено відмічав: «*Новогупаловцы прекрасно сохранили свой чистый, малорусский язык. Много также старинных нравов и обычаев сохранилось в этом степном селе. Парни, девушки поют малорусские песни..., старики-же всем другим песням предпочитают старинные, запорожские*»... «*Таких песен Ново-Гупаловка вложила в наш портфель несколько...*» [7].

В роботі «С берегов Днепра» тексти цих пісень не наводяться. Але вони увійшли до 3-го тому зібрання пісенно-поетичних знахідок фольклорних розсипів Степової України, зробленого Яковом Павловичем Новицьким [12]. До речі, редакційна наукова колегія принагідно наголосила, що ці пісні вперше зібрані в єдине видання понад сто років поспіль й переважна більшість їх друкується також вперше. Людмила Іваннікова, одна з упорядників цього тому, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, у вступній статті зазначила, що за основу було взято збірник «*Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874-1903 годах*», укладений самим Новицьким і надрукований спочатку у IV випуску «*Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии*» за 1907 рік, а наступного 1908 року – окремим відбитком. У цьому збірнику Яків Павлович зробив стрункішою систему жанрів. Кожна пісня була ним же остаточно відкорегована. Та найголовніше – невтомний збирач фольклору подав тут увесь записаний ним матеріал повністю, без скорочень, з варіантами. З приводу цього Іваннікова справедливо наголошує: «*У цьому виданні повністю виявилася воля Новицького-збирача і Новицького-дослідника, який з благоговінням ставився до кожного тексту, як до національно-культурного пам'ятника. І час показав, що вчений не помилюся!*» [12].

Завдяки саме цьому виданню ми й довідалися про ті фольклорні скарби, які знайшов у нашому рідному селі Я. П. Новицький. У 3-му томі вміщено 15 пісень, записаних фольклористом від десяти наших односельчан: 3 пісні – від Юхима Півня, 3 – від Логвина Несвата, 2 – від Євлампія Собакаря й по одній – від Івана Легези, Костянтина Бормакова, Євтихія Дворецького, Полікарпа Перехреста та жінок Марії Дворецької, Єлизавети Легезиної, Єп. Михайловської. Усі пісні різняться за жанровими особливостями і за тематикою: одна з них є зразком чумацьких пісень, три належать до бурлацьких та наймитських, ще три висвітлюють страдницьку жіночу долю, дві – жартівливого характеру, три – баладного, дві розповідають про історичні часи після зруйнування останньої Січі, а одна – про соціальні розшарування у козацькому товаристві. Та всі вони

дають цільне уявлення про пісенну традицію нашого легендарного степового краю, про його соціально-побутові та історичні особливості, про вірування та звичаї наших пращурів, їхнє повсякденне життя на славіній землі колишньої козацької вольниці. Так, характеризуючи господарські заняття новогупалівців у своєму дослідженні «С берегов Дніпра», Новицький відмічав: «*Новые поселенцы мало сеяли хлеба, больше «нагулювали» скот и чумаковали... Тогда более всего знали дороги в Крым по соль и на Дон за рыбой. Привольно было в степи!*» [7].

Чумацтво – поширений промисел українців, самобутнє явище світової соціально-економічної практики народу. Чумаками називали людей, що, дійсно, їздили волами не тільки у Крим по сіль, а й на Дон, і до Азовського чи Чорного моря за рибою, продаючи потім привезене в містах і селах України. На Південь же вони возили хліб, різний конопляний і лляний крам, хутра, шкури, мед, віск, сало тощо. Дослідники стверджують, що на початку XIX століття щорічно до Криму прибувало чотириста тисяч возів. Їздили також на Молдавію, Одесу, Акерман. (До речі сучасний житель Новогупалівки Ф. І. Сіроух (1928 р. н.) згадував, що і його дід, і прадід – корінні новогупалівці – займалися чумацтвом. А прадід, як людина набожна, навіть був на прощі у самому Єрусалимі).

Чумаки

Чумацькі походи були нелегкими. Вони супроводжувалися різними пригодами: нападами розбійників, татар, недугами, стихійними лихами. Все це змушувало чумаків об'єднуватися в артілі (валки), організувати самооборону. В колективі вироблялися моральні правила поведінки, всякий відступ від яких жорстоко карався, тому в них не укорінився лихварський інстинкт. Чумаки були дуже справедливі, жили по правді.

Важке й разом з тим романтичне життя цих вимушених мандрівників, сповнене різними пригодами, відбилосся в специфічному фольклорі, який збагатив не тільки вітчизняну, а й світову культуру. Чумацькі пісні – окрема, колоритна ділянка українського мелосу, змістом і формою наближена до козацького. Спільні творчі мотиви їм навіювали близькі соціальні умови життя. І козак, і чумаки любили над усе волю, незалежність. Просторий степ, тривалі далекі мандрівки стверджували і посилювали ці почуття, настроювали душу на поетичний лад, філософські роздуми. Дорога завжди супроводжувалася піснею, званою і переробленою чи придуманою на ходу. Життєвий тонус надавав їй і темп, і характер: була вона то протяжно-сумовита, то іскрометно-бадьора. Пісенна творчість чумаків опиралася на вікові традиції української поезії й вилилася у формах епічної, ліричної та жартівливої пісні, яка серед інших вирізнялася тематичною ідентичністю. У ній передавалися чумацький побут, звичаї, обряди. Загалом, це оптимістичні оповіді про чумацьке життя-буття, з відтінками суму і тонкої іронії. Від 55-річного Юхима Півня Новицький записав чумацьку пісню «*Ой горе тій чайці...*» (запис датується 1 січня 1885 р.) [12]. Мінорний характер цієї пісні, звичайно ж, пов'язаний із її сумним змістом: проїжджі чумаки забрали з чайного гнізда малих пташенят і «в каші поварили». Безмірне й невимовне горе матері! В надії розчулити подорожніх вона добирає ніжні пестливі слова: «чумаченьки», «молоденькі», «діточки», «маленькі». Чайка – символ матері-страдниці, що заради своїх дітей готова на все. У

відчаї вона пропонує чумакам: «Буду воли пасти,/Буду завертати...». А коли дізнається про смерть своїх малих діток, то проклинає жорстоких подорожніх: «Бодай же ви, чумаченьки,/У Крим не сходили...». У пісні обмаль художніх засобів, оскільки вона не потребує уквітчання, бо її характер трагічно-мінорний. І справа тут не в показі жорстокості й бездушності чумаків (адже й нас можна звинуватити у цьому ж, коли ми смакуємо курячими стегенцями, запеченою новорічною качкою чи свинячою ковбаскою). Авторство цієї пісні приписують самому Івану Мазепі, який, як відомо, непогано вправлявся в поезії й використовував прийом «іносказання». То в образі беззахисної чайки-небоги вгадується ненька Україна, що також страждає, за принципом «хто не їде, той не вскубне», на світовому розпутті від безжальних подорожніх – ворогів-зайд.

Зразками зовсім інших суспільно-історичних умов є пісні, котрі Новицький згрупував під назвою «Бурлацькі та наймитські пісні», які споріднені за тематикою, ідейно-художнім пафосом, бо у них домінує мотив невлаштованості життя, марності прожитих років у важкій праці на інших. Бурлацькі ж пісні увібрали в себе багато рис пісень інших соціальних груп, але поетизація бурлаки як вільної людини, ліричні мотиви ностальгії за домівкою, скорботні картини смерті на чужині найбільше зближують їх із чумацькими піснями. Наймитування – як суспільне явище – з'явилося після скасування кріпацтва царським

маніфестом 1861 року, який в народі прозвали «голодною волею», бо формально звільнені, але безземельні селяни не мали іншого способу для прогодування сім'ї, як найматися на роботу до колишніх своїх власників-поміщиків або у пошуках кращої долі йти до міста, найматись до господарів, щоб виконувати різну роботу. Тому в наймитських піснях звучать мотиви, подібні до бурлацьких: важка праця, від якої піт очі заливає, за яку майже нічого не платять, хоч доводиться працювати навіть у неділю.

В Україні слово «бурлака» має лексичне тлумачення – бездомна самотня людина, змушена поневірятися на заробітках в чужих краях. Бурлака виконував важку роботу, за яку мало платили, йому часто доводилося жити у нелюдських умовах, проте він був вільний, ні від кого не залежний, міг переходити з місця на місце – що категорично заборонялося кріпакам. Тому в бурлацьких піснях звучить мотив волі, що протиставляється підневільному становищу кріпаків; з'являється й символічний образ вільного безмежного степу, подекуди зустрічаються картини бурлацьких гулянь. Однак і в цих піснях немає атмосфери безтурботності життя, справжньої волі. Усі бурлацькі пісні пройняті сумними настроями, породженими тугою за рідним домом, бажанням знайти притулок, не мандруючи світом, бо хоч «степ веселий, край далекий», та «ніде прожити». Ліричного героя цих пісень турбують тривожні думки про його осиротілу родину, спогади минулого, невпевненість у майбутньому. Він подумки розмовляє зі своїми рідними, скаржиться матері, батькові, дружині на свою нелегку долю. Великою тугою пройняті думки бурлаки, який знає, що родина цурається його, бездольного.

Бурлацькі пісні неоднорідні за тематикою та поетикою, бо різняться й своїм походженням. Найбільшу групу становлять пісні про життя втікачів від кріпаччини. Образною структурою вони уподібнюються до кріпацьких пісень. Але є ряд рис, якими

наймитські пісні відрізняються від бурлацьких. На відміну від бурлаків, якими переважно були чоловіки, наймитами ставали і жінки. Вони наймалися покоївками, швачками, куховарками, пральнями, а також на сезонні роботи в полі. Тому в цих піснях змальовується і трагічна доля наймички, почасти дівчини, відданої в найми батьками, що не можуть її прогледувати. Поширені також мотиви туги за родиною, бажання швидше повернутися додому, нарікання на важкі умови життя (господарі погано годують, кладуть спати на підлозі, примушують працювати з досвіта до опівночі). У таких творах особливо виразно звучать мотиви соціальної нерівності, роздумів над причинами станового розшарування селян, безправного становища малоземельних селян, для яких наймитування стало другою неформальною панщиною.

Від новогупалівця Івана Легези 8 травня 1885 р. Новицький записав пісню «Дала мати доньку в чужу сторононьку...» [12], яка належить до бурлацько-наймитських пісень. Складена вона у формі діалогу між матір'ю та дочкою. Усім цілком зрозумілі материні почуття, яка вболіває за долю своєї дитини: «...А хто ж тебе, донько,/Буде жалювати?..../...А коли ж ти, донько,/У гості перебудеши?..». Вона серцем відчувала, що зустрітися їм уже не судилося. Тому й фінал пісні скорботно-трагічний: коли нарешті дочка змогла прибути до свого роду, то дізналася, що уже «неньки на світі немає». У пісні дуже багато часових дієслівних форм: минулого («дала», «виряжала», «питала», «росла», «ждала», «задумала»), теперішнього («зустрічає», «плаче», «ридає», «питає»), майбутнього («буде жалювати», «пожалують», «перебудеши», «перебуду», «поросте»). Така дієслівна насиченість підкреслює швидкоплинність часу, який безжально забирає найближчих людей.

26 грудня 1885 року Новицький датує дві пісні, записані від 70-річного діда Євлампа Собакаря, які теж належать до бурлацько-наймитських: «Лшов козак з Дону...» та «Летів орел по той бік моря...» [12]. Перша, як і проаналізована попередня, також має форму діалогу: козак-бурлака проклинає свою долю, що вона «не така, як доля чужая», а доля, у свою чергу, картає його за «дурний розум», за легковажність і гультайство, бо все, що він удень заробляє тяжким трудом, за ніч у шинку пропиває-прогулює. Останні вісім рядків пісні закінчуються нагромадженням дієслів, які усі між собою римуються: «маєш-лаєш-загорблюєш-прогайнуєш-наймаєш-купляєш-гуляєш-проклинаєш».

Усі вони характеризують дії цього чоловіка, який сам винен у власних вчинках, що й роблять його нещасним. Безперечно, той, хто був першим автором цієї пісні, добираючи потрібні слова для висвітлення змісту подбав про її виховний вплив на людей зі схожими вчинками, які несправедливо звинувачують у всіх негараздах власну нещасну долю, забуваючи просту істину: кожен кує свою долю сам. До другої пісні «Летів орел по той бік моря...» є приписка «Козак горює по родине», ймовірно, зроблена Новицьким за ремаркою Євлампа Собакаря. Козак-сіромаха жаліється, як йому гірко й тяжко живеться на чужині: «...Дере поли, а плечі латає,/ Та на той край поглядає,/ Де родиноньку має...». Дієслова «плаче», «заплакав» підкреслюють не слабкість цієї людини, а щире вболівання за свою сім'ю, яка далеко, і якій дуже важко без батька, чоловіка чи сина. Злиденне ж становище чоловіка навряд чи дасть змогу повернутися в рідний край до своєї сім'ї, тому він і заздрить птахам, які з допомогою крил можуть легко долати будь-яку відстань, і які нагадують йому про покинуту родину. Картини нелегкого побуту, важкої праці ще більше затьмарюються душевним конфліктом ліричного героя, тому пісня набуває рис елегійності.

Від трьох старожилів Новогупалівки Новицький записав пісні, що належать до соціально-побутових і які ріднить спільна тема – жіноча доля. То ж цілком природно, що дві з цих пісень фольклористу наспівали жінки. А от пісню «Мати сина недоростком оженила», датовану січнем 1885 р., він записав від Юхима Півня, з уст якого занотував чумацьку пісню «Ой горе тій чайці...» [12]. Ці записи кардинально різняться, оскільки, на відміну від попереднього тексту, пам'ять 55-річного новогупалівця втримала досить

великий за обсягом твір, що скидається на ліро-епічну баладу. Сюжет пісні має такі композиційні елементи: 1) зав'язку (мати оженила недоростком свого сина, молода ж дружина його не любить); 2) розвиток подій: а) поїздка до батьків дружини; б) розправа з нелюбим чоловіком; в) повернення з гостювання; 3) кульмінація (метаморфози з нелюбом); 4) розв'язка (розправа з непокірною дружиною). Звісно, що зміст цієї пісні викликає співчуття до гіркої долі й безправності жіноцтва, жорстокого покарання за вияв непокори.

Пісню «*Та ходила дівка понад бережечком...*» [12] Новицький записав від жительки с. Новогупалівки Єп. Михайловської (? – скорочення імені жінки не розшифроване; до речі, у нашому селі ще й зараз проживають носії цього прізвища, тому, ймовірно, вона може бути їхньою давньою родичкою – прим. автора). Чотирикратний рефрен-запитання: «*Ой чого ти, дівко, плачеш, / Та чого ридаш...*» – відрізняється лише особами, про яких запитує ліричний герой пісні: кого ж боїться дівка – отця, неньки, сестри чи брата. Відповідно – чотири рази – він же й заспокоює дівчину, щоб вона нікого з них не боялася, однак собі при цьому дає різні характеристики: «*бійся мене молодця*», «*я молоденький*», «*я козак бистрий*», «*я гірше ката*». Навряд чи остання характеристика заспокоїть дівку, бо навіть давно відоме народне застереження «*Любов зла – любиши і козла*» не зупиняло відчайдушних дівчат. Тому симпатія до героїні пісні, висловлена порівнянням «*як рожевий цвіт*», все ж поєднується знову із чотирикратним наголошенням на тодішньому безпросвітному становищі жіноцтва: «*... Плаче і ридаш, / Шо долі не має, / Заневолений світ*». Не важко визначити й мінорний характер цієї народної пісні, що, дійсно, змальовує безрадісну жіночу долю, позбавлену гідного вибору надійного супутника в житті.

Ще однією піснею до цієї ж тематики є й запис, зроблений у 1885 р. від Марії Дворецької, – «*Чоловіче, що думаєш...*» [12], який засвідчує про засудження народною мораллю гультьяйства й пияцтва окремих легковажних представників чоловічої половини, які, впиваючись горілкою, втрачають і сором, і совість, нічого вже не боячись, навіть коли прийде кістлява з косою: «*Я смерті не боюся, / Я от смерті откуплюся, / Хлібом, сілью окрошуся... / Возьму чарку, пляшку в руки, – / А об смерті нема думки*». Однак розсудлива дружина нагадує йому про своє застереження: «*Я ж тобі казала, / Шо смерть грошей не приймає, / І на вдатки не вдаряє...*». Від невмолимої й невідкупної смерті ніхто не зможе врятувати гультіпаку – «*ні рідная родиночка, ні мала дитиночка*». Пам'ять 72-річної старої жінки – інформатора Новицького, чітко тримала зміст цієї трагічної пісні-застереження, бо пияцтво уже і в ті давні часи було всенародним злом. Отож і співалася вона в науку-повчання молоді, щоб «*острахнулися*» і «*схаменулися*», доки ще не пізно, та усвідомили справжні життєві цінності, не міняючи їх на чарку та пляшку.

Є серед перлин народнопісенної творчості, записаних фольклористом, і твори зовсім іншого звучання – жартівливо-оптимістичного, в яких відчувається вічний нескорений дух нашого жіноцтва – за будь-яких обставин «*вдар лихом об землю!*». Саме такою і є коротенька за розміром пісенька «*Ішла, ішла дівчина бережком*» [12], записана 2 грудня 1885р. від діда Костянтина Бормакова (опублікована вперше за машинописом архівних документів у 3 томі праць Я. П. Новицького). Лірична героїня пісні «*за три копи селезника продала*» «*жидові рудому*» й «*за рублика дударика найняла*», «*шоб забула про свою лиху біду*». Ось так увесь зміст пісні вмістився в одному реченні. Але ж характер одчайдушної дівчини вгадується навіть у ритмомелодиці твору – поєднанні двоскладового віршового розміру (хорея) з трискладовим (дактилем). Ноги самі просяться у танок під ритмічне виконання цієї оптимістичної пісні, яка допомагала забути про «*свою лиху біду*».

До жартівливих пісень належить і запис «*Оце ж тії чоботи...*» [12], зроблений Новицьким 15 січня 1885 р. від Юхима Півня. Не важко здогадатися про статки ліричної героїні цієї пісні, якій зять дав чоботи, взявши навзамін її дочку. По-перше, жінка жалкує за втраченою донькою, яка їй багато допомагала, а чоботи ніякого діла не роблять. А по-

друге, називає їх «вражою шкапиною», бо обмін не рівноцінний. По-третє, чоботи не якісні, а діряві – пропускають воду: «На річку йшла – чоботи хлюпочуть...». І хоч у жінки від такого безрадісного життя «слізюньки капотять», все ж ритмомелодика пісні якраз і відповідає народному нескореному духові – вдар лихом об землю, забудь про свої негаразди, не втрачай оптимізму! Танцюй-співай – лихо й мине! Ось саме такі пісні й допомагали вижити в скрутну хвилину.

Зовсім інший характер мають три пісні – балади, записані Яковом Павловичем від різних людей. Перша «Жила, жила удова...» [12] датується початком 1885 року – 2 лютим. Трималася вона в пам'яті 70-літнього Полікарпа Перехреста й опублікована вперше у 3 томі за автографом фольклориста. Темою для виникнення такого твору стало неприйнятне ще в давнину суспільне явище – «кровозмішування» (коли близькі по крові родичі – брати, сестри – вступають у сімейні та статеві зв'язки): «Який тепер світ настав,/ Що брат сестри не пізнав;/ Які тепер попи стали,/ Що звінчали й не спитали». Не чекаючи людського осуду, ліричний герой балади вирішує і свою долю, й участь сестри: «Йди, сестро, в монастир',/ Молись Богу за весь мир,/ А я піду в темний ліс,/ Нехай мене звір із'їсть». Цілих 39 рядків балади – без повторів, жодного однакового! – чітко тримала пам'ять старого 70-річного діда. Щиро дивуєшся таким природним здібностям і духовному здоров'ю наших предків-земляків.

Баладний характер має і друга пісня «*Ишов козак із Дону додому*» [12], записана в кінці 1885 року у грудні місяці – від Єлизавети Легезиної (ще й зараз у Новогупалівці є носії прізвища Легеза, то правильніше було б – Легези, а не Легезиної, бо це – зросійщена форма). Зміст балади не складний: козак «повів дівчину аж у Туреччину», де з'ясувалося, що вони – брат і сестра, бо коли «мене мати з дому виряжала, то тебе маненьку на руках держала». Виникає питання: чому козак забрав дівчину аж у Туреччину? Ймовірно, це сталося після 1775 року – розгрому останньої Запорозької Січі й утворення нової – Задунайської – на території, що належала Туреччині, де шукало щастя-долі українське вільнолюбиве нескорене козацтво.

Носій фольклору Євтихій Дворецький, також інформатор Новицького, взагалі викликає захоплення й зачудування – адже йому... 90 (!) років. Як могла втримати його стареча голова обширну баладу з 41-го рядка – в кожному по 14-16 складів! Як бачимо, тодішні люди навіть у глибокій старості були ще і фізично, і психічно здоровими й не страждали на склероз чи амнезію. Це були ходячі енциклопедії з феноменальною пам'яттю і безкінечною любов'ю до рідної мови, культури, історії.

Саме Євтихій Дворецький наспівав Якову Павловичу третю баладу «*Як поїхав пан вельможний...*» [12]. Запис також датується 26 грудня 1885 року. На відміну від двох попередніх балад, сюжет будується на звичайній побутовій ситуації – любовному трикутнику: як тільки пан поїхав з дому на царську службу, його дружина «не стала тужити», а одразу ж «сіла вона с Петрунею мед, вино пити». Слуги негайно повідомили панові про зраду. Той, повернувшись з дороги, спіймав коханця дружини і наказав втопити у глибокому Дунаї. Вгадується симпатика невідомого автора балади до своєї героїні. Він реалістично змальовує біль та розпач молодої пані, яку в ті часи, за переважною більшістю випадків, могли віддати заміж за старого багатого нелюба: «*Як побігла вельможная та очеретами,/ Поздирала личенько, ніжки позбивала,/ Та все за тим Петрунею, шо вірно кохала...*». Нещасна найняла «рибалочок молоденьких», щоб вони врятували її коханого, але було вже пізно: «*Ой як витягли Петруню – вода з рота льється,/ Молодая вельможная як горлиця б'ється*». Народнопісенне порівняння пані з горлицею ще більш підкреслює авторську характеристику героїні. Її добропорядність змальована і в ставленні до Петруненої неньки, яку вона намагається підтримати: «*Не плач, не плач,/ не журися, старенькая мати,/ Буду ж тебе, стара мати,/ сріблом, златом обсипати,/ Ще й до самой смерти / хлібом, сілью годувати*».

Реалістично змальована й відповідь простої біднячки, що навіть у непоправному горі не втрачає своєї людської гідності й цілком типово по-народному – з лайливим слівцем! – відповідає на слова вельможної спокусниці: «*Бодай же ти, суко, цього повік не діждала,/ Як ти ж мого Петруню із світа зігнала*». Саме такий фінал балади підкреслює національний менталітет українців – непідкупність, засудження перелюбства, ненависть до розпусних гнобителів. Але нотки симпатии невідомого автора до молодої пані свідчать і про соціальні негаразди в середовищі панівних класів, жертвами яких вони стають. Тому й жили в народній пам'яті такі обширні за розміром ліро-епічні балади, які не залишали байдужими ні слухачів, ні виконавців, бо хвилювали своєю життєвістю і правдивістю.

Дві пісні, записані Я. П. Новицьким у січні 1885 р. від 70-річного Логвина Несвата (до речі, й це прізвище ще побутує у Новогупалівці), представляють багатющу скарбницю історичних пісень. В обох витворах усної народнопісенної творчості присутнє ім'я «Харька-батька», з приводу якого у своїй науковій примітці сам фольклорист зазначає: «*В варианте народ воспевает Харька-батька. Это наводит на догадку, не вставлено ли это имя вместо кошевого Калныша?*» [12]. Далі вчений цитує припущення з цього ж приводу професора М.А.Максимовича: «*Но что за имя тут Харька? Сказать бы это Харько Чепега? Но он тогда не был ещё так значителен, как был после. Я полагаю, что здесь*

им'я Жаботинського сотника Харька (убитого в 1766 г.) вставлено в пісню заднепровськими певцями, для которых это имя было так памятно и любимо».

Наводити учений-історик також і міркування А.А.Скальковського: «Харько Чепіга при осаді Очакова в 1769 году, в числе других козацьких старшин, именуется полковником. Следовательно, за 7 лет до падения Запорожской Сечи он был уже солидных лет и заслуг. В 1783 г., армии капитан Антон Головатый, полковники Харько Чепига и Легкоступ Потемкиным уполномочены были вербовать охотников в козацьке звання из бывших запорожцев... В 1788 году, во время войны с Турцией под Очаковым, когда первый кошевой черноморцев Сидор Белый был убит, главнокомандующим армией князем Потемкиным Чепига был назначен кошевым...» Скальковський також припускає, що і в часи падіння останньої Січі (після 1775 р.) Харько Чепіга був впливовою особою й користувався гідною славою серед козаків. Водночас Я. П. Новицьким висловлено ще одне припущення, що невдоволена на Петра Калнишевського частина козаків, з допомогою епічного прийому в пісні, викликала Жаботинського сотника Харька з могили [12].

Отже, стосовно історичного значення імені Харька Чепіги, з наведених науковцями доказів, стає зрозуміло, що він користувався заслуженим авторитетом й повагою не тільки в часи створення Чорноморського війська та ходу російсько-турецької війни, а й ще набагато раніше – в легендарні роки козацької січової вольниці.

Перша пісня «Ой крикнула біла лебедонька...» [13], безперечно, була складена після 1775 р. – розгрому Запорозької Січі. Бо і лебедонька крикнула, «Дунай перепливші», і «заплакали славні Запорожці та коників погубивши». Саме за Дунаєм спробували створити нову Січ залишки уцілілого козацтва. Та Харько-батько, ідучи з України, «Доїзжає до куреня – важкенько вздіхає./ Ой ви, хлопці, ви молодці, що ви наробили./ Що у цьому краю веселому та коники погубили». На картання отамана козаки виправдовуються, що не всі коники вони погубили: «остається кінь вороний, а чаленький на підмогу». Харько на ці слова не зважає, а відправляє наймолодшого на конику вороному «за кіньми в погоню»: «Як добіжиши до Синявки – не питай тихого броду.../ Пускай кониченька уплинь і сам пливи за ним». Те, що змальовується в пісні на протилежному боці річки Синявки, нагадує казкове райське життя: «Там косарі сіно косять,/ а вітер-буря носить,/ А журавль на гусельки грає,/ журавочка дибле./ Ой пье козак мед, горілку,/ шинкарочка сипле». Та чогось такий фінал не викликає захоплення, бо «його мила стоїть у порога, слізюньками хлипле», бачачи, що молодий козак знайшов утіху у пияцтві: «єсть у мене кварта пива, горілки – другая». Прикро, звичайно, що від розчарування і розпачу козацтво топило своє горе у алкоголі, не вбачаючи виходу зі складної життєвої ситуації, яка мала не побутове, а суспільне підґрунтя.

У другій пісні «По той бічок Базавлука лагері стояли» [12] молодий отаман не п'є, не гуляє разом зі своїми запорожцями, а викликає дух хоч уже покійного, але шанованого кошового: «А встань, Харьку, а встань батьку, –/ просять тебе люди,/ Як вийдеш ти на гряницю – / по прежнему буде./ Як вийдеш ти на гряницю,/ то проси царицю,/ Нехай віддасть степи добрі / по прежнему гряницю». Далі пісня має форму уявного діалогу між Харьком та царицею Катериною II, що безжально знищила козацьку вольницю. Кошовий звертається до неї із проханням: «Верни степи, край веселий, с темними лугами!». «Милостива» цариця, звичайно ж, відповідає відмовою. «Умився Харько-батько дрібними сльозами», бо «уже москаль Запорожжя кругом облягає». Остання ж фраза діалогу належить уже не уявному, а реальному герою – молодому козацькому отаману, який від імені запорожців запевняє: «Благослови, отамане, нам на баїті стати./ Москаль буде із мечами, а ми с кінжалами./ Не виб'ємо кінжалами – виб'єм кулаками./ А щоб слава не пропала проміж козаками». Прикметно, що Новицький записав цю пісню більше, ніж через століття після розгрому останньої Січі, але історію доблесного козацтва міцно тримали в пам'яті їхні нащадки, що пишалися своїми славними дідами-прадідами й

були також готові не тільки боронити минулу славу волелюбних пращурів, а й довести власну спроможність відвоювати свободу і незалежність.

Знайшли ми також і перекази про те, як козацька старшина ставилася до рядового січового «товариства», які Я. П. Новицький почув від Мартина Власовича Кравця-Заїки (78 років), уродженця с.Нові Кайдаки Катеринославського повіту Катеринославської губернії, датувавши свої записи 9 травням 1887 року. Учений зауважив: *«К сожалению, Кравец упомянул начало песни, проговорил нам середину и конец; поэтому мы приводим здесь полный, совершенно сходный вариант, записанный на левой стороне Днепра в с. Новогупаловке, Александровского уезда, от деда Логвина-Несвата»* [12]. Як бачимо, це ще одне красномовне свідчення (яке ми виділили у словах фольклориста-дослідника) побожного ставлення наших пращурів-новогупалівців до священної слави запорозького козацтва. Бо й через століття вони відчували свою родовідну – пуповинну! – приналежність до нього, усвідомлюючи, що козацькому роду не буде переводу доти, доки жива народна пам'ять.

Отож такою дорогою була для січового потомка – новогупалівця Несвата козацька пісня *«Ой хмариться, туманиться...»*, в якій бідна голота в особі свого отамана має справедливого захисника людської гідності перед багатими дуками: *«А хто буде насміхаться, то будемо бить»*. Це застереження повторюється у змісті пісні двічі: спочатку в устах отамана, а вдруге – як засвоєна наука! – в устах *«хлопців, добрих молодців»*, *«котрі бідні, та ще й безщастні»*, але з чистим сумлінням і почуттям власної гідності.

Безперечно, що усі ці зразки, так бережливо зібрані Яковом Павловичем Новицьким, справжнім метром запорозької старовини й фольклористики, є коштовними перлинами не тільки для українських поціновувачів, а й для усіх шанувальників народнопісенної творчості як вияву високої культури етносу. Адже скільки існує наш народ, стільки він і складає пісні, передаючи їх як дорогоцінну естафету пам'яті від покоління до покоління. Бо саме у піснях – як і в мові – живе тріпотливо-вразлива душа народу. А про їхню художню досконалість і красу свідчать висловлювання представників інших народів.

Згадаймо захоплену оцінку арабського мандрівника і вченого Булоса аль-Халебі, який, побувавши на Україні в часи Хмельницького (у 1654 і 1656 роках), відзначав, що *«співи козаків радують душу і зціляють від печалі, бо йдуть вони від серця»*. А великий польський поет Адам Міцкевич справедливо визнавав: *«Українські простори – столиця ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювались часто по всій слов'янщині»*. Німецький поет Фрідріх Боденштедт був у не меншому захваті від українського фольклору, про що й свідчить його висока оцінка у записах 1845 року: *«У жодній іншій землі дерево народної поезії не дало таких великих плодів, ніде геній народу у своєму здоровому живому розумі не втілювався так, як у піснях народу України... Справді, народ, який співав такі пісні і милувався ними, не міг стояти на низькому рівні освіти»*.

1912 року відомий російський літературний критик і в майбутньому радянський державний діяч А. В. Луначарський також визнав: *«Українська музика та поезія є найрозкішніша, найзапашиша з усіх гілок на дереві світової народної творчості. Мінорну основним своїм змістом, смутну навіть у своєму веселому пориві, українську пісню ставлять всі знавці на перше місце в музиці всіх народів. Українські думи, що через століття передавались Гомерами України – кобзарями, сяють своїми барвами, почуваннями, лицарством у любові і вражі, розмахом козацької відваги та філософічною вдумливістю»*. І таких високих і справедливих визнань можна навести ще багато.

Прикро, що самі українці не завжди усвідомлювали справжню цінність своєї душі. Але знаменно вже те, що носіями народної творчості, інформаторами Новицького були не кобзарі – як відносно професійні співці-поети, автори багатьох пісень, дум, – а звичайні прості люди. Фольклорні записи Якова Павловича свідчать про їхню культуру, потяг не

стільки до прекрасного, як до можливості самовираження у пісні, що не просто припала до душі й закарбувалася в пам'яті, а стала частиною Буття, Єства.

Джерела та література

1. Бровко А. С., Бровко Б. А. Яків Новицький та його імениті предки. – Запоріжжя, 1997.
2. Гончар О.Т. Собор. – К. : Дніпро, 1989.
3. Іваннікова Л. В. Історичні джерела та фольклор про зруйнування Запорізької Січі. // Монастирський острів. – 1994. – № 4. – С. 132–145.
4. Іваннікова Л. В. Яків Новицький – збирач, видавець і дослідник українських народних пісень // Новицький Я. Твори в 5-ти томах. – Т. 3. – Запоріжжя, 2009.
5. Кашенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – К. : Веселка, 1992.
6. Князьков Ю. П. Історико-географічний і топонімічний словник. – Запоріжжя : «Тандем-У», 2004.
7. Новицький Я. П. С берегов Днепра. Сборник статей Екатеринославского научного общества. – Екатеринослав, 1905.
8. Новицький Я. П. Описание слободки Вольной Гупаловки Александровского уезда // Екатеринославские губернские ведомости. – 1887. – №№ 24, 25, 26, 27.
9. Новицький Я. П. Народная память о Запорожье. – Рига: Спригитис, 1990.
10. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2007. – Т.1.
11. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2007. – Т.2.
12. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2009. – Т.3.
13. Савур-могила. Збірка легенд та переказів Нижньої Наддніпрянщини. – К., 1990.
14. Ульяновський В. Нашадки запорожців (Козацькі старожитності в долі та творчості Я. П. Новицького) : Зб. Запорожці. – К. : Мистецтво, 1993.
15. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1–3. – Львів, 1990–1991.

Тетеря С. А. (Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький)

Георгій Ткаченко та Переяславщина (у спогадах сучасників)

У статті розглядається один із періодів творчості кобзаря, художника, архітектора – Г. К. Ткаченка, що пов'язаний із Переяславщиною. Аналізується постать творчої особистості на основі спогадів жителів м. Переяслава-Хмельницького, які спілкувались із митцем під час його перебування в місті

Георгій Кирилович Ткаченко
з бандурою Гната Гончаренка

Багата на історичне минуле Переяславська земля, приваблювала до себе багатьох видатних постатей в галузі культури, мистецтва, науки, історії. Значна когорта знаних українців, які лишили помітний слід в історії України, пов'язана з Переяславщиною.

До них належить і Георгій Ткаченко – художник, архітектор, бандурист. Саме він після Другої світової війни лишився єдиним носієм традиційного кобзарського репертуару, зберіг старосвітську діатонічну бандуру, яку купив у 1917 р. в Харкові та проніс із собою через все життя, доніс до нас харківсько-зіньківський спосіб гри на цьому інструменті. Ця бандура і донині зберігається в Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України. Перейняв він спосіб гри та репертуар у кобзаря Петра Древиченка (Дригавки), який в свою чергу був учнем Гната Гончаренка.

Бандура (№ 2042, KB-267) останнього експонується в Музеї кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» [2]. Жодних даних про те кому вона належала, коли і ким виготовлена не було.

Її приналежність Гнату Гончаренку, у ході проведених досліджень, визначив Микола Товкайло, цех-майстер Київського кобзарського цеху. Намагаючись встановити її походження він звернувся до фондів Національного художнього музею України, звідки у 1954 р. ця бандура разом з етнографічними матеріалами та творами декоративно-ужиткового мистецтва була передана до Переяславського, тоді ще історичного музею. Виявилось, за дослідженнями Товкайла М. Т., що вона там не була інвентаризована, і відповідно не мала облікової документації. І все ж її власника вдалося визначити за зовнішнім виглядом, і запорукою цього стало давнє зображення інструмента. Давні бандури не мали серійного виробництва, вони виготовлялись майстрами без креслень, тому кожна бандура була індивідуальна й неповторна за розмірами, зовнішнім виглядом, характерними пошкодженнями тощо. Співставлення переяславської бандури і бандури з відомої світлини початку 1900-х рр., на якій бандурист Гнат Гончаренко зображений разом із поводирем та дослідником О. Бородаєм показало, що це один і той же інструмент [9, 479–480]. Сьогодні цьому артефакту вклоняються всі кобзарі та бандуристи, які відвідують переяславський Музей кобзарства.

Поріг Ненаситець, автор Ткаченко Г. К., 1987 р.

Як і багатьох інших талановитих митців, Георгія Ткаченка на творчі звершення надихала славна історія Переяславщини. Саме тут Георгій Кирилович на порозі свого 90-річчя створює, можливо, свою останню художню роботу, «Поріг Ненаситець» (М-2208, КВ-22829) [1]. Цей твір він писав у Переяславі, на території літописного урочища Гора відомого з княжих часів, де нині знаходиться Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав». Робота створена в 1987 р. олійними фарбами в притаманному Георгію Кириловичу стилі. Це є свідченням того, що митець до останнього працював, віддавав всього себе творчості, виконуючи високу духовну місію лишити по собі багатий мистецький спадок [8, 232]. За асистента та помічника у нього був Євдоким Перевальський син Василя Перевальського, який був у дружніх відносинах із Георгієм Кириловичем Ткаченком.

На той час Заповідник у Переяславі очолював М. І. Сікорський. Людина, яка не тільки створила більше 20 музеїв у маленькому містечку, перетворивши Переяслав на місто-музей, а й мала здатність акумулювати навколо себе геніальні творчі особистості. До цих людей належав і Георгій Кирилович Ткаченко. Михайло Іванович Сікорський, був у добрих приятельських стосунках із Григорієм Кириловичем, який і запропонував ідею створення Музею кобзарства в Переяславі. Разом із багатьма знаними бандуристами Георгій Ткаченко був присутній на його урочистому відкритті 4 березня 1989 р.

Георгій Ткаченко є однією із ключових постатей відродження кобзарства, після його нищення радянським тоталітарним режимом. Варто зазначити, що сліпці не допускали до свого фаху зрячих, але Древиченко відчув необхідність передати спосіб гри та репертуар зрячому. «Ось так-то, Георгію, – говорив П. Древиченко хлопцеві, – бандура у кобзаря, як душа – загубити легко, а знайти тяжко» [8, 231]. Прості й глибокі пророчі слова, сказані кобзарем, які доніс до нас Георгій Ткаченко стали для нього дороговказом на кобзарській ниві.

Розкрити особистість Георгія Ткаченка, його творчі задуми та мистецький спадок допомагають спогади людей, які мали честь співпрацювати із ним або були свідками його творчості.

Георгій Ткаченко мав друзів і приятелів серед співробітників Заповідника та жителів міста. Одним з них був Микола Товкайло – археолог, кандидат історичних наук, цех майстер Київського кобзарського цеху. Саме його Георгій Кирилович вважав одним із своїх улюблених учнів та послідовників в кобзарській справі. Микола Тихонович згадує свого учителя з великою повагою, адже він був саме тою людиною, яка дала йому в руки старосвітську бандуру, передала креслення цього інструменту, «поклала руки на струни», передала кобзарський репертуар та надихнула на подвижницьку діяльність по відродженню феномену української етнокультури – кобзарства. Товкайло М. Т. зазначає: «Я ж познайомився з Г. Ткаченком у 1979 р. У мене виник інтерес до справжнього кобзарського інструменту, і так почав напитувати, де можна познайомитись із справжнім кобзарем. В. Лісовол познайомив мене із Георгієм Кириловичем весною 1979 р. на вечорі присвяченого Ф. Лаврову, що проходив у Інституті мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

Тоді ж я і попросився в учні до Г. Ткаченка. Влітку поїхав в археологічну експедицію, а розпочав ходити на навчання восени. Виникло питання інструменту, на той час їх робили два майстри В. Сніжний та Нагнибіда по кресленню Г. Ткаченка.

Георгій Кирилович запропонував мені самому зробити інструмент. І за зиму я зробив собі бандуру. Займалися цією справою ми з М. Будником. Знайшли вербову колодку в ботанічному саду м. Києва, розкололи її, а на верхняк знайшли деку з старого піаніно.

Георгій Кирилович Ткаченко приїздив до Переяслава, ще з тих часів, коли розпочались роботи по спорудженню Музею архітектури та побуту Середньої Наддніпряни. Давав

Г. К. Ткаченко на відкритті Музею кобзарства у Переяславі, 1989 р.

поради, як фаховий ландшафтний архітектор. В той час він був членом Українського товаристві охорони пам'яток історії та культури, багато подорожував по Україні і вивчав давню архітектуру: церкви, замки, вивчав та фіксував, також паркову архітектуру.

Саме йому належить ідея створення Музею кобзарства. Тодішній директор Заповідника підтримав цю ідею, так в 1989 р. була створена музейна експозиція. У Переяславі він працював над картиною «Поріг Ненаситець». Під час роботи над полотном жив на території Музею архітектури та побуту Середньої Наддніпряни. В той час у нього уже були проблеми з зором і він потребував допомоги у створенні полотна. За помічників у Г. Ткаченка були М. Будник та Є. Перевальський» [6].

Зрозуміти велич та актуальність для сучасників постаті Г. К. Ткаченка дають можливість спогади першого очільника Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» В. Ф. Мормеля. У них він зазначає: «Познайомив мене з Ткаченком М. Т. Товкайло десь у 1988 р. Тихонович привів мене до нього додому в Києві. Там у нього вдома я зробив відеозапис інтерв'ю із Г. Ткаченком, який передав до Музею кобзарства...

При створенні Музею кобзарства в Переяславі з Г. К. Ткаченком обговорювались всі питання, у вирішенні яких він міг взяти участь як носій кобзарської традиції, як художник, як представник іншої епохи.

Георгій Кирилович був присутній на відкритті Музею кобзарства разом з багатьма іменитими та поважними бандуристами, серед них: Й. Яницький, А. Бобир, Т. Компаніченко, М. Товкайло. 4 березня 1989 року К. Ткаченко та А. М. Бобир перерізали стрічку на вході до Музею кобзарства – один як найстаріший, а другий як самий відомий. На відкритті Ткаченко співав із іншими бандуристами вже не в музеї, а в РБК» [7].

У дружніх стосунках із Г. К. Ткаченком був і поет, член Національної спілки письменників України, ветеран музейної справи Олег Коломієць. Ось, як він згадує про ті часи, коли йому випало на долю поспілкуватися із цією видатною людиною: «Вперше я побачив і почув Георгія Кириловича Ткаченка ще студентом-першокурсником навесні 1969 р. в Києві, у залі Музично-хорового товариства при Спілці композиторів України (що було тоді на вулиці Пушкінській). Він тоді виконав пісню «Про сестру та брата» й думу «Буря на Чорному морі» – в супроводі старосвітської бандури. Вдруге – у жовтні 1976 р., коли я почав працювати науковим співробітником нашого Заповідника. На вокзалі я тоді зустрів кобзаря і супроводив його до центру міста. Так ми познайомилися ближче. Тоді Георгій Кирилович зупинився в нашій готелі (нині там готель «Пектораль»). Він запросив мене до себе в номер.

М. Товкайло, Г. Ткаченко та С. Радько
у Переяславі, 80-і рр. ХХ ст.

Я взяв із собою тогочасний невеликий магнітофон «Весна-3» й записав від кобзаря кілька козацьких дум та пісень. Магнітофонна плівка збереглась у мене й дотепер. Про цю зустріч я написав замітку до нашої місцевої газети («Гість міста»).

Георгій Кирилович Ткаченко з 1980-го по 1989 рр. час від часу, майже регулярно щороку приїздив до Переяслава – виступав із кобзарськими вечорами, влаштовував виставки своїх акварельних робіт, оскільки був ще й прекрасним художником-пейзажистом та архітектором. Як аквареліст він залишив нам вельми своєрідні романтичні зразки мистецтва.

У літню пору він у готелі не селився, а проживав на території Музею народної архітектури й побуту. Там він малював, виступав перед науковцями музею, перед учителями, учнями й просто перед аматорами старосвітського співу.

Незважаючи на вельми поважний вік, кобзар популяризував давню старосвітську бандуру й організовував своїх учнів довкола себе так, щоб і вони згодом могли подібні народні бандури за кресленнями, які робив сам Г. К. Ткаченко, а також грати на ній, переймаючи водночас репертуар традиційного кобзарства. Найактивнішими учнями Георгія Ткаченка були Микола Будник, Віктор Мішалов, Микола Товкайло, Михайло Селівачов, Василь Перевальський та інші.

Помер Георгій Кирилович Ткаченко в грудні 1993 року в віці 95 років у Києві.

Р. С. Перед очима й тепер його щира усмішка, лагідний голос, мудрі знання, які не часто можна зустріти навіть у книгах.

Печаль моя від втрати Вчителя-кобзаря злилася з печаллю від втрати моєї мами. Бо в ті ж грудневі дні 93-го р. відійшла і вона... Однак, час значною мірою заживляє рани, – і серце відчуває тиху радість та спокій від того, що знав і спілкувався з такою Світлою Людиною та Мудрим Майстром – Учителем.» [3].

Неодноразово спілкувалася із видатним митцем і Лариса Годліна – Заслужений працівник культури України, ветеран музейної справи, яка обіймала на той час посаду головного зберігача фондів Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника (нині НІЕЗ «Переяслав»). Про цей період вона зазначає: «Георгія Кириловича Ткаченка я знала задовго до нашого знайомства, завдяки його акварелям. Уперше роботи художника я побачила у колекції Яготинського краєзнавчого музею – і відразу захопилася ними. Пейзажі та жанрові твори, пов'язані із життям та мистецькою спадщиною Г. С. Сковороди не могли нікого залишити байдужими. Залюблений в Україну автор писав душею, серцем. Похвалився роботами Г. К. Ткаченка директор Яготинського музею Непорожній Олександр Степанович, щирий друг Михайла Івановича Сікорського. І, звичайно, М. Сікорський відразу ж почав домовлятися про влаштування виставки художника у Переяслав-Хмельницькому заповіднику. Перемовини закінчилися передачею частини акварелей до Переяслава. Це були незвичайно гарні твори талановитого митця. Начебто, звичні для ока кожного українця куточки рідної землі були написані з такою любов'ю, що завмирало серце глядача. А кольорова гама взагалі була незвичайною, фантастично прекрасною. Георгій Кирилович мав унікальне відчуття кольору.

У М. Сікорського виникла ідея сформувати колекцію творів художника у нашому (Переяслав-Хмельницькому) заповіднику. І, в результаті перемовин з автором, його було запрошено до Переяслава.

Г. К. Ткаченко відносився до тих митців, яких Господь щедро обдаровує талантами. Ми дізналися, що художник, окрім всього, знаний кобзар, бандурист, який мав своїх учнів та вмів виготовляти кобзи і бандури. Один із його талановитих учнів Товкайло Микола Тихонович, бандурист, археолог, працював у Переяслав-Хмельницькому заповіднику.

Зустрівшись з Георгієм Кириловичем, я була вражена його внутрішньою культурою, інтелігентністю – це був яскравий представник української творчої еліти.

Невеликий, худорлявий, просто, але дуже ошатно вбраний він світився добротою та лагідністю. Мені кинулася у вічі білосніжна, ідеально випрасувана вишиванка-чумачка з жовто-блакитними візерунками. Орнамент був геометричний, з давніми елементами, дивував своєю довершеністю. Поцікавилася у Георгія Кириловича чи не остерігається носити сорочку з вишивкою такого розкольорування. На це він відповів: «Я вже своє відбоявся». Пізніше дізналася, що зазнав Г. Ткаченко і гонінь, і репресій – та залишився патріотом. Щодо вишиванки пояснив – виконана вона за слобожанськими мотивами. І, чи то серйозно, чи жартома сказав, що за давнім козацьким звичаєм вміє вишити сам собі сорочку.

Він кілька разів заходив до нас у відділ науково-фондової роботи з якимись питаннями. В той час мова ішла про замовлення авторських творів для експозиції меморіального музею Г. С. Сковороди та полотна «Поріг Ненаситець» для майбутнього історичного музею, що донині залишився недобудованим. Георгій Кирилович був дуже цікавим співрозмовником – він вражав своєю мудрістю та справді енциклопедичними знаннями. На моє запитання, де він отримав таку різносторонню та фундаментальну підготовку, відповів: «Насамперед, у гімназії, а потім у життєвих вузах».

Саме він познайомив мене та колег з роботами К. Шероцького і Хв. Вовка, дослідників закритих для радянської етнографічної науки. При цьому Г. К. Ткаченко наголосив, що не треба боятися «незручних» проблем, адже вони правдиві, а правда завжди є «незручною». Георгій Кирилович був дуже тактовним і толерантним, але, якщо мова заходила про життєво важливі питання, умів спокійно і дуже ввічливо відстояти свої принципи.

Г. Ткаченко допомагав і в музейних справах. Познайомивши його із колекцією народних музичних інструментів, ми отримали кваліфіковану консультацію з атрибуції цих предметів. Георгій Кирилович дав фондовим співробітникам пораду щодо наукового комплектування вказаної колекції. Також він підказав, які джерела допоможуть у роботі та до яких респондентів варто звернутися за інформацією. Боюся помилитися, але, здається, саме він підштовхнув М. І. Сікорського до ідеї створення Музею кобзарства.» [4].

З теплотою та вдячністю згадує про Георгія Ткаченка Ніна Захарчук – ветеран музейної справи, яка на той час очолювала Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема: «Мої спогади про Георгія Кириловича Ткаченка дуже теплі та приємні. Це була літня людина невисокого зросту, худорлявої статури, дуже приємна в спілкуванні. Він був дуже привітний, жвавий, попри свій вік. Одягнений Георгій Кирилович був вишиванку, що було рідкістю на той час. Відчувалося, що це патріот, який любить Україну. Запам'ятався він мені як неординарна творча особистість.

На ганку Музею М. М. Бенардоса художник працював над своєю картиною «Поріг Ненаситець», що викликало подив та захоплення відвідувачів та співробітників музею.

Хто ж такий Г. Ткаченко я більш детально дізналася від Миколи Товкайла. Він розповів, що Георгій Кирилович виконує кобзарський репертуар на старосвітській бандурі. Саме він передав своїм учням, серед них і М. Т. Товкайло, цей безцінний скарб.

Це велике щастя та дарунок долі спілкуватися з такими людьми як Георгій Ткаченко, але усвідомлюєш це лише згодом» [5].

Ці спогади та роздуми ілюструють лише невеликий проміжок життя непересічної особистості, митця – Георгія Ткаченка. Зібрані в одне ціле ці свідчення дають нам можливість осмислити всю велич та унікальність наших попередників, які не тільки відроджували та примножували нашу національну культуру, але й залучали до цього молодих патріотів. Завдяки величній постаті Г.К. Ткаченка відроджено феноменальну гілку української етнокультури – кобзарство.

Джерела та література

1. Інвентарні книги фондової групи «Мистецтво» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» № 1-6.
2. Інвентарні книги Переяслав-Хмельницького історичного музею № 1-5.
3. Польові матеріали автора. Записано від респондента О. Р. Коломійця 1951 р. н., жителя Переяслава-Хмельницького у березні 2017 р.
4. Польові матеріали автора. Записано від респондента Л. О. Годліної 1954 р. н., жительки Переяслава-Хмельницького у травні 2017 р.
5. Польові матеріали автора. Записано від респондента Н. О. Захарчук 1949 р. н., жительки Переяслава-Хмельницького у липні 2017 р.
6. Польові матеріали автора. Записано від респондента М. Т. Товкайла 1949 р. н., жителя Переяслава-Хмельницького у вересні 2017 р.
7. Польові матеріали автора. Записано від респондента В. Ф. Мормеля 1941 р. н., жителя Переяслава-Хмельницького у вересні 2017 р.
8. Тетеря С. А. Творчий геній Георгія Ткаченка – витоки духовності митця. Пошуки себе і свого місця в світі мистецтва // Переяславський літопис : зб. наук. статей. Вип. 7. / [ред. колегія : Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 226–232.
9. Товкайло М. /Гончаренкова бандура у Переяславі/ Gente ukrainus, natione ukrainus = Літературні шляхи старожитньої України: зб. наук. праць: [на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Корпанюка з нагоди його 60-річчя] / [упоряд. : В. М. Подрига, М. М. Малинка]. – К. : Євшан-зілля, 2010. – С. 479–483.

Сокульський А. Л. (м. Запоріжжя)
Сокульський Є. А. (м. Запоріжжя)

Ландшафт і творчі задатки людини

Розглядається можливий варіант еволюції антропогенезу на Землі, завдяки взаємодії Космосу (динаміка води), Атмосфери Землі, Ландшафту планети Земля

Космічна сутність нашої планети у сонячній системі, серед десяти інших планет, визначається своїм трикуттям, яке своєю природою, як і весь її творець – Всесвіт, є фантастичною. Земне трикуття складають: «Atmos», «Landschaft» і «Homo sapiens» [28], від останнього починаються не тільки світобудова нашої «alma mater», а й сучасне і майбутнє землі нашої. Трипільці, шумери, німці, скити, анти, поляки, скандинави, китайці, японці, американці – все населення Землі продовжує чисельно зростати за рахунок природного приросту [21].

Так, в 2007 році міжнародна група науковців довела, що залишки скелету людини в ізраїльській печері хронологічно сягають 200 тисяч років. Це відкриття дозволяє переглянути попередню гіпотезу, згідно якої розселення людини у Африканському континенті почалось десь, близько 100 тисяч років тому, повідомляє видання «Science Alert». Аналіз останків «homo sapiens» із печери «Мислія» показав, що він є однозначним, який жив 200 тис. років тому у Африці мітохондральній Єві (як умовно називають прародительку, від якої сучасне людство устаткувало мітохондральну ДНК). Таким чином, аналіз знахідки із печери «Мислія» дозволяє припустити, що розселення «homo sapiens» почалось раніше аніж передбачували антропологи. Сучасні люди вже тоді могли змішуватись із представниками архаїчних груп Homo (неандертальці або т. з. денісівська людина). Адже деякі анатомічні особливості у знайдених фрагментів характерні для неандертальців [29].

До утворення «homo sapiens» на планеті Земля причетні Сонце, атмосфера і ландшафт поверхні цієї планети. Сонце підтримує всі особливості нашої планети і планет Сонячної системи. Всі елементи нашої Сонячної системи складаються із одних і тих же хімічних елементів підпорядкованих одним законам фізики, як й інші тіла Всесвіту, незалежно від простору, часу, гравітації, енергії тощо. Умови, які колись призвели до виникнення життя на Землі, за діючими законами Всесвіту, мали б забезпечити його наявність і в інших місцях Всесвіту, навіть тоді, коли умови його виникнення пов'язувалися б з рідким проявом «збігу обставин». Астрологи передбачають, що формування життя у Всесвіті, може бути пов'язане з властивостями первісних правої і лівої кривизни Простору і Часу. Дехто із сучасних науковців (В. Григорев і Г. Мякішев) [5] виказали сумнів, що А. Ейнштейн зрозумів і пояснив лише простір і час, вивівши лише свою формулу Всесвіту, до чого ми повернемося після розгляду умов виникнення життя на Землі.

Атмосфера – всього-навсього газова оболонка навколо Землі, завдяки якій існує ландшафт і життя на Землі. Склад її простий: 78% азоту, 21% кисню і незначна кількість інших газів. Густота атмосфери падає з висотою. На висоті 6 км вона у два рази менша ніж на поверхні землі. Температура з висотою падає. В атмосфері (висота 10–12 км.) температура порядку -40°C . А з висотою 25 км температура, поступово, зростає, внаслідок прогрівання ультрафіолетовим випромінюванням. У верхніх шарах атмосфери внаслідок сильної іонізації густота її дуже низька, близько сотень атомів на см^3 .

Атмосфера відбиває більшу частину випромінювання космічного простору, що йде на Землю, в тому числі шкідливого рентгенівського випромінювання Сонця, що охороняє Землю від бомбардування її поверхні мікрометеоритами, протонами і ядрами атомів гелію. Атмосфера важливий апарат утримання теплового балансу Землі. Земна поверхня

нагріваючись, вбирає і інфрачервоне проміння у формах життєздатних для появи і продовження різних форм життя, і механізмів спадкоємності, які забезпечують його еволюцію і безкінечність форм. Ландшафт, який формується на поверхні Землі під впливом Атмосфери та інших факторів земної кори, певним (для кожного регіону) радіаційними і магнітними поясами відтворює в природі певні форми життя, яких у природі нашої – мільйони. Механізм залежності Ландшафту Землі від Сонця, що знаходиться від нас на 150 мільйонів кілометрів, теж по складності безкінечний і вперто вивчається *homo sapiens* [4]. Взаємодія Атмосфери планети і поверхні земної кори відтворюють Ландшафт Землі.

Ландшафт (від нім. *Landschaft* – вигляд простору, краєвид, місцевість) – земна поверхня, в межах якої різноманітні елементи природи (рельєф, клімат, вода, ґрунти, рослинний та тваринний світ) взаємозв'язані між собою та взаємодіють один з одним, створюють своєрідний вид місцевості. Ландшафт різних регіонів Світу відрізняються за природними особливостями, і кожний має свій особливий вигляд. Ландшафтами можуть бути різні місцевості поверхні Землі, незалежно від їх площ. Ландшафтами можуть бути цілі зони – ландшафтні, або природні зони. Арктика й Антарктика, або тайга, пустеля, степ..., тобто ландшафтні зони з певним поєднанням всіх елементів природи. На великих територіях ці поєднання можуть бути неоднакові, наприклад, тайга змішаних лісів Східного Сибіру відрізняється від ландшафтів тайги (урманів) в тайзі Західного Сибіру. Діяльність людини спричинила створення антропогенних ландшафтів, промислових територій, так званий культурний ландшафт, який змінюється із розвитком людського суспільства.

Астрономічні величини і простір, і час, рухаються із минулого в майбутнє – це одна складова із всезагальної природи Відносності. $E = mc^2$, вважають опоненти А. Ейнштейна, не пояснює ні її автору, ні людству всі особливості простору і часу Всесвіту [6]. В природі Всесвіту вони вбачають існування первісних правої і лівої кривизни простору і часу. Тому корекції вимагає, вважають вони, саме теорія Ейнштейна і діалектика Гегеля. Справді, дві пари діалектичних протилежностей, які асинхронно замкнуті одна в одній еволюціонують від свого мінімуму до максимуму у правому просторі й часі та від максимуму до мінімуму у лівому [7]. Всесвіт розширяється і постійно вбирає себе самого у себе, творення і розпадання проходить водночас, як і концентрація і розсіювання. Вони існують один в одному (як простір і час, гравітація і маса, енергія і температура). Два виміри спільні, третій у правому просторі, четвертий-лише у лівому, тому кожен є 3-х мірним, але щоб їх простежити необхідно опинитись за межами Метагалактики або Всесвіту (який безкінечний). Тому, вважають вони, можна спостерігати тільки якийсь один із них. А оскільки життя у Всесвіті можливе одночасно в межах правого і лівого простору, що практично не можливо вважають вони, формулу Ейнштейна треба замінити на $(E^2 = m^2 c^4) - 2$. До цієї формули досі нікому не вдавалось описати будь яку форму існування матерії чи одночасної дії усіх законів і категорій діалектики (форми, змісту, кількості, якості, явища і сутності, асиметрії і симетрії, простору і часу, руху і відносного спокою) хоча все навколо побудоване за вищенаведеною моделлю [8]. Діалектика протиріччя та протилежностей має місце також в процесі етногенезу.

Чотири групи крові у *homo sapiens*, їх взаємодія виявляє феномен резус-фактор (сумісності і несумісності), яке до речі виявляється і в природі українців. Серед населення Африки виявлені антропологами окремі племена, групи крові яких не схожі з іншими, а в їх склад входять складові, які відсутні в іншого населення Землі. Це племена араукани, оседж, та дагони. Місцевий фольклор й мітологія пояснюють появу їх предків із Космосу.

Предки українців тривалий час перебували в певні етапи своєї етнорозвоючії серед інших етносубектів (пізній палеоліт, неоліт, бронза, трипілля, кіммерія, скити, черняхівці, готи, гуни, печеніги, половці і ще безліч кого). Все це не могло не

позначитись на особливостях і здібностях українців, білорусів, московитів, поляків тощо. Асинхронно розвиваючись, цей етномасив явився світу на зміну англосаксам [9].

Астрологи вважають, що людству відведено у правому просторі ще 28 століть. Проте, як показує хронологія залишків скелета *homo sapiens* із ізраїльської печери – це вельми суперечливе передбачення [10].

Про нашу ойкумену – Причорноморський світ, Герберт Уайт цікаво сформулював її майбутнє: «Україна стане новою Грецією – в цій країні лагідне небо, родюча земля. Її веселі, музично обдаровані люди колись прокинуться із багатьох малих диких народностей, якими були спершу й елліни, утвердиться цивілізована нація: її кордони будуть простягатись до Чорного моря, а звідти на весь світ» [19]. Дійсно, благодатна українська земля, її природа, її пізнання як об'єктивної реальності – головний предмет такого розділу як філософія природи або натурфілософія української ойкумени. Наука, що розумілась як природознавство, мала по відношенню до «метафізики» особливе уявлення про побудову картину світу. Природа рішуче змінюється в Новий час, експериментально – математичний аналіз свідчить про глобальне розігрівання атмосфери Землі, як призначення служити охоронним простором для всього нового. Для більшості науковців стало очевидним твердження «Про неможливість побудови однієї єдиної й абсолютно істинної картини світу. В рамках таких конструктів свідомості, як картина світу або «нова картина світу» можливі різні уявлення, як характер законів реальності і статусу, так і властивостей простору і часу, як необхідних форм існування реальних об'єктів, залежного від дискретного світу. Можливим на цьому когнітивному полі аналізу практичної рефлексії різноманітних схем і картин реальності. Одним словом, картина світу – це результат певного стану свідомості по відношенню до буття.

Еволюціонізм вважає:

1. Картина світу існує поза і незалежно від свідомості окремої людини, як і всіх разом взятих (навіть всього людства) [15].

2. Рештки людини сучасного типу з'являються в плейстоцені біля 35 тисяч років до нашої ери, або навіть раніше, як свідчать останні факти.

3. Творець Всесвіту та його еволюції субстанції не має, це сукупність всіх властивостей, що характеризують його сутність. Якщо він неосяжний, а Всесвіт розширюється в просторі і часі, то його сутність недосяжна ні для розуму, ні для духу людини [30].

Найвизначніший український антрополог, етнолог, археолог Д. К. Вовк ретельно вивчав антропологічні особливості українського народу. Вчений надав докладний опис та класифікацію його типу загалом і територіальних варіацій зокрема. У роботі «Антропологічні особливості українського народу», яку світ вперше побачив у 1916 році, Д. К. Вовк говорив, що «українці є своєю, осібною, компактною, антропологічно цілком виразною спільнотою, яка своїми рисами ближча до балто-альпійських, ніж до кавказьких чи фіно-угорських етномасивів. Ця парадигма була підхоплена і розвинена в західній антропології, в СРСР (а отже – і в Україні) запанувала відмінна від означеної концепція: розуміння антропології як науки суто біологічної, про просторово-часові варіації морфологічних ознак людини [3]. Однак, незважаючи на незаперечність й аргументацію висновків Д. К. Вовка, з'являлись і з'являються, особливо в Московії, автори що заперечують осібність українців як окремого антропологічного типу. На це наважуються не тільки далекі від науки автори, а й вельми цікаві за своєю творчістю, і навіть походженням, хоча роль ландшафтів в процесі антропогенезу вони визнають. До них слід віднести яскраву особистість і змістовного автора, який визнавав себе «останнім євразійцем» народженим українкою. Йдеться про теорію Л. М. Гумільова. Його теорія пропонує тісний зв'язок характерів й культури народів з ландшафтами, а психології народів з біосферою різнить їх ідеями євразійців і з повною на то підставою називає і себе «євразійцем». В своїх працях Л. Гумільов, досліджуючи історію основних етносів Євразії

що сильно вплинули на психологію, спосіб життя й культури слов'янських народів – гуннів, монголів, тюрків, хазар, які також були під візантійським впливом. Чий вплив на етногенез московського етносу, думка Л. М. Гумільова підтвердиться чи спростується часом. Спрямування етногенезу українців показує – їх антропологія тяжіє більш до історико-культурних і соціально-філософських спрямувань західно-європейського регіону, із значною корекцією нордичного впливу.

«Необмежений, фантастично складний рівень організації Всесвіту відображає на самперед складність і велич Творця». Сучасне людство – результат еволюції, що тривала впродовж десятків тисяч років, на яку неодноразово накладалися глобальні катастрофи, геологічні, космічні, які щораз міняли ландшафт, Землі та її клімат. Врешті-решт сучасний ландшафт Землі сформувався до нинішнього стану 70–80 тисяч років назад [12].

Глобальною катастрофою для українців стала русифікація, яка змінила нашу антропологічну вдачу й етнологію на довгі роки. Звідси виріс той «хохол» – вічнозелений буряк, який зветься малоросом. Ним Петро I нарик українців, хоча прекрасно усвідомлював, що без останніх московіти не здатні стати людьми, створити мову, літературу, імперію і завоювати 1/6 планети. Розуміння безперспективності антропогенезу московітів, який за наукою був сформований близько як на півсотною фінно-тюркських, північно-уральських племен північно-східної частини Московії він закликав одноплемінників: «отторжение малороссийского народа от государства нашего может быть началом всех наших бедствий!» Думав вірно, а діяв частіше, так, як підказувала його вроджена несамовитість. В зв'язку з «русифікацією» московітами русинів, Україна ніколи не була українською: у I половині XIX столітті її територія була частиною російської імперії і все рухалося в одному напрямі з розвитком німецької історичної науки, а з 1870 до 1930 року – в напрямі з французькою історичною наукою. З 1930 років стає складовою частиною радянської всесвітньої історії. Досі на пострадянському етапі розвитку української історичної науки всесвітня історія конституїрована як готова структура синтезу російської і радянської всесвітньої історії, оскільки Україна не вписана жодної мірою в російську історію, а навпаки... Предмети світової і української історії завжди перебували в етапі сепарації [20].

Розглянувши антропологічні ознаки українців Вовк Д. К. запропонував такі висновки:

1. Українці – одноманітне населення, темноволосе, темнооке, вищого за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівнюючи високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з відносно короткими верхніми та довшими нижніми кінцівками. Це, власне, український антропологічний тип.

2. Відхилення від цього етнічного типу, в нечисленній кількості, можна спостерігати на окраїнах, заселених українцями.

3. Простежуючи український тип населення із північного сходу в напрямі на південний захід виявляється український тип з посиленням зросту і пігментації та переважають поліські діалекти у мові, середня смуга – переважно український тип, а південна-слобідська меж українські діалекти. На Поділля з Галичиною переважає червоноруський діалект.

4. Дані антропологічні особливості українців вказують на їх більшу спорідненість з південними та західними слов'янами, а з погляду Наму і Denikera, їх слід відносити до адриатичної або динарської раси, яку ми б воліли назвати слов'янською.

5. З огляду на це український народ формувався із двох рас (темної, високої і короткоголової та ясної, низької та довгоголової). Проте, етнічні особливості поляків, білорусів, українців постали, майже в історичні часи, то як констатував Наму, пояснюючи це в лінгвістичному розумінні.

6. Відношення до великоруського населення за А. А. Шахматовим диференціювалися на середньому Дніпрі північними, середніми і південною групами. Внаслідок татарського нашестя північна група з частиною середньої групи «витворила з себе великоруське

плем'я», що проковтнуло масу елементів, литовських, польських, західнофінських утворивши білоруський етномасив. Південна група з утворенням самостійної культури перетворилося на українську. Безперечно й очевидно, що антропологічні ознаки білорусів і московитів, які виражають безперечні сліди фінських племен будуть остаточно визначенні після «точного вивчення та антропологічного аналізу цих племен».

Історики пострадянського часу протягом чверті століття української незалежності неохоче розглядають норманську теорію походження Давньоруської держави, а здебільшого починають її явлення із полянського, дулібського та волинського об'єднання, яке відмічають 882 роком Олегового вокняження в Києві [14]. Варто підкреслити те, що джерела називають протиукраїнську державу Руссю, Руською землею, а науковці-історики, здебільшого – Київською Руссю. Найбільше опрацювання проблеми української генеалогії виконали історики О. Бодяньський, П. Єфіменко, В. Липинський, М. Грушевський, Д. Багалій, І. Кринякевич, В. Модзалевський. Вони нерідко надавали нормандському фактору немаловажне значення, акцентуючи увагу на походженні родів, родинних зв'язків, особливостей етніки та інших артефактів. Еволюція *homo sapiens* чим далі, тим більше народжує загадок не стільки в просторі, скільки в часі. Отже, нордійська культура на українські терени принесена нордійськими північними племенами, які під кінець неолітичної доби (II половина III тисячоліття до Християнства) двома хвилями просунулись в українській землі: перша із Данії, з так званою культурою лійкуватих плугарів, друга з Прибалтика з кам'яними скриньової форми домовинами (гробам). Племена германського кореня надалі приходили на українські землі із Скандинавії і Ютландії. Норманські мореплавці, купці, розбійники, яких звали згідним іменем – вікінги, а на Русі варягами, протягом VIII–XI століття зайняли узбережжя й острови Північних і Балтійського морів, «Атлантиду» і Середземномор'я, сягаючи Ісландії, Гренландії й Північної Америки. З початку IX століття нормани поширили свій вплив на Східну Європу й українську Русь. Поширюючи нордичний характер в Русі-Україні в IX–X століттях, варяги служили як наймане військо в руських князів, візантійських цесарів. Варяги наряду із службою послами, служили адміністраторами, оселялися в містах і займалися торгівлею. Дружини варягів і їх купці використовували Дніпровський – Варязький – шлях, на якому знаходилося «торжище» Протолче – велике місто на броду в плавневій, південній частині Хортиці. Через цей брід, який пролягав через південну частину острова Хортиця, обидва русла Дніпра були придатні для прогона худоби і колісного транспорту. Літописне Протолче, археологічно досліджуване автором в середині 70-х років і було продатоване IX–XIII століттям з великими до 300 м² об'єктами, що могли використовуватись як складські приміщення цього «торжища» [25]. Повість временних літ називає варягами представників нормандської раси, переважно, різних германських народів. Балтійське море називали Варязьким. Значна кількість археологічних артефактів засвідчує, що варяги вклали значний внесок в державотворення Русі-України. Цей погляд поступово утверджується в сучасній європейській історіографії незважаючи на ворожій супротив «творців» антинорманської теорії учених-московитів М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова, В. Ключевського, А. Шахматова. Їм допомагали творчо тлумачити анти-теорії академіки-німці [26].

Варяги залишили на теренах України великі могильники з типово варязькими поховальним обрядом та могильним інвентарем із взірцями зброї. Найвиразніші їх знахідки відомі біля о. Хортиця, Києва, Чернігова, Шестовиці тощо.

Привід до діалогу про «каганат русів» дали повідомлення «Бертинських літописів» про прибуття в 839 році до двору франків послів «хакана народа рус», які називали себе «свеонами» (шведами). Американський історик українського походження Омелян Пріцак дійшов висновку, що Київ був заснований в VIII ст. хазарськими каганами, які вступили у воєнний союз з вікінгами. Версією Пріцака, що київські князі VIII ст. були хазарами ще в XIX ст. розділяв німецький дослідник Г. Еверс. Так це чи ні, але участь норманська в

українському державотворенні безперечно. Літописні джерела свідчать в IX столітті про скандинавських дружинників при візантійському дворі в Константинополі, уточнялось греками тим, що «русос» («русі») елліни називали гостей за кольором волосся. А ті називали себе «норманами» – людьми із півночі. «Русь», «Руська земля» етимологічно походять від річок Рось, Росева, як походження назв дніпровських порогів засвідчених в праці візантійського імператора Костянтина Богрянородного «Про управління імперією»: Ессуні, Улворсі, Галендрі, Аіфор, Варуфорос, Леанді, Струкун [16]. Перші покоління князів із династії Рюриковичів носили скандинавські імена, дещо підправленні давньоруським літописцем: Рорик (Рюрик) [23], Хельги (він же – Олег), Хельга (Ольга) [13], Інгвар (Ігор) [1], Свендіслейв (Святослав), Вольдемар (Володимир), Яріслейв (Ярослав). Дружиною останнього була Інгігерда – шведська принцеса (хрещене ім'я Ірина). Матір'ю князя Володимира літописи називають Малушу – ключницю княжни Ольги, але М. Оксеніч допускає, що це була не дочка князя Мала, а Мальфрід із оточення Ольги. Скандинавські імена носили дружинники князів Ігоря, Ольга, засвідчені в текстах договорів із Візантією: Гакон, Бруні, Інгельд, Руар, Тура, Феруді, Арфаст, Амунд, Гунар і т. п. Відомо, також, що при дворі Ярослава Мудрого, після вигнання із Норвегії перебував король Олаф II з сином Магнусом. Дочка Ярослава Лисавета стала дружиною норвезького короля Гаральда Хороброго – родича Олафа Святого. Про перебування вікінгів судять археологічні факти, знайдені на острові Хортиця під час будівництва Дніпрогесу (1928 р.) – чотири мечі і один Гинджал та сакрамасак варязького меча (2011р.), піднятий із дна Дніпра [24]. Варязькі мечі IX–X століття прикрашені «плетеним» орнаментом на скандинавських «рунічних» каміннях біля Києва, Чернігова та великої кількості пам'яток із поховального інвентаря. Норманська присутність в українській культурі засвідчується значним списком скандинавізмів в українській мові: ящик, кнут, лава, лар, стіл, скиба, стілець, стяг, тіун, ябедник, якір та інші нормандські традиції [17].

Незважаючи на це, нормандська теорія в Україні не визначалася популярністю. Твори XVII–XVIII століття, а також в «Історії Русів» наполягалось, що Київська держава й сама її назва «Русь» автохтонного походження [11].

Вибрана еліта (фр. Elite – кращий, вибраний, кращі суб'єкти) українського народу за останні 2000 років, складала не одну тисячу суб'єктів, що ввійшли у світову культуру. Необхідно сказати і про те, що в процесі русифікації українського суспільства москвітами за 800 років, багатьом українцям було привито малоросіяństwo, ядовитість якої досі отруєє свідомість народу. Нормандська династія української еліти, починаючи від Рюрика, якщо не від Аскальда і Діра, поставляла еліту давньоруському суспільству від середини IX століття і до XVI століття. Були ж легендарні Кий, Щек, Хорив та їх сестра Либідь, яких добре пам'ятає літописець. Рюрик (862–879 рр.) зачинав норманську династію яку продовжували Ігор (?–945 рр.), Ольга (890–969 рр.), Олег (?–912 рр.), Святослав (?–972 рр.) [27], Володимир (?–1015 рр.), Ярослав Мудрий (978–1054 рр.), Данило Галицький (1201–1264 рр.) [30]. Їх продовжували гілки Маномახовичів й Ольговичів. Не менш виразною була національна еліта козацької доби: Г. Сковорода (03.12.1722–09.11.1794 рр.), Д. Вишневецький (?–1563 рр.), Роксолана (Настя Лісовська (1505–1561 рр.) [22], Петро Сагайдачний (?–1622 рр.), якого в 2011р. архієрейський собор Української автокефальної православної церкви канонізував як «Благовірного гетьмана» [18], Іван Сірко (?–1680 рр.), Богдан Хмельницький (1595–1657 рр.), К. Гордієнко (?–1733 рр.), Іван Мазепа (1644–1708 рр.) – всі характеризувались прагненням до волі, намаганням творити українську державність, проявляли здатність до жертвності.

В. А. Потульницький відносить Україну XIX століття до селянської культури, а український народ іменує «неісторичним народом». Так воно і було Т. Г. Шевченко – кріпак папи Енгельгардта (родича фаворита Катерини II, руйнівника Нової Січі (1734–1775 рр.) Григорія Потьомкіна...)

Але попри тяжкі асиміляції, національна еліта мужньо долала малоросіяństwo і продовжувала служити українській пам'яті, її започаткував Іван Котляревський (1769–1839 рр.), Т. Г. Шевченко (1814–1861 рр.), М. В. Гоголь (1809–1852 рр.), М. В. Лисенко (1842–1912 рр.), І. Я. Франко (1856–1916 рр.), Леся Українка (1871–1913 рр.), В. І. Вернадський (1863–1945 рр.), М. С. Грушевський (1866–1934 рр.), у ХХ столітті – Ф. К. Вовк (1847–1917 рр.), С. А. Бандера (1909–1945 рр.), В. М. Чорновіл (1938–1999 рр.). Останні не без допомоги радянської системи покидали цей світ, але їх організаторські здібності, патріотизм і наукова компетенція залишили український слід в Світовій культурі.

Згадаймо з цієї шеренги відданого українському народу Федора Кіндратовича Вовка, за коротке життя він встиг створити генеалогічну теорію походження українців. Пророчими стали його наукові висновки «український народ на всій території, що він її заселяє, означається цілим шерогом спільних для нього, у цілому його складі, етнографічних особливостей, які не залишають сумніву в тому, що він являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з поміж інших слов'янських народів». Радянська етнологія панічно боялася висновків Ф. К. Вовка, вони вказували вірний напрям «великоруського» етногенезу, який формувався в північному етноареалі (Північний Урало-фінський етномасив) в процесі якого десятки тюрсько-угорсько-татарських суб'єктів еволюціонували в московітський етномасив. У свідомості цього народу світ відображався по своєму, так як це йому несла його об'єктивність, про що М. Бердєєв підкреслював: «марксистсько-ленінська філософія не змогла відповісти на питання, чи вірно відображається світ в свідомості людини» [2].

На сьогодні в атроногенезі людства залишається чимало проблем, запитань без відповідей, не прочитаних артефактів, нових відкриттів. Сьогодні людство непокоїть найпоширеніший мінерал Метагалактики – вода H_2O . Якщо піддати звичайну воду тиску 170000 атмосфер і піддати жорсткому рентгенівському випромінюванню, то вона перетвориться в тверду кристалічну речовину. Всього декілька мільйонів долей грама твердої води, що складена із молекулярного кисню і водню було отримано в Національній лабораторії в Лос Аламосі (США). Науковці обережно висказують думку, що тверда вода – шлях до віднайдення досі невідомого раніше способу отримання і нагромадження енергії (?!).

Чому в авестійських текстах зустрічаються твердження про прибуття із зірок всього людства. Біла раса із Великої Медведиці, жовта із сузір'я Лебеда і Ліри, а червона із Кассіопеї, а чорна з Оріона. Тому фольклор і вірування названих нами на початку статті африканських племен, в яких групи крові відповідають земним, ніби прийшли з Космосу.

К. Е. Цюлковський майбутнє людства бачив у вигляді прозорих істот із легкими прозорими крилами – батареями, які вбираючи сонячну енергію, вільно подорожують в космосі, «істоти космосу» – їм не потрібні ні енергія, ні продукти, ні одяг, ні житло. Для них доступним буде увесь Всесвіт. Якщо врахувати безкінечність часу, відсутність границь, еволюції в умовах безкінечного простору-часу Всесвіту, перспектива перетворення однієї розумної форми матерії в іншу на основі твердої води (до 80% мозку людини складає вода) цілком можливо.

На сьогодні залишається відповісти на такі запитання:

1. Чому досі не відкрито проміжної істоти між мавпою і людиною?
2. Чи є земна еволюція зовнішнім спрямуванням?
3. Чи існувала висока цивілізація на Землі до великого потопу (10000 років до Різдва Христового)? Як казали римляни: «*nihil difficile volenti*».

800 років українці відроджуються до життя, постійно долаючи московітське духовне поневолення. Це був період фактичної безформності, постійного геноциду з боку Москви,

асиміляції, голодоморів і воєн. Українці відроджувались, свідомо опираючись на пам'ять і героїку давньоруську, козацьку, на свою національну еліту, яка будила в українців мислення і творче натхнення до буття. Україна і українці від космічного трисуття; атмосфера, ландшафт й енергія «Чумацького шляху» – це все Космос, а Космос – це рух його волі.

Слава Україні!

Джерела та література

1. Аскольд і Дір – Київські князі (друга половина IX ст. по Хр.) близько 860 р. очолили військову дружину під час першого походу на Константинополь, а 882 р. були вбиті в Києві за наказом князя Олега.
2. Бердяєв Н. А. Смысл истории. – М. : Мысль», 1990. – С. 22.
3. Вовк Ф. К. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 7.
4. Воронцов-Вельяминов Б. А. Астрономия. – М. : Просвещение, 1983. – С. 52.
5. Григорьев В., Мякишев Г., Силы в природе. – М., 1969. – С. 406, 413.
6. Григорьев В., Мякишев Г., Силы в природе. – М., 1969. – С. 406.
7. Григорьев В., Мякишев Г., Силы в природе. – М., 1969. – С. 407.
8. Григорьев В., Мякишев Г., Силы в природе. – М., 1969. – С. 409.
9. Григорьев В., Мякишев Г., Силы в природе. – М., 1969. – С. 590.
10. Див. E-mail: Apriogi_kniga@mail.
11. Історія Русів / укр. переказ Івана Дрога. – К. : Радянський письменник, 1991. С. 5–28.
12. Йємру Стон – американський науковець подає цифру 600 тисяч років тому.
13. Кий, Щек, Хорив і Либідь – три брати і сестра, які, за оповіданням «Повісті вчених літ» були засновниками Києва на початку VII ст. По Хр..
14. Котляр М., Кульгуцький С. Довідник з історії України. – К. : Україна, 1996. – С. 23.
15. Лебедев С. А. Научная картина мира в ее развитии // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. – 2012. – № 3. – С. 3–81.
16. Лебедев С. А. Концепции современного естествознания. – М., 2007. – С. 61.
17. Найвидатніший полководець Русі – великий князь Київський (945–972), звільнив в'язнів, в 60-х роках розгромив Хозарський каганат. Вбитий підступно печенігами біля острова Хортиця.
18. Оксєнич М. В. Варяги в Україні // Сто великих загадок історії України. – К. : Вій, 2010. – С. 100–102.
19. Патон Борис Євгєнович – видатний учений, український науковець у галузі зварювальних процесів, металургії і технології металів, багаторічний Президент АН України.
20. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія (історіографія світової й української історії XVII-XV ст.). – К. : Либідь, 2002. – С. 4; Herbers Sgmtliche Werke (Hrsd von Bemhard Suphan)? Berlin, 1787, v. 4.
21. Прицак О. Що таке історія України? // Вісник Міжнародної Асоціації українців. – К., 1991. – № 1. – С. 44–54.
22. Природний приріст – відношення народжуваних до померлих, показник якого продовжує зростати. Сучасна наука підтверджує, що етнологія «homo sapiens» змінюється в напрямку зростання.
23. Роксолана (Київська Настя) – дружина турецького султана Сулеймана II, пригнана з Поділля, відіграла значну роль в політичному житті імперії в 20–50 рр. XVI ст.
24. Рюрик Ютлондський – конунг Фризії, був вимушений покинути свій отчий край, засвідчував літописець.
25. Сокульський А. Л. Козацька Хортиця (Історико-культурне значення в процесі виникнення і становлення Запорозького козацтва : монографія. – Запоріжжя, 2008. – С. 221–228.
26. Сокульський А. Л., Сокульський Є. А. Меч «Володимира Кальцева» з дна Дніпра біля острова Хортиця / А. Сокульський, Є. Сокульський // Гілея : наук. вісник. – 2012. – Вип. 56 (№2). – С. 167–170.

27. Справжніми авторами антинорманської теорії були члени Московської академії наук XVIII ст. А. Шлецер, Г. Міллер, Г. Байер, а М. Ломоносов, наділений фізичною силою, опонував норманістам кулаками.
28. Хрестоматія з історії УРСР / за ред. І. О. Гуринія. – К. : Радянська школа, 1959. – Т. I. – С. 38.
29. Хрестоматія з історії УРСР / за ред. І. О. Гуринія. – К. : Радянська школа, 1959. – Т. I. – С. 38.
30. Atmos – повітря; Landschaft – ландшафт; homo sapiens – людина.
31. www.sciencealert.com (Science Alert)
32. ISSN0 3720436 // Вестник НАНУ. – 2014. – № 8. – С. 40–65.

НАШІ АВТОРИ

- Арабаджи Олена Семенівна (Запорізька обл., м. Мелітополь)** – кандидат географічних наук, доцент, проректор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
- Божкова Ганна Леонідівна (м. Миколаїв)** – кандидат історичних наук, методист Миколаївського обласного центру народної творчості та культурно-освітньої роботи
- Бугера Ірина Сергіївна (м. Чернігів)** – молодший науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»
- Векленко Віктор Олексійович (м. Дніпро)** – науковий співробітник Інституту суспільних досліджень, засновник і директор Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста
- Кукса Надія (Черкаська обл., м. Чигирин)** – завідувач відділу «Суботівський історичний музей» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», Почесний краєзнавець України
- Микитченко Світлана Іванівна (Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький)** – завідувач науково-освітнього відділу екскурсійно-масової роботи Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
- Нестеренко Наталія (Запорізька область)** – вчитель-методист Новогупалівського НВК Вільнянського району Запорізької області
- Сокульський Арнольд Леонідович (м. Запоріжжя)** – український історик, краєзнавець, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Національного заповідника «Хортиця», член Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України
- Сокульський Євген Арнольдович (м. Запоріжжя)** – журналіст, член Національної спілки журналістів України, керівник прес-служби
- Тетеря Світлана Анатоліївна (Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький)** – завідувач науково-дослідного сектора «Музей кобзарства» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Вимоги щодо оформлення статей

У журналі «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ» Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України публікуються статті, **призначені** краєзнавчому рухові в Запорізькій області та Україні, історії міст і сіл, збереженню, використанню, популяризації пам'яток історії, культури та природи, теорії та практиці українського музейництва, іншим напрямкам краєзнавчої роботи.

Редакційна колегія самостійно визначає **назви рубрик** та віднесення того чи іншого матеріалу до будь-якої з них.

Статті публікуються **українською мовою** та повинні містити матеріал, не опублікований раніше. Окремим файлом може бути подано англomовний переклад статті у повному обсязі.

Подані статті повинні мати такі обов'язкові складові частини:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які посилається автор;
- формулювання цілей статті (поставлене завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження;
- висновки, перспективи подальшого розв'язання проблеми у даному напрямку.

Обсяг матеріалу – до 10 повних сторінок.

Текст подається в електронному варіанті у форматі Word. Текст друкується шрифтом Times New Roman, 12 кегль через 1 інтервал і вирівнюється на ширину листа, без переносів.

Абзацний відступ від основного тексту – 0,5 см.

Поля: зліва, справа, зверху, знизу – 2 см.

Оформлення списку використаних джерел та літератури – 11 кегль.

Ілюстрації, схеми, діаграми подаються окремо у форматі jpg, jpeg або tif з підписами до них.

Інформацію про автора (авторів) необхідно розмістити перед заголовком дослідження (у правому кутку) без скорочень за наступною послідовністю:

- прізвище, ім'я (повністю), по-батькові (повністю);
- науковий ступінь, наукове звання (якщо є);
- посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах чи отримана фахова освіта);
- електронна адреса – обов'язково (за відсутності – поштова адреса);
- телефон – обов'язково.

Назва статті вказується по середині, а нижче – текст. Переноси в назві статті не допускаються.

Посилання на літературу і джерела слід наводити у квадратних дужках з їх наскрізною нумерацією (наприклад, [3, с. 12; 7, с. 44], де 3, 7 – порядкові номери у списку використаних джерел, 12, 44 – номери сторінок). Текст посилання наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література».

Оформлені згідно з даними вимогами матеріали **в електронному вигляді** надсилаються авторами статей на електронну адресу Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України – **zoonsku@ukr.net** з позначкою – «Редакційній колегії» або на поштому скриньку часопису – **zpkrai@ukr.net**.

До статті додається заявка на публікацію, яка складається автором статті у довільній формі на ім'я Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Автори відповідають за повноту висвітлення досліджуваних питань, достовірність наведених фактів, посилання на джерела, написання власних імен, географічних назв тощо. Статті друкуються в авторській редакції.

Редколегія залишає за собою право на відбір матеріалів для друку згідно запропонованих тем і відповідності їх вказаним вимогам.